

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ ve EĞİTİM SİSTEMİ

(YÜKSEK LİSANS)

Kamran SÜLEYMANOV

BURSA – 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ ve EĞİTİM SİSTEMİ

(YÜKSEK LİSANS)

Kamran SÜLEYMANOV

Danışman:

Prof. Dr. İsmail SAĞLAM

BURSA -2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, 701721048 numaralı Kamran Süleymanov'un hazırladığı **Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi** konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 07.12.2022 günü 10.30-11.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. İsmail SAĞLAM

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Mefail HIZLI

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Hamza AKTAŞ

Düzce Üniversitesi

Tarih

.../.../2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 08/11/2022

Tez Başlığı / Konusu: Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi. Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 08.11.2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %16'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi biri intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/11/2022

AdıSoyadı:	Kamran SÜLEYMANOV
Öğrenci No:	701721048
AnabilimDalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Yüksek Lisans
Danışman:	Prof. Dr. İsmail SAĞLAM

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Kamran SÜLEYMANOV

Öğrenci No : 701721048

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Kamran SÜLEYMANOV

Üniversite : Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Din Eğitimi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Mezuniyet Tarihi : 07 /12 / 2022

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail SAĞLAM

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ ve EĞİTİM SİSTEMİ

Sahn-ı Semân Medreseleri, Osmanlı eğitim-öğretim sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önem, İslâmiyet'in doğuşundan itibaren ortaya konulan eğitim-öğretim ve kültür faaliyetlerinin özümsemesinden ve bunların üzerine bina edilmesinden kaynaklanmıştır.

Çalışmamızda ilk medreselerin doğuşundan Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar olan gelişim süreci ve uygulamalarından kısaca bahsedilmiştir. Bununla beraber hem Fatih Sultan Mehmed dönemine hem de sonraki dönemlere olan tesirleri üzerinde de durulmuştur.

Ayrıca araştırmamız açısından büyük öneme sahip olan Fatih Sultan Mehmed'in hayatına, eğitim-öğretimine, hocalarına ve Fatih külliyesinin diğer birimlerine değinilmiştir.

Daha sonra, asıl üzerinde durmak istediğimiz Sahn-ı Semân Medreseleri'nin kuruluşu, fiziki yapısı, sosyal yapısı, idari yapısı, işleyişi, müderrisleri, talebeleri, okutulan dersler, eğitim-öğretimin programları, metodu, dili, zihniyeti ve toplumsal hayata olan katkıları araştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Sahn-ı Semân, Medrese, Eğitim sistemi, Fatih, Külliye

ABSTRACT

Author Name and Surname : Kamran SÜLEYMANOV
University : Uludag University
Institute : Social Sciences Institute
Department : Philosophy and Religious Studies
Discipline : Religious Education
Qualification of the Thesis : Master Thesis
Date of Graduation : 07 / 12 / 2022
Thesis Advisor : Prof. Dr. İsmail SAĞLAM

SAHN-I SEMAN MADRASAHS AND EDUCATION SYSTEM

Sahn-ı Semân Madrasahs had an important place in the Ottoman education system. This importance has arisen from the assimilation of educational and cultural activities that have been put forward since the birth of Islam and building on them.

In our study, the development process and applications from the birth of the first madrasahs to the period of Fatih Sultan Mehmed are briefly mentioned. In addition to this, its effects on both the period of Fatih Sultan Mehmed and the following periods are also emphasized.

In addition, the life, education, teachers, and other units of Fatih Sultan Mehmed, who are of great importance for our research, are mentioned.

Then, the foundation, physical structure, social structure, administrative structure, functioning, professors, students, courses taught, education programs, methods, language, mentality and contributions to social life of the Sahn-ı Semân Madrasahs, which we want to focus on, were investigated.

KeyWords:

Sahn-ı Seman, Madrasa, Education system, Fatih, Complex

ÖNSÖZ

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nin yedinci padişahı olduktan sonra idealindeki uygulamaları devletin bütün kurumlarına yansıttığı gibi, eğitim-öğretim alanına da yansıtmıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim tarihinde en çok dikkat çeken dönemlerden birisi Fatih Sultan Mehmed dönemidir. Bundan hareketle Fatih'in inşa ettirdiği ve Osmanlı eğitim tarihinde büyük öneme sahip olan “Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi” çalışmamızın ana konusunu teşkil etmiştir.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, metodu hakkında bilgiler verilerek ilgili kaynaklar incelenmiştir. Birinci bölümde İslâmiyet'in eğitim-öğretim tarihinin yüzyıllar boyunca mihenk taşı oluşturduğu ilk medreselerin açılışı ve medreselerin Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar olan gelişim süreci incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak İznik, Bursa ve Edirne'de gelişim göstermeye başlayan medreseler, Fatih Sultan Mehmed döneminde açılan Sahn-ı Semân Medreseleri ile birlikte ilmin merkezi haline gelmişlerdir. Bu bağlamda çalışmamızın ikinci bölümünde Fatih Sultan Mehmed'in hayatı, onun ilim yolundaki gayesi, Fatih Külliyesi ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nin yapılma amaçları, fiziki yapıları ve işleyişleri ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, Sahn-ı Semân Medreseleri'nin ilim faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'ni dönemin ilim merkezi haline getiren bu medreselerin eğitim-öğretim sistemi incelenmiştir. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin kuruluşuyla Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sistemine yeni derecelendirme sistemi getirilmiş ve burada eğitim-öğretim göreceği olan öğrencilerde 20'li 30'lu ve 40'lı medreselerden mezun olma şartlarını sağlamaları istenmiştir. Bu yüzden çalışmamızda Fatih Devri medreseleri bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda Sahn-ı Semân Medreseleri'nin içerisinde görev alan müderrisler, bunların atanmaları, müderrislerin görev aldıktan sonra onlara doğan haklar, talebelerin orada eğitim görme serüvenleri, müderris-talebe ilişkileri, okutulan dersler, medresenin ders programı, eğitim-öğretim zihniyeti ve Osmanlı eğitim sistemine getirmiş olduğu yenilikler” gibi konular ele alınmıştır.

Günümüze kadar Sahn-ı Semân Medreseleri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak bu medreselerin eğitim-öğretim sisteminin bütün ve müstakil bir konu başlığı

altında incelenmesi çok az çalışmaya konu olmuştur. Bu durum, konumuzla ilgili çok az tarihi bilgi ve belgenin olduğu anlamında gelmektedir. Dolayısıyla ulaşılabildiğimiz kaynaklardan en üst seviyede faydalanmaya ve konumuzla ilgili diğer çalışmalardan da el verdiği ölçüde yararlanmaya çalıştık.

Bu denli ciddi bir konunun sınırlı bilgi ve belgeye dayanarak incelenmesi büyük zorluklar doğurmuştur. Bu bakımdan tüm çabalarımıza rağmen konumuzun halen işlenmeye muhtaç yönlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Elimizdeki imkân ve bilgilerle gerçekleştirdiğimiz bu çalışmamızın daha sonraki araştırmalara örnek teşkil etmesi ümidindeyiz.

Çalışmamızda değindiğimiz konuların ele aldığımız kaynaklara dayanılarak sunulması, Sahn-ı Semân Medreseleri'nin eğitim-öğretim sisteminin doğru bir şekilde anlaşılmasına imkân sağlayacağı gibi, günümüz din eğitiminin yönlendirilmesinde yardımcı olacaktır. Bütün yönleri ile ilim ve kültür tarihimize ışık tutacak olan bu konunun seçilmesinde ve çalışma sürecinde ilgi ve alakasını bizden esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. İsmail Sağlam Bey'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmayı borç bilirim. Çalıştığım süre zarfında tezimi hem okuyan hem de değerli fikirlerini sürekli paylaşan Dr. Azad Dedeoğlu'na ve tezimi gözden geçiren Dr. Ridvan Chitilov'a müteşekkirim. Ayrıca, tez üzerinde çalıştığım dönemde yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini esirgemeyen kuzenim Okan Kibar'a ve Dt. Muzaffer İzno'ya minnettar olduğumu bildirmek isterim.

Kamran SÜLEYMANOV

Bursa-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMAMIZIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMAMIZIN AMACI VE ÖNEMİ	1
C. ARAŞTIRMAMIZIN YÖNTEMİ, VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE VERİLERİN ANALİZİ	2
D. ARAŞTIRMAMIZIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI	3
E. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHN-I SEMÂN ÖNCESİNDEKİ MEDRESELERE KISA BİR BAKIŞ

1. MEDRESELERE DUYULAN İHTİYAÇ VE MEDRESELERİN AÇILMASI	6
1.1. İlk Medrese Örnekleri.....	7
2. SELÇUKLU DÖNEMİ MEDRESELER.....	8
3. OSMANLI'NIN KURULUŞUNDAN SAHN-I SEMÂN'A KADAR MEDRESELERDE EĞİTİM-ÖĞRETİM.....	11
3.1. İlk Osmanlı Medreseleri	12
3.1.1. Medreselerin Fiziki Yapıları.....	14
3.1.2. Medreselerin Sosyal Yapılanması	15
3.1.3. Medreselerin İdari Yapılanması.....	17
3.1.4. Medreselerin Eğitim-Öğretim Yapılanması.....	19
3.1.4.1. Müderris	19
3.1.4.2. Muîd	20
3.1.4.3. Talebe.....	21
3.1.5. Diğer Hizmetli Personeli	22

3.1.6. İlk Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	23
3.2. Mesleki Medreseler	25

İKİNCİ BÖLÜM

FATİH KÜLLİYESİ VE SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NİN FİZİKİ YAPISI

1. FATİH SULTAN MEHMED	27
2. FATİH KÜLLİYESİ.....	30
2.1. Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi	30
2.2. Külliye'nin Kuruluşuna Zemin Hazırlayan Âmiller	31
2.3. Fatih Külliyesi'nin İnşası	33
2.4. Fatih Camii	37
2.5. Kütüphaneler	38
2.6. Dârüşşifâ.....	40
2.7. Muvakkithâne	41
2.8. İmaret.....	42
2.9. Mektep.....	43
2.10. Tetimme Medreseleri.....	44
3. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ.....	47
3.1. Medreselerin Teşkilatlanması.....	48
3.1.1. Medreselerin Külliye İçerisinde Konumu ve Fiziki Yapıları	48
3.1.2. Medreselerin Günümüzdeki Durumu	52
3.1.3. Medreselerin Sosyal Yapısı	53
3.1.4. Medreselerin İdari Yapısı	54
3.1.5. Diğer Hizmetli Personeli	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. MEDRESELERİN DERECELENDİRİLMESİNDE SAHN-I SEMÂN'IN YERİ.....	58
2. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM YAPILANMASI	60
2.1. Müderrisler	60
2.2. Müderrislerin Atamaları	65
2.3. Görev Almış Müderrisler	70
2.4. Müderrislerin İlmî Faaliyetleri ve Verimliliklerinin Düşmesi	71
2.5. Talebeler	73
2.6. Talebe Müderris İlişkisi.....	76

3. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ	80
3.1. Ders Programları	80
3.2. Okutulan Dersler	84
3.3. Medreselerde Ders İşleme Metodu.....	94
3.4. Medreselerin Eğitim Dili	97
4. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE DİĞER UYGULAMALAR	99
4.1. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Eğitim-Öğretim Zihniyeti	99
4.2. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Osmanlı Eğitim-Öğretim Sistemine Getirdiği Yenilikler	102
4.3. Sahn-ı Semân Medreseleri'nde Tatil	104
4.3.1. Haftalık Tatil.....	104
4.3.2. Yıllık Tatil.....	105
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Fatih Sultan Mehmed'in Gentile Bellini Tarafından Yapılmış Portresi.....	27
Resim 2: Fatih Külliyesi Planı	35
Resim 3: Fatih Cami 2020 Yılındaki Görünümü	37
Resim 4: Fatih Külliyesi Tabhanesinden Eski Bir Görüntü.....	42
Resim 5: Fevzi Paşa Caddesi	46
Resim 6: Medreselerin Dizilişine Göre İsimleri	50

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Tetimme Medreseleri'nin Yönlere Göre Dizilişleri.	44
Tablo 2: Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Yönlere Göre Dizilişi.....	51
Tablo 3: Medreselerin Derecelerine Göre Yükselişi	58

KISALTMALAR

b.	Bin, İbn
Bkz.	Bakınız
BOA	Büyük Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicri
Hız.	Hazreti
Hızl.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
M.	Miladi
MÜ	Marmara Üniversitesi
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
Sad.	Sadeleştiren
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	ve benzeri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMAMIZIN KONUSU VE PROBLEMİ

Günümüz eğitim-öğretim sisteminin nasıl bir tarihi seyirden geçerek bugünlere ulaştığı ve tarih içerisinde ne gibi izlere sahip olduğunu araştırmak bize gelecek için çözüm yolları sunacaktır. Bu yüzden araştırmamızın konusunu geçmişte önemli bir yere sahip olan ve Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen “*Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi*” olarak belirlemeye karar verdik.

Konumuzla ilgili meseleler, araştırmamız esnasında bize yön göstererek çalışmamızın çerçevesini göz önünde tutmamızı sağlamıştır. Böylece ayrıntılara girmeden konumuzu çok uzaklara çekmemizi önlemiştir. Temel problemlerimiz arasında şunlar yer almaktadır:

1. Sahnı Semân Medreseleri'nin kuruluşundaki amaçlar neler olmuştur ve bu amaçlar doğrultusunda hareket edebilmiş midir?
2. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin eğitim-öğretim zihniyeti nereden kaynaklanmıştır?
3. Sahn-ı Semân Medreseleri'nde aklî ilimlere mi, yoksa naklî ilimlere mi daha fazla önem verilmiştir?
4. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin ders programları nasıl olmuştur, hangi dersler okutulmuştur?
5. Müderrislerin ve talebelerin Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki eğitim-öğretim serüvenleri nasıl olmuştur?
6. Sahn-ı Semân Medreseleri, kurulduğu zaman Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim-öğretim kurumları olmuştur. Bu medreseler daha sonraki yüzyıllarda kurulan medreselere karşı önemlerini ne derece koruyabilmişlerdir?
7. Ulema üzerinde, özellikle XVI. yüzyıl ve sonrasında sosyal-ekonomik ve siyasi şartların etkisinin artması, devlet-ulema ilişkisini ve ilim verimliliğini nasıl etkilemiştir?

B. ARAŞTIRMAMIZIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmayı yapmamızın amacı XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed tarafından açılan Sahn-ı Semân Medreseleri'nin eğitim-öğretim sisteminin incelenmesidir. Bu

medreseler, her ne kadar zaman zaman bazı aksaklıklar yaşalarda Osmanlı Devleti'nin son döneminde Daru'l-Hilafeti'l-Âliyye Medreseleri'nin açılışına rağmen, önemini kaybetmemiştir ve işlevlerini yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretimin müesseseseleşmesi İznik'te Orhan Gazi Medresesi ile başlamıştır. Bunun ardından Bursa, Edirne ve İstanbul'da padişahlar tarafından yaptırılan medreseler ile bu şehirlerin eğitim-öğretim ve kültürel yapıları gelişerek sayıları artmıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında devletin bazı kurumlarında oluşan sorunlar nedeniyle eğitim-öğretim sisteminde sıkıntılar başlamıştır. Bunları önlemek için XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılan ıslahat çalışmalarıyla bu problemlerin önü alınarak ilmiye teşkilatı canlandırılmaya çalışılmıştır. İşte bu süre zarfında Sahn-ı Semân Medreseleri önemini hiç yitirmemiş ve Osmanlı Devleti'nin en parlak eğitim-öğretim kurumlarını oluşturmuştur. Bu durum özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda görev yapan müderrislerin kaleme aldıkları eserlerde görülmüştür. Medreselerde okutulan kitaplar, İslâm eğitim-öğretiminin en önemli eserleri ve bunlara yazılan şerh ve haşiyeler olmuştur. Bu eserlerin medreselerde okutulması, bu medreselerin İslâm kültürünün ve eğitim-öğretiminin yansıması olduğunu göstermiştir. Bu yüzden bu medreselerin din eğitim-öğretimi açısından incelenmesi çok önemli olmuştur.

C. ARAŞTIRMAMIZIN YÖNTEMİ, VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmamızı oluşturan konuların din eğitim-öğretimi ve tarihsel içerikli olmasından dolayı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte tezimizi saha veya deney-gözlem gibi metotlardan ziyade, daha çok kaynakların detaylı taranması ve bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin analiz edilmesiyle hazırlamaya çalıştık. Elde edilen verileri titiz bir şekilde tarayarak bunları ilk medreseler, Osmanlı döneminde eğitim-öğretim ve medreseler, din eğitim-öğretimi, Fatih Külliyesi ve Sahn-ı Semân Medreseleri gibi konu başlıkları altında değerlendirdik. Ardından konuları daraltarak Fatih dönemi ve Sahn-ı Semân Medreseleri başlıkları altında inceledik.

Çalışmamızdaki ilk verileri kütüphane ve internet üzerinden taramalar yaparak elde ettik. Bu verilerin aktarımının daha doğru yapılabilmesi için medreselerin bulunduğu mekânı inceledik. Ayrıca medreselerin eğitim-öğretim ve kültürel yönünü araştıran kurumları bizzat ziyaret ederek elerindeki kaynaklara ulaşmaya çalıştık ve oradaki dokümanları çalışmamızda kullandık.

Toplamış olduğumuz bu verilerin analiz edilmesiyle en doğru bilgiye ulaşılmaya çalıştık. Öte yandan konumuzla ilgili yaptığımız incelemeler sonucunda pek çok güncel kaynağın olduğunu gördük. Ancak asıl kaynakların çok az olduğu sonucuna ulaştık. Bu yüzden de çalışmamızda kaleme aldığımız konuları ve örnekleri sınırlı sayıdaki kaynaklardan elde edebildik.

D. ARAŞTIRMAMIZIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Araştırmamızın konusuyla ilgili bilgilere ulaşmamız için Osmanlı Devleti'nin tarihinin eğitim-öğretimle ilgili geçmiş dönemlerini irdelememiz gerekti. Bu da bize derin konular ve çok geniş kapsama alanları sunmuş oldu. Başlı başına çok derin mevzuları içeren Osmanlı dönemini, genel hatlarıyla incelememiz tezimizin konusu gereği mümkün olamayacağı için, konuları alanlarına göre ayırarak belli başlı başlıklar altında değerlendirmeyi gerek gördük. Bu yüzden araştırmamızın kapsama alanını “Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi” olarak belirledik.

Çalışmamızın birinci bölümü medreselere olan ihtiyaç, ilk medreselerin açılışı, ilk Osmanlı medreseleri ve bunların işleyişleri başlıklarından oluşmaktadır. İkinci bölüm Fatih Külliyesi ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nin fiziki yapılarını anlatan başlıklardır. Üçüncü bölüm ise medreselerin eğitim-öğretim yapılanmasının incelenmesini içermektedir.

E. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Osmanlı medrese tarihine ilişkin ilk bilgiler, Katib Çelebi, Gelibolulu Ali ve Koçi Bey gibi önemli tarihi şahsiyetlerin çeşitli vesilelerle yazdıkları eserlerde bulunmaktadır. Fatih Külliyesi ve medreseleri hakkında temel kaynakları, külliyenin vakfiyesi, medreseler için hazırlanan kanunnameler ve bu medreselerde görev yapan müderrislerin özgeçmişlerini içeren tabakat kitapları oluşturmaktadır.

Tabakat eserleri içerisinde, Orhan Gazi döneminden itibaren Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar Osmanlı müderrislerinin hayat hikâyelerini anlatan Taşköprülüzâde'nin *Şakâiku'n Nu'maniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eseri bulunmaktadır. Bu eserin ilavelerle birlikte Mecdî Mehmed Efendi tarafından yapılan *Hadâiku's-Şakâik* isimli tercümesi de vardır. Bununda en önemli zeyillerinden biri olan Nevizade Atâi'nin *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*'i bulunmaktadır.

Bu eserler çalışmamız açısından son derece önemlidirler. Çünkü XV. ve XVI. yüzyıllarda medreselerde görev yapmış yaklaşık 400 müderrisin hayat hikâyesini içermektedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Osman Nuri Ergin'in *Türk Marif Tarihi*, Süheyl Ünver'in *İstanbul Üniveristesi Tarihine Başlangıç Fatih, Külliyesi ve Zamani İلمي Hayat*; Adnan Adıvar'ın *Osmanlı Türklerinde İlim*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *İلميye Teşkilatı* gibi eserlerin Osmanlı medrese teşkilatını ortaya koymaya çalışan ilk çalışmalar olduğu bilinmektedir.

Ayrıca Arif Bey'in *Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulema*; Emin Bey'in *Tarihçe-i Tarik-i Tedris*, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *XI. Asr-ı Hicride Türk Menbe-i İrfanı I-II*; M. Şerafettin Yalçın'ın *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*; Şehabettin Tekindağ'ın *Medrese Dönemi* isimli makaleleri de vardır.

Yakın dönemde ise, konu üzerinde özellikle isimlerini zikrettiğimiz bu kaynaklardan faydalanılarak ve bunların üzerine yeni kaynaklar eklenilerek pek çok değerli eserler kaleme alınmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: Cavit Baysun'un "*Osmanlı Medreseleri*" isimli MEB İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan maddesi; Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*; yine Cahid Baltacı'nın İstanbul Armağanı 1. Fetih ve Fatih isimli çalışmada kaleme aldığı *Fatih Devri İلمي Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri* isimli kitap bölümü; Mustafa Bilge'nin *İlk Osmanlı Medreseleri*; Hüseyin Atay'ın *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*; Mefail Hızlı'nın, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*; yine Mefail Hızlı'nın *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sibyan Mektepleri*; Cevat İzgi'nin *İlk Osmanlı Medreseleri (Riyâzî ve Tabii İlimler)*; Mehmet İpşirli'nin *Osmanlı İلمiyesi*; Ekmeleddin İhsanoğlu'nun medreseler üzerine yapmış olduğu çalışmalarından derleyerek hazırladığı *Medreseler Neydi, Ne Değildi* kitabı; Ömer Özyılmaz'ın *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*; Ziya Kazıcı'nın *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*; Halil İnalçık'ın *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*; Fahri Unan'ın *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*; yine Fahri Unan'ın TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yayımlanan *Sahn-ı Semân* isimli maddesi gibi çok değerli çalışmalar yapılmıştır.

Abdulkadir Özcan'ın *Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü* isimli makalesi; İsmail Erünsal'ın, *Fatih Kütüphaneleri* isimli TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yayımlanan

maddesi; Ayşe Zişan Furat'ın *XV. ve XVI. YY.'larda Fatih ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi* isimli yüksek lisans tezi; Ahmet Ulusoy'un *Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri* isimli yüksek lisans tezi ve bu çalışmaların dışında burada tek tek sayamadığımız konumuzla birebir veya dolaylı yoldan ilgili pek çok çalışmada bulunmaktadır.

Yukarıda saydığımız çalışmaların hemen hepsi özünde çok değerli bilgiler içerdiği için günümüzde yapılan çalışmalara kaynak teşkil etmektedirler. Bu araştırmalarda, başka eserlerde görülmeyen oldukça isabetli ve değerli görüşler de ileri sürülmüştür. Fakat bu eserler gözden geçirildiğinde, neredeyse tamamının içerisinde *Sahn-ı Semân Medreseleri ve Eğitim Sistemi'nin* bağımsız bir kısma ayrılmadığı ve genel çerçevede kısaca bilgiler verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu kaynakların sağladığı bilgilerin değerlendirilmesi bilhassa da bilimsel anlayış ve sosyal ilişkiler açısından biyografik nitelikli eserlerden elde edilecek bilgilerin, *Sahn-ı Semân Medreseleri'nin* bugüne kadar bilinenleri dışında başka yönlerine dair bilgilere de ulaşılabildiği anlaşılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHN-I SEMÂN ÖNCESİNDEKİ MEDRESELERE KISA BİR BAKIŞ

1. MEDRESELERE DUYULAN İHTİYAÇ VE MEDRESELERİN AÇILMASI

Sözlükte “Okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamlarına gelen “ders (dirâse)” kökünden türeyen “medrese” bir mekân ismidir. Medrese, küttâb ve ilkokul seviyesinin üstünde daha detaylı eğitim-öğretim veren orta ve yüksek dereceli eğitim kurumlarına eşdeğerdir.¹

İslâmiyet’in zuhuru ile hız kazanan eğitim-öğretimin müesseseleşmesi ilk olarak evler, mescitler, camiler ve diğer yerlerde başlamıştır. Ancak İslâmiyet’in ilme verdiği önem, ilim ehline gösterilen değer, başka eğitim müesseselerine nazaran daha yüksek seviyede eğitimin verildiği camilerdeki ilim halkalarının hızlı artışına neden olmuştur. Bunun sonucundada zaman zaman aynı camide iki, üç ve daha fazla ilim halkası oluşturulmuştur. Bu durum da camilerin asıl amacı olan ibadetin aksamasına büyük engel teşkil etmiştir. Müderrislerin, soru soran ve tartışan talebelerin çıkardığı sesler, büyük gürültüye neden olmuştur. Bu gürültüler ibadet eden kesimi rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık camilerin hem eğitim-öğretim hem de ibadet amaçlı kullanılmasına mâni olmuştur.² Hatta bundan dolayı olmalıdır ki 387/988 yılından itibaren “el-Ezher Camii” sadece eğitim-öğretim için tahsis edilmiştir.³ Bu tür engeller medreselere duyulan ihtiyacın ana sebeplerinden sayılabilir.

İlim dallarının gelişimiyle birlikte medreselere duyulan ihtiyaç artmıştır. Örneğin İlm-i Kelâm, İlm-i Cedel ve Münâzara gibi ilimlerin işlenişi gereği daha çok Mühâvere, Münâkaşa ve Tartışma’yı gerektirmiştir. Dolayısıyla bu derslere katılan talebeler de cami içinde takılmaları gereken saygınlığı yitirmiştiler.⁴ Öte yandan ilim tahsil etmek isteyen ama giderlerini karşılayamayan talebenin ihtiyaçları medresenin

¹ Nebi Bozkurt vd., “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/323.

² Ahmet Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 2013), 81.

³ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2021), 27.

⁴ Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 81.

bağlı olduğu vakıf tarafından karşılanmıştır. Bu durum medresenin açılmasına duyulan bir diğer ihtiyacı doğurmuştur.

Eğitim-öğretimin camilerden alınarak medreselere taşınmak istenmesinin başlıca nedenlerinden biri de gelişen ilimle birlikte camilerde yapılan fikir münazaralarının insanlardaki düşünce farklılığını ortaya çıkarması olmuştur. Ortaya çıkan bu düşünce beraberinde mezhepsel farklılıkları getirmiştir. Hâlbuki camiler mezhep yada kavim tartışmalarının yapılacağı yer olmamıştır. Camiler herhangi bir topluluk, cemaat, mezhep veya fikir düşüncesine ait bir kurum olamazdı.⁵ Bütün bu sıkıntıların üstesinden gelen camiler, medreselerin açılması ve yaygınlaşmasıyla birlikte derin bir nefes almış ve asıl amacı olan ibadeti ön plana çıkarmıştır.⁶

1.1. İlk Medrese Örnekleri

Herhangi birşey aniden ortaya çıkmadığı gibi medreseler de bir anda ve belli bir coğrafyada ortaya çıkmamıştır. Yapılan araştırmalara göre, İslâm âleminde medreselerin ortaya çıkması ve faaliyet göstermesi uzun bir süreç boyunca gerçekleşmiştir.

Medreselerin tam teşekküllü ortaya çıkmasından önce de Horasan ve Mâverâünnehir'in farklı bölgelerinde Fıkıh ve Hadisle ilgili mesleki medreselerin kurulduğu bilinmektedir. Hicretin üçüncü ve beşinci asırları arasında bu amaçla kurulan medreselerin, sayılarının otuz kadar olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir.⁷

İlk medrese örnekleri olarak Hz. Peygamber (SAV)'in Medine'de yaptırdığı Mescid-i Nebevi'de eğitim-öğretim için ayrılmış *Suffe*'yi ve Uygurların İslâmiyet'i kabul etmeden önce eğitim için *Vihara* adıyla açtıkları külliyesi gösterebiliriz. Aynı zamanda Uygurlar bu külliyelerini İslâmiyet'i kabul ettikten sonrada İslâmi eğitim-öğretim ve ibadet yeri olarak kullanmaya devam etmişlerdir.⁸

Bunların yanı sıra İslâm âleminde ilk defa Abbasi halifelerinden Hârûnürreşîd döneminde (786-809) Beytülhikme kurulmuştur.⁹ Beytülhikme, saray binasının içerisinde özel odalardan oluşan bir ilim müessesesi olarak açılmıştır. Daha çok tercüme merkezi ve kütüphane görevlerini yürütmüştür. Beytülhikme, halife Me'mûn

⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, çev. İ. Süreyya Sırma (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973), 12.

⁶ Mescid ve camilerle ilgili daha geniş bilgi için Bkz Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/46-56.

⁷ Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2010), 335.

⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 63.

⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 69.

döneminde en parlak dönemlerini yaşamıştır. Hem Avrupa'dan hem de pek çok farklı ülkelerden çeşitli dillerde tıp ve diğer aklî ilimlerle ilgili eserler burada tercüme edilmiştir. Bu tercüme eserlerden âlimler sıkça yararlanmışlardır. Beytülhikme, saray içerisinde ve halifelerin gözde eğitim-öğretim noktası olmalarından dolayı sürekli gelişim göstermiştir. Beytülhikme, zamanla hem fiziki hem de işlevsel açıdan kendini geliştirmiş ve pozitif ilimlerin araştırıldığı bir yer haline gelmiştir. Bu müesseseye, İslâm âlemine 500 yıldan fazla kaynaklık teşkil etmiş ve eğitim-öğretimde önemli roller üstelenerek hizmet vermiştir.¹⁰ Zamanla bu kurumlar yıkılarak ya da kapatılarak İslâmiyet'in eğitim tarihindeki serüvenleri son bulmuştur.

Daha sonra Afrika'da ortaya çıkan ve Şiâ taraftarı olan Fatımiler Devleti'nin halifesi el-Hâkim Biemrillah (996-1021) Darülhikme'yi kurmuştur. Daru'l Hikme ilerleyen zamanlarda Daru'l İlim olarak da tanınmıştır.¹¹ Fatımiler Mısır'da açmış oldukları bu Daru'l İlimler'de Şiâ ekolü üzere yetiştirdikleri Dâiler ile Sünniliği bastırmayı hedeflemişlerdir. Bu tarz kurumları da ilk medrese örnekleri arasında sayabiliriz. Zira Daru'l İlimler'de yetişen Dâiler ile mücadele edebilmek için Selçuklu döneminde çok ciddi çalışmalar yapılmıştır. Üstelik Nizamiye Medreseleri'nin kurulma maksatlarından biride Daru'l İlimler ile mücadele etmek olmuştur.¹²

2. SELÇUKLU DÖNEMİ MEDRESELER

Medreselerin asıl manasıyla İslâm dünyasında kurulması ve geliştirilmesindeki en büyük pay Büyük Selçuklu Türklerine aittir. Medreselerin devlet eli ile kurulması¹³ ve medrese teşkilatının en ufak ayrıntısına kadar belirlenmesi Selçuklu döneminin eseridir.¹⁴ Selçukluların bu medreseleri kurmalarındaki başlıca amaçları arasında ilmin gelişmesini sağlamak, ilim adamlarına maaş bağlayarak onları devlet yanında tutmak ve en önemlisi de Fâtımilerin başlatmış olduğu Şiîlik propagandasını önlemek olmuştur.¹⁵

¹⁰ Mahmut Kaya, "Beytülhikme", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), 6/89.

¹¹ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* 74.

¹² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 63.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 257.

¹⁴ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 63.

¹⁵ Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 258.

Selçuklu döneminde ilk medrese 1040 yıllarında Tuğrul Bey tarafından Nişabur'da kurulmuştur.¹⁶ Ancak İslâm tarihçilerine göre Nişabur'daki medresenin dışında başka medreseler de yapılmıştır, fakat medreselerin yaygınlaşması Alparslan döneminde başlamıştır.¹⁷

Selçukluların 26 Nisan 1055 (25 Muharrem 447)'te Irak'ı fethedip Bağdat'a girmesiyle Şîilerin Ehl-i Sünnet üzerinde başlatmış oldukları propagandanın da önü alınmıştır. Selçuklular, Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğu için Şiilerin önünü almak ve halkı doğru bilinçlendirmek için faaliyetlere başlamıştır.¹⁸ Medreselerde bu hedeflerin gerçekleşmesi ve her kesimin eğitim alabilmesi amacıyla kurulmuştur.

Bu çalışmalar doğrultusunda medreselerin yapımına Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapan Nizâmülmülk'ün Bağdat'ta Nizamiye Medresesi'ni yaptırması ile başlanılmıştır. Medresenin yapımına 1065 yılında başlanmış ve 1067 yılında 100.000 dirhem harcanarak iki senede tamamlanmıştır. Bu medreseye ilk müderris olarak Ebû İshak Şirâzi atanmıştır.¹⁹ Nizâmülmülk'ün başlatmış olduğu bu çalışma kısa sürede içerisinde yaygınlık kazanarak Selçuklu devletinde Nizamiye ismi ile pek çok medresenin kurulmasına vesile olmuştur.²⁰

Devlet tarafından desteklenen bu medreselerde diğer eğitim-öğretim kurumlarına nazaran daha ciddi ve üst seviyede eğitim-öğretim verilmiştir. Bu durum medreseleri diğer kurumlara göre üstün tutmuştur. Açılan bu medreselerde naklî ilimlerin yanında dönemin ihtiyaçlarına göre aklî ilimler de okutulmuştur.²¹

Anadolu topraklarında okuryazarlık oranı, bu toprakların Türklerin eline geçmesi ve Selçuklu döneminde medreselerin gelişmesi ile birlikte yükselmiştir. Eğitim-öğretimin hızla gelişmesi ve ilim ehlinin sayısının yükselmesi daha önce mevcut olmayan kamu ve sağlık hizmeti veren Dârüşşifa, Şifahâne veya Bimâristan gibi çeşitli isimler taşıyan hastanelerin çoğalmasını ve gelişmesini sağlamıştır.²² Nizamiye medreselerinde olduğu gibi Anadolu medreselerinde de öncelik dini ilimlere verilmiştir.

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları 2, 1993), 39.

¹⁷ Osman Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011), 320.

¹⁸ Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 83.

¹⁹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 64.

²⁰ Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 84.

²¹ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi* (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2012), 44.

²² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 108 -109.

Aklî ilimlere başlangıçta karşı çıkılsa da sultanlar ve beylerin teşvikiyle aklî ilimlerde zamanla ders programlarına dâhil edilmiştir.²³

Aklî ilimlere karşı gelmenin zamanla azalmasıyla birlikte, Selçuklu döneminde Anadolu topraklarında bu ilimlere ağırlık veren pek çok medresenin açıldığı görülmüştür. Bu medreselere Konya’da Karatay, Kayseri’de Hunat Hatun, Sivas’ta Gök Medrese ve Çifte Minareli Medrese, Erzurum’da Çifte Minareli ve Kırşehir’de Cacabey Medresesi örnek gösterilebilir.²⁴

Büyük Selçuklular döneminde Nizâmülmülk’ün temelini atmış olduğu medrese geleneği sadece Selçuklularda değil, tüm İslâm âleminde şehirler, kasabalar ve hatta köylere kadar yaygınlaşmıştır. Aynı amaçla medrese kurma faaliyetleri Selçuklu devletinin yıkılıp yerine kurulan Atabegler ve Şahlar devrinde de devam etmiştir.²⁵ Nizâmülmülk’ten sonra o tarihlerde en fazla medreseyi inşa eden Mısır, Suriye ve Filistin’e hâkim olan Selâhaddîn-i Eyyûbî olmuştur.²⁶ Hatta onun şöhretinin, yaptırdığı medreselerden geldiği de söylenebilir. Ancak hiçbiri Suriye’yi ve ardından Mısır’ı fetheden Nûreddin Zengi’nin yaptırmış olduğu medreseler kadar güçlü olamamıştır. Nûreddin Zengi aynı zamanda Şam’da ilk medreseyi kuran kişi olarak da bilinir. Hem Şâfîiler hem de Hanefiler için medreseler inşa eden Zengi; Halep, Şam ve Antakya’da pek çok eğitim-öğretim kurumları da inşa ettirmiştir.²⁷ Nûreddin Zengi dönemi eğitim-öğretim açısından çok canlı geçmiş ve yenilikleri takip etmiştir.²⁸

Selçuklulardan çok daha sonra Abbasi halifelerinin de medreseler inşa ettirdikleri bilinmektedir. Bu medreseler içerisinde Halife Mustansır-Billah’ın Bağdat’ta yaptırmış olduğu Mustansırıyye Medresesi yüksek eğitim vermesi hasebiyle ilk üniversite özelliğini de taşımıştır. Bu medresenin temeli 625/1228’de atılmış ve 630/1233’de tamamlanmıştır.²⁹ Medresenin en dikkat çeken özelliği ise, Ehl-i Sünnet mezheplerinin dördünün de burayı aynı anda eğitim-öğretim amacıyla kullanabilmeleri olmuştur. Her mezhebin eğitim-öğretim alabilmesi için ayrı odaları ve onlara özel tayin

²³ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* 111.

²⁴ Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 321.

²⁵ Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 84.

²⁶ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, 46.

²⁷ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 64.

²⁸ Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 84.

²⁹ Sâmi es-Sakkâr - Nebi Bozkurt, “Müstansırıyye Medresesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006), 32/121.

edilmiş müderrisleri olmuştur.³⁰ Müstansiriyye Medresesi eğitim-öğretime Osmanlılar döneminde de aynı amaçlar doğrultusunda hizmet vermeye devam etmiştir.³¹

3. OSMANLI'NIN KURULUŞUNDAN SAHN-I SEMÂN'A KADAR MEDRESELERDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

Dünyadaki toplumların ve devletlerin güçlü olabilmeleri ve aynı zamanda uzun yıllar ayakta kalabilmelerinin birinci şartı eğitim-öğretimin güçlü ve yenilikçi olmasına bağlı olmuştur. İslâmiyet'in zuhuruyla Müslüman topluluklarda değer kazanmaya başlayan eğitim-öğretim faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin kurulması ile tarihteki en parlak ve altın çağını yaşadığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nin ilme verdiği önemi daha devletin kurulma aşamasında iken görebiliyoruz. Zira Osman Bey, yaşadığı dönemin şartlarının elverişli olmaması nedeniyle düzenli eğitim görmese de çocukluğundan başlayarak ilim ve tasavvuf ehli ariflerin meclislerine katılmayı ihmal etmemiştir.³² Meclislerine sıklıkla katıldığı dönemin önde gelen mutasavvıflarından ve aynı zamanda Eskişehir etrafında İtburnu mevkiinde takkesi de bulunan Şeyh Edebâli'dir.³³

Osman Bey, devleti kurma çabaları içerisinde olmasına rağmen ilim yolundan da kendini alıkoyamamıştır. Bu durum Osmanlıların ilme verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Zira bu zihniyeti benimseyerek yetişen Osmanlı Beyleri ve şehzadeleri yaşadıkları dönemlerdeki önde gelen ilim insanlarını etraflarında toplayarak genç nüfusun yetişmesi için medreseler kurmuşlardır. Örneğin batıda eğitim-öğretim henüz sıradan insanlara hak olarak tanınmamışken, Osmanlı'da herkes özgür, şeffaf ve ücretsiz bir şekilde eğitim-öğretim hakkına sahip olmuştur.³⁴ Osmanlı'dan önceki Müslüman ülkelerinde var olan vakıf kuruluşları Osmanlı döneminde de varlıklarını sürdürmüş ve ilim müesseseleri bu kurumlar yoluyla desteklenmiştir. Bu da eğitim-öğretim alacak talebinin maddi refahına ve nüfusun hızla gelişmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin işleyişine bakıldığında Anadolu Selçuklularının devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Fakat Osmanlı, devlet yapısı

³⁰ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, 45-46.

³¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 65.

³² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, 54.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982), 1/105.

³⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020), 63.

olarak Anadolu Selçuklu devletinin devamı olmamıştır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Anadolu'ya hâkim olması için bir buçuk asır gibi uzun bir sürecin geçmesi gerekmiştir.

Güçlü bir devletin olmayışı ilim müesseselerinin gelişmesine büyük engel oluşturmuştur. Bu nedenle o dönemin şartlarında eğitim-öğretim kendi çabasıyla ne kadar gelişebildiyse gelişmiştir ve bununla yetinmek zorunda kalmıştır.³⁵ Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ile Selçukludan miras alınan bu müesseseler eski güçlerine tekrardan kavuşmuşlardır.

3.1. İlk Osmanlı Medreseleri

Osmanlı Devleti'nin kurulma çağı olarak bilinen Osman Gazi döneminde eğitim-öğretim müesseselerinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak bu durum o dönemde eğitim-öğretimle ilgili hiçbir çalışmanın yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Osman Gazi yanındaki komutanları ile devletin siyasi yapısını oluştururken, öte yandan Ahi Şeyhi Edebali'nin riyasetinde Dursun Fakih, Elvan Çelebi, Şeyh Hasan ve Âşık Paşa gibi ilim ve tasavvuf ehli kişilerle de devletin kültürel yapısını oluşturmaya gayret göstermiştir.³⁶

İsimleri zikredilen ilim adamlarının, buldukları dönemde eğitim-öğretim alanında çalışmalar yaptıkları kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Osman Gazi döneminden günümüze ayakta kalan mektep veya medresenin olup olmadığı bilinmemektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk medreseyle Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi döneminde karşılaşırız. Yüksek öğrenimin verildiği ilk Osmanlı medresesi 1331 yılında³⁷ İznik'te Orhan Gazi tarafından bir manastırın medreseye çevrilmesi ile kurulmuştur.³⁸ İznik Orhaniyesi adı ile bilinen medreseye müderris olarak günlük 30 akçe yevmiyeye Davud-ı Kayseri atanmıştır.³⁹

Orhan Gazi 1326'da Bursa'yı fethettikten sonra başlatmış olduğu imar faaliyetlerine, 1335 yılında iki medrese ekleyerek şehrin kültürel ve ilmî yapısına ciddi

³⁵ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (Ankara: Atay yayınları, 2018), 14.

³⁶ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 71.

³⁷ İsmail Sağlam, "Geçmişten Günümüze Bursa'da Yükseköğretim ve Uludağ Üniversitesi", *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, ed. Çiftçi Cafer - Öcalan Hasan Basri (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2015), 2.

³⁸ Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 55.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 3.

katkılar sağlamıştır.⁴⁰ Orhan Gazi döneminde kendisi, oğlu Süleyman Paşa ve Lala Şahin Paşa gibi devlet adamları tarafından toplamda 11 medrese inşa edilmiştir.⁴¹

İznik'te başlayan medrese kurma çalışmaları Bursa, Edirne ve Rumeli'nin fethedilmesiyle hız kazanmıştır. İstanbul'un fethine kadar olan bir buçuk asırlık Osmanlı döneminde İznik'te dört, Bursa'da yirmi beş, Edirne'de on üç ve daha küçük şehirlerde de 40 olmak üzere toplamda 82 medrese açılmıştır.⁴²

Osmanlı dönemindeki medreselerin eğitim-öğretim sistemi, miras olarak aldıkları diğer İslâm ülkelerinin eğitim-öğretim sisteminin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat sayıları hızla artan medreselere o dönem I. Murad tarafından İznik'te Dârülhadis ve ardından Yıldırım Beyazıd döneminde Dârülkurrâ ve Dârüşşifâ gibi mesleki medreselerin eklenmesiyle zamanla medreselerin teşkilatlanmasına ve derecelendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁴³

Ancak Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sahn-ı Semân Medreseleri'ne kadar medreselerde resmi olarak herhangi bir derece ya da sınıflandırmadan kesin olarak bahsedemeyiz. Fatih Sultan Mehmed'den önceki dönemde medreselerde o dönem için kalite olarak ilk sırayı İznik almıştır. Bursa'daki Sultan Medresesi inşa edildikten sonra İznik medresesi ikinci sıraya gerilemiştir. Bursa birinciliğe yükselmiş. Edirne'de II. Murat tarafından 1437 yılında yapımına başlanan ve 1447 yılında tamamlanan Üç Şerefeli Camii yanındaki Dâru'l-Hadis müderrisine de 100 akçe yevmiye verilmesi hasebiyle dönemin birinci ve en yüksek dereceli medresesi olmuştur.⁴⁴

Fatih Sultan Mehmed'den önce medreselerin teşkilatlanması için en fazla çalışmanın Yıldırım Beyazıd tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde eğitim-öğretim çalışmaları olarak talebelerle ilgili ilk kanunnamenin çıkarılması, Dârülkurrâ ve Dârüşşifâların açılması ve Mısır'dan İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya getirilerek Osmanlı'da kıraat ilmine yüksek seviye kazandırılması gibi pek çok çalışmanın Yıldırım Beyazıd döneminde yapıldığı görülmektedir. Ancak gerek Yıldırım

⁴⁰ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999), 20.

⁴¹ Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 55.

⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İrcica, 1999), 1/237.

⁴³ Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1973), 11-12; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 41-42.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 4.

Beyazıd, gerekse de II. Murad devrindeki çalışmalar Osmanlı eğitim-öğretim sistemine yenilik katmamış, bir nevi eski İslâm devletlerinin devamı olmuştur.⁴⁵ Osmanlı'da eğitim-öğretim sistemindeki yapılan yeniliklere Fatih Sultan Mehmed döneminden başlayarak daha fazla ulaşılmaya başlanılmıştır. Konumuzun muhtevası gereği ilgili bölümlerde bu konulara değineceğiz.

3.1.1. Medreselerin Fiziki Yapıları

Farklı yönleriyle ele aldığımız medreselerin fiziki yapıları hakkında kısa da olsa bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Medreseler ister müstakil olsun, isterse de herhangi bir binaya birleşik olsun, eğitim-öğretim için gerekli birimler ve bölümlerden oluşmak zorunda olmuştur. Medreselerin yapıları değişik bölgelerin mimarisine göre farklılık göstermiştir, ama ana yapı kısımları avlu, mescit, talebe hücreleri, dersane, kütüphane ve diğer ihtiyaçları karşılayacak birimlerden oluşmuştur. Avlu; medresenin olmazsa olmaz bölümlerinden birini oluşturmuştur. Medresenin ihtiyacına göre kapalı veya açık avlu şeklinde inşa edilmiştir. Avlu, medresenin orta kısmında yer almış ve medrese ile orantılı geniş bir alanı kapsamıştır. Bu da medresenin bir bütün halinde çalışmasına olanak sağlamıştır.⁴⁶

Talebe hücreleri, talebenin medresede kalması için gerekli olan ana ihtiyaçlarını giderebileceği malzemelerin olduğu odalar olmuştur. Medresenin büyüklüğüne göre hücrelerinde arttığı ya da azaldığı görülmüştür. Ayrıca medresenin maddi durumuna göre de hücrelerdeki ihtiyaç malzemeleri farklılık gösterebilmiştir.⁴⁷

Medreselerin dersaneleri, avlunun iki tarafındaki talebe hücrelerinin sonunda avlunun güney kısmına denk gelecek şekilde büyük bir oda halinde inşa edilmiştir. Büyük yapılmasının sebebi, bu dersanelerin aynı zamanda toplu ibadetlerin yapılabildiği mescit yerine de kullanılabilmesidir. Bunun dışında medreselerde ister müstakil isterse de yarı müstakil olsun mescit bulunmuştur.⁴⁸

⁴⁵ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 72-73.

⁴⁶ İsmail Orman, "Medrese Mimari", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/238.

⁴⁷ Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, 29-30.

⁴⁸ Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, 32.

Öte yandan öğrencilerin kullanımı için medresenin içinde binanın durumuna göre özel bir birim olarak kütüphane bulunmasının yanı sıra, yapılan tespitlere göre bazı medreselerde talebe hücrelerinin içinde de kütüphane benzeri kitaplıklar olmuştur.⁴⁹

Bu birimlerin dışında medrese halkının ihtiyaç duyduğu tuvalet, çamaşırhane, mutfak, hamam ve çeşme gibi yapılar da bulunmuştur.⁵⁰

3.1.2. Medreselerin Sosyal Yapılanması

İnşa edilen ilk medrese örneklerinden bu yana, medreselerin temeli vakıf sistemine dayandırılmıştır. Bu nedenle medreselere sosyal hüviyet kazandıran vakıf sistemi olmuştur.

Moderin devlet yapılanmasına göre, devletin halka sunmak mecburiyetinde olduğu hizmetlerden hemen hemen hepsi Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi yoluyla karşılanmıştır. Osmanlı döneminde vakıf yoluyla hayat bulan kuruluşların en mühimlerinden birisi hiç şüphesiz külliyeler olmuştur.⁵¹ Bu yapılar içerisinden önemli sosyal fonksiyonları içeren kurumlardan biri de medreselerdir.

Osmanlı döneminde kurulan medreselerde öğretim kadrosu ve diğer görevlilerin maaşları vakıflar tarafından ödenmiştir. Ayrıca öğrencilerin yeme, içme, yatma masrafları, eğitimle ilgili araç ve gereçlerin masrafları da vakıfların gelirlerinden karşılanmıştır.⁵²

Orhan Gazi, İznik'te kurduğu ilk Osmanlı medresesine Kozluca köyü ve çevresiyle birlikte İznik çevresindeki evleri vakfetmiştir.⁵³ Vakfedilen yerlerden sağlanan gelirlerin altıda biri talebelere, altıda beşi de müderrislere tahsis edilmiştir.⁵⁴ Bunun dışında Şehzade Süleyman Paşa'nın İzmit'te inşa ettirdiği medresede talebelere 5 akçe, Şah Melek Paşa'nın Edirne'de kurduğu medresede ise talebelere 10 akçe yevmiye verildiği aktarılmıştır.⁵⁵

⁴⁹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 79.

⁵⁰ Bozkurt vd., "Medrese", 28/238-240.

⁵¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü Dergisi* 219 (1981), 264.

⁵² İsmet Kayaoğlu, "Osmanlı Eğitim Vakıfları", *Milli Kültür* (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Temmuz 1985), 19.

⁵³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1966), 172.

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Konya: Türk Tarih Kurumu, 1994), 12/410.

⁵⁵ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 39.

İlk dönem Osmanlı medreselerinde müderrislere sadece günlük yevmiye verilmiş, ayrıca bir takım yan ödenekler de yapılmıştır. Bu yan ödenekler düzenli olmasada senelik veya mevsimlik olarak yapılmış ve lâhmiye, bahâriye, yaylâkiye isimlerini almıştır. Taâmiye olarak buğday, arpa ve kışlık yakaçak ihtiyacı için odun verilmiştir. Sultan I. Murad'ın meşhur Kaplıca Medresesi'nde eğitim gören talebeler ve öğretim veren müderrislerle birlikte diğer görevlilerde medresenin yanındaki imâretten istifade etmişlerdir. Burada hergün pişirilen yemekten, Muharrem ayının 10. günü pişirilen aşûradan, Ramazan ayında pişirilen özel yemeklerden ve senede iki defa pişirilen “zibâc” isimli yemekten medresenin tüm eğitim-öğretim kadrosuyla birlikte diğer çalışanlarına da önceden tesbit edilen kadarıyla dağıtılmıştır.⁵⁶

Bu bağlamda ilk Osmanlı medreselerinde görevli müderrislerin, talebelerin ve diğer hizmet personelinin yeme, içme, barınma, maddî kazanç gibi sosyal ihtiyaçlarının vakıflar tarafından karşılandığını söyleyebiliriz.

İlk kuruldukları andan itibaren medreselerde sosyal ihtiyaçların vakıflar tarafından karşılanıyor olması eğitim-öğretimde fırsat eşitliğini sağlamıştır. Devletin himaye ettiği medreselerde eğitim-öğretimin tamamıyla ücretsiz olması, orada eğitim görececek fakir talebelerin ilim tahsil etme fırsatını daha geniş ve avantajlı hale getirmiştir.⁵⁷

İlk Osmanlı medreselerindeki bir diğer sosyal boyut ise cer uygulamasıdır. Büyük kentlerde örgün eğitim gören medrese talebeleri üç aylar dediğimiz Receb, Şaban ve Ramazan aylarında taşraya giderek, bir taraftan eğitim-öğretim döneminde öğrendikleri teorik bilgileri pratiğe dökerken, diğer taraftan yıllık eğitim-öğretim giderlerini ve kış dönemi erzak ihtiyaçlarının belirli bir kısmını karşılamaya çalışmışlardır. Bu uygulama talebelere sadece maddî kazanç sağlamakla kalmamış, bunun yanısıra farklı bölgelerdeki değişik örf-âdetleri, kültür ve sanatları tanımalarına olanak sağlamış ve onların toplumla bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁸

Talebeler sadece medreseye ait hücrelerde ücretsiz kalmakla yetinmemiş, cami, kayyımhâne, tabhâne, aşhâne, müezzin odaları ve türbeler gibi dini hayır kurumlarında da görev almışlardır.⁵⁹

⁵⁶ Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 28.

⁵⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, 72.

⁵⁸ Ahmet Cihan, “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, *Osmanlı (Toplum)* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/179.

⁵⁹ Cihan, “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, 5/178.

Medreselerde eğitim gören talebeler gündüz okumuş oldukları dersleri yeniden gözden geçirmek, pekiştirmek, arkadaşlarından yeni bilgiler öğrenmek ya da karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak için akşamları başka medreselere gitmişler ve bazen de orada misafir olarak yatıya kalmışlardır.⁶⁰ Bu uygulama da medreselerdeki sosyalleşmenin başka bir yönünü göstermektedir.

3.1.3. Medreselerin İdari Yapılanması

Vakıf kurumu olarak kurulan medreselerin işleyişi, mali kaynakları, bu kaynakların doğru bir şekilde kullanılması ve denetlenmesi vakıf tarafından belirlenmiş kurallar doğrultusunda yapılmıştır.⁶¹

Sözlükte “*Durmak; durdurmak, alıkoymak*” anlamına gelen vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “*Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi*” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade etmiştir.⁶²

Vakıflar, sadece Allah’ın rızasını gözeterek zenginler tarafından kurulan, bütün gelirlerinin ihtiyaç sahiplerine harcandığı bir kurumdur. Böyle bir müesseseyi kuran kişinin amacı Allah’ın ona vermiş olduğu malvarlığını tekrardan Allah’ın yolunda harcayarak yine onun mülkü haline getirmek olmuştur.⁶³

Eğitim-öğretim müesseselerinin vakıflarla desteklenmesi ilk el-Me’mûn döneminde Beyt’ül Hikme’de görülmüştür. Halifenin bunu yapmadaki amacı inşa ettirdiği Beyt’ül Hikme’nin kaderini kendisinden sonra gelecek olan halife ve şehzadelerin ellerine bırakmamak olmuştur. Zîra gelecek olan halifenin cömert olmaması müesseseyi de sıkıntıya sokabilirdi.⁶⁴

Osmanlı döneminde devletin yeni kurulmuş olmasına rağmen Selçuklulardan miras alınan çok zengin teşkilat ve müesseselerden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde medreselerin vakıflar yoluyla desteklenmesi daha ilk medresenin inşasıyla başlamıştır. Yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere Orhan Gazi 1326 yılında

⁶⁰ Cihan, “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”, 5/178.

⁶¹ Mehmet İpşirli vd., “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/330.

⁶² Hacı Mehmet Günay - Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), 42/475.

⁶³ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 270.

⁶⁴ Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 30.

Bursa'nın fethinden sonra hemen imar çalışmalarına başlamış ve bu esnada da oraya medrese kurmuştur. Manastır Medresesi olarak da adlandırılan bu medresenin giderlerini karşılamak için de vakıflar tahsis etmiştir.⁶⁵

Selçuklulardan miras alınan bu sistem Osmanlı döneminde çok daha gelişerek devam etmiştir. Devletin halka götürmek mecburiyetinde olduğu din, eğitim-öğretim, sağlık, ulaşım, sosyal yardım gibi hizmetlerin birçoğu Osmanlı döneminde vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.⁶⁶

Vakıf tarafından kurulan medreselerde vakfiyenin hukuki mânada geçerli olabilmesi için mahkemece tanınması gerekmiştir. Medrese vakfiyesinin amacı vakfedilen malların tespitini yapmak olmuştur. Tespiti yapılan mallardan elde edilen gelirlerle medresenin bakımlarının yapılması, müderris, talebe, hizmet personellerinin maaşları ve diğer giderlerin karşılanması amaçlanmıştır.⁶⁷

Medrese vakıflarının toplumun eğitim-öğretimiyle ilgisinin bir hayli fazla olması bu kurumların sürekli denetim altında tutulmasını gerektirmiştir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde medreselerin denetimi kazaskere verilmiş iken, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yüksek dereceli medreseler şeyhulislama devredilmiş, diğerleri de kazaskerde kalmıştır. Ancak XIX. yüzyılda medreseler meşihat makamına devredilmiştir.⁶⁸

Osmanlı medreseleri özerk bir yapıya sahip olmuştur. Medresede verilecek eğitim-öğretim, kabul edilecek talebe, onlara tahsis edilecek oda, denetlenme ve asayişin sağlanması gibi pek çok konu medrese bünyesinde vakfiyeye göre yapılmıştır. Medreselerin teftiş edilmesi ve denetlenmesi ise merkezi otoritenin özel izniyle olmuştur.⁶⁹

İlk Osmanlı medreselerinin küçük ve talebe sayılarının az olmasından dolayı medrese yönetimi genellikle müderrisin sorumluluğunda olmuştur. Kapasitesi küçük ve gelir-giderlerin az olduğu medreselerde ayrıca mütevellî bulunmadığı için bu görevi de müderrisler yapmıştır. Örneğin İznik Rükmeddin Medresesi'ne vakfedilen gelirlerin yönetilmesi müderrise teslim edilmiştir. Sonrasında Bursa'da ve diğer bölgelerde açılan küçük medreselerde de bu durum devam ettirilmiştir.⁷⁰ Ayrıca talebenin günlük

⁶⁵ Bozkurt vd., "Medrese", 28/327.

⁶⁶ Yediyıldız, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", 263-264.

⁶⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Bellekten* 66/247 (2002), 882.

⁶⁸ İpşirli vd., "Medrese (Osmanlı Dönemi)", 28/330.

⁶⁹ Cihan, "Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat", 5/181.

⁷⁰ Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 25.

okudukları derslerin sınıf defterine kayıtlarını, onların çalışmalarını, medresedeki inzibatı ve gündelik işleri müderris takip etmiştir.⁷¹ Genellikle ilk Osmanlı medreselerinde yönetim görevli müderrise teslim edilmiştir.⁷²

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde medreselerin idare edilmesiyle ilgili pek çok görev müderriselere verilmiştir. İlerleyen yüzyıllarda devletin yanı sıra medreselerinde gelişmesiyle birlikte buraların idari kadrosu, mütevellî (nazır) ve ona bağlı kâtip, câbi (medreseye ait vakıf mallarının vergilerini toplayan), câbi kâtibi, mutemet ve noktacı gibi memurlardan oluşmaya başlamıştır.⁷³

Bu bilgilerden Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde medreselerin idaresi vakıf kurallarına bağlı kalınarak mütevellî heyeti, müderris, kâtip, câbi, câbi kâtibi, mutemet ve noktacı gibi memurların kontrolünde yürütülmekte olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Medreselerin Eğitim-Öğretim Yapılanması

İslâm ülkelerinde medreseler eğitim-öğretime duyulan ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmıştır. Medreseler bu ihtiyacı tek başlarına uzun yıllar karşılamışlardır. Tabii olarak bu durum medreselerin ve eğitim-öğretimin temelini ve yapılanmasını oluşturmuştur. Medreselerin eğitim-öğretim yapılanmasını Müderris, Muid ve Talebe (Danışmend) teşkil etmiştir.⁷⁴

3.1.4.1. Müderris

Müderris kelime olarak “*Ders veren, ders okutan, medrese dersi okutan*”, günümüz tabiri ile “*Profesör*” anlamına gelmektedir.⁷⁵ Müderrisler çoğunlukla kendilerini iyi yetiştirmiş, karakter sahibi, kimseden bir şey istemeyen, kendi emekleri ile geçinmeyi tercih eden kimseler olmuştur.⁷⁶

Müderrislerin medresede öğretici olarak görev alabilmeleri için tayin edilmeleri gerekmiştir. Genellikle medrese dönemini bitirip icazet alan talebeler müderris olabilmek için aday olabilmıştır. Kendi tercihinine göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine kayıt yaptırarak sırasını bekler ve mulazemet dönemi başlamış

⁷¹ İpşirli vd., “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, 28/330.

⁷² İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, 882.

⁷³ Ayşe Zişan Furat, “Eğitim-Mimari İlişki Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 205.

⁷⁴ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 102-103.

⁷⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008), 708.

⁷⁶ Nebi Bozkurt - Mehmet İpşirli, “Müderris”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006), 31/468.

olurdu. Osmanlının ilk döneminden başlayarak XVI. yüzyılın sonlarına kadar bütün müderrislerin tayini kazaskerlerin teklifi üzere yapılmıştır. Daha sonraları ise Hâşiye-i Tecrîd, Miftah ve Kırklı medreselerin müderrislerinin tayinleri kazaskerler, daha üst dereceli medreselerin müderris tayinleri ise şeyhülislamın teklifi ve sadrazamın padişaha arzı ile gerçekleşmiştir.⁷⁷

Medreselerde her ilim dalı için farklı müderris olsa da bazen aynı müderrisin birkaç tane ilim dalında öğretim yaptığı bilinmektedir. Müderrisler ihtiyaca göre medresenin idari kadrosunda görev aldıkları gibi devletin farklı kurumlarında da görev alabilmiştir. Aldıkları görevler onların ücretlerini belirlemiştir. Müderrislerin ücretleri ise çalıştıkları medresenin derecesine göre farklılık göstermiştir. Kazandıkları maaşların dışında çok zengin olup medrese inşa ettiren müderrisler de olmuştur.⁷⁸

O dönemlerde müderrislerin eğitim-öğretim üzerinde etkinlikleri çok yüksekti şöyle ki, talebe medreseyi bitirdiği zaman icazetnamesinde medrese ismi değil, müderrisinin ismi, okuduğu kitap ve almış olduğu derslerin isimleri yazılmıştır.⁷⁹ Müderrisler genellikle ölene kadar vazifelerini devam ettirmiştir. Ancak görevi kötüye kullanma gibi durumlarda görevlerinden azledildikleri de görülmüştür.⁸⁰

3.1.4.2. Muîd

Arapça kökenli bir kelime olan “*Muîd*” sözlükte “*Tekrarlayan*” anlamına gelmektedir. Medreselerde müderrislerin yardımcısı olarak görev alan muîdler müderrisin işlemiş olduğu dersi öğrencilere tekrarlayarak pekişmesini sağlamışlardır. Muîd tabirine Nizamiye Medreseleri’nin kuruluşuna kadar rastlanmamaktadır. Ancak icra ettikleri görev bakımından varlıkları Hz. Peygamber dönemine kadar dayandırılmıştır.⁸¹

Muîdler talebe ile aynı ortamda kaldığı için talebenin anlamadığı konuları ve bazen de yaşadığı psikolojik veya farklı nedenlerden dolayı müderrise soru sormaya çekindiği için kavrayamadığı konularda talebelere yardımcı olmuşlardır.⁸²

⁷⁷ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 341.Bkz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmîye Teşkilatı*, 65-69.

⁷⁸ Bozkurt - İpşirli, “Müderris”, 31/467-468.

⁷⁹ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, 341.

⁸⁰ Bozkurt - İpşirli, “Müderris”, 31/468.

⁸¹ Sâmî es-Sakkâr, “Muîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006), 31/86.

⁸² Kazıcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, 162.

Müdris ile öğrenci arasında köprü vazifesi gören müdrisler, müdris olmadığı zamanlarda onun yerine geçer ve dersleri bizzat kendileri işlerlerdi. Fakat onların aldıkları yevmiyeyi alamamışlardır. Müdrislerin yevmiyeleri medrese vakıfları tarafından karşılanmıştır. Bu yüzden her dereceden medreseye göre yevmiyeleri farklılık göstermiştir. Mustansırıye medresesinin vakfiyesinde günlük 3 dinar olarak belirlenen yevmiye, Konya'daki İplikçi (Altun-Aba) medresesinin (1202) tarihli vakfiyesinde yıllık 240 dinar olarak gösterilmiştir. Fatih döneminde ise günlük 5 akçe olarak belirlenmiştir.⁸³

Müdrisler, müdrisler tarafından öğrenciler arasından seçilerek görevlerine başlamıştır. Seçilmiş olan müdrislerin ise kaç yıl görev yaptıkları kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak dâru't-tıblar dışındaki müdrislerin görev sürelerinin iki sene olduğu belirtilmiştir.⁸⁴ Müdrislik Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etmiş, 1908 inkılâbından sonra "İdadi" programlarının genişletilmesi ile kurulan "Sultanilerde"de aynı görevi icra etmiş, fakat daha sonra kaldırılmıştır.⁸⁵

3.1.4.3. Talebe

Medreselerin eğitim-öğretimde ana unsuru hiç şüphesiz talebeler oluşturmuştur. Talebeyi ifade etmek için pek çok tabir kullanılmıştır. Araplar "Talib" veya "Tilmiz", Selçuklular "Fakih" veya "Mülazim",⁸⁶ Osmanlılarda ise Arapçadaki "Talib" kelimesinin çoğulu olan "Talebe" tabiri kullanılmıştır.⁸⁷ Yapılan araştırmalara göre bu kelimelerin hepsi yer yer diğerlerinin yerine kullanılmıştır. Ancak sıbyan mekteplerindeki öğrencilere sadece "Talebe", alt kademedeki medrese öğrencilerine "Suhte" ve yüksek kademedeki medrese öğrencilerine ise "Danışmend" tabiri kullanılmıştır.⁸⁸

Medreseye talebeler seçilirken ilk önce sağlık durumları kontrol edilmiş, zekâ ve bedeni açıdan sağlıklı olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Müdris, seçeceği öğrencilere belirli zekâ testleri uygulayarak derecelerini ölçmüştür. Bunu yapmasındaki amaç ise, öğrencilerin ilim seviyelerini ve zekâ seviyelerini belirleyerek ona göre

⁸³ es-Sakkâr, "Müdris", 31/87.

⁸⁴ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 2021, 114.

⁸⁵ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 573.

⁸⁶ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 2021, 114.

⁸⁷ Kazıcı, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 383.

⁸⁸ Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 2021, 115.

sınıflara yerleştirmek olmuştur.⁸⁹ Bunların yanı sıra en fazla dikkat edilen konulardan biride talebenin dünya kaygısının olmaması için bekâr olması olmuştur. Çünkü evli bir talebenin bakması gerektiği ailesi olduğu için geçim sıkıntısı yaşaması ve bu nedenle de çalışacak olması onun rahat ve huzurlu bir şekilde kendini ilme vermesine engel oluşturacaktı.⁹⁰

Medreselerdeki talebe sayıları vakıfları tesis eden kişiler tarafından belirlense de yer yer değişiklik göstermiştir. Bir müderris en fazla 20 talebeye aynı anda ders vermiştir.⁹¹ Bazı durumlarda sayıları çoğalan talebeleri müderrislerin iki kısma ayırdıkları da yapılan tespitler arasında görülmüştür.⁹²

Talebelerin medreseye başlamalarında herhangi bir yaş sınırlaması olmamıştır. Fakat edindiğimiz bilgilerden hareketle, talebenin medreseye başlaması için ilkökul eğitim-öğretimi veren mektebi bitirmiş olması zaman zaman aranan şartlar arasında olmuştur. Aynı zamanda çok fazla yaşlı olmamaları da tercih edilmiştir. Medreselere girmek için belli yaş sınırlaması olmayan talebelerin mezun olması için de herhangi bir yıl sınırlaması olmamıştır. Talebenin mezun olabilmesi için sınıf geçmesi değil, kitap bitirmesi esas alınmıştır. Müderrisinin seçmiş olduğu kitapları bitiren talebe, ders almış olduğu müderristen icâzetnamê olarak medreseden mezun olmuştur.⁹³

3.1.5. Diğer Hizmetli Personeli

Medreselerde eğitim-öğretim yapılanmasından sonra en önemli unsurlardan biri de önceden kararlaştırılmış amaçlar ve programlar doğrultusunda sistemin ana unsurunu oluşturan öğrenci üzerinde nitelik dönüşümünü sağlayan ve bu oluşuma destek veren diğer hizmet personeli olmuştur. Akademik kadro başta olmak üzere, eğitim-öğretimin aksamadan devam edebilmesi, örgütlü eğitim-öğretim tecrübesinin oluşabilmesi için bu hizmetli personelleride eğitim-öğretim sistemine hayatiyet kazandıran temel öğelerden biri olmuştur.⁹⁴

Osmanlı'nın Selçuklu'dan miras olarak her yönüyle geliştirip devam ettirdiği medreseler ve burada görev yapan hizmet personeli ile ilgili bilgiler yine medrese vakfiyelerinde bulunmuştur.

⁸⁹ Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 307.

⁹⁰ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 164.

⁹¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 115.

⁹² Ziya Kazıcı, *İslâm ve Sosyal Açından Vakıflar*, 1. bs., İstanbul: Marifet Yayınları, 1984, 116-123.

⁹³ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 116.

⁹⁴ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 444.

Sultan II. Kılıçarslan devrinde (593) 1196'dan önce inşa edilen Altun-Aba Medresesi'nin vakfiyesinde, medrese cemaatine imamlık eden ve Hanefî mezhebinden olması şart kılınan imama yıllık 200, müezzine 100 ve medresenin serilmesi, temizlenmesi, aydınlatılması gibi görevleri yapanlarada ayda 5 dinar tahsis edilmiştir. Bunların dışında vakfiyede medresenin bir kütüphanesinin olduğuda belirtilmiştir. Buradan ödünç kitap almak isteyenlerin kitabın değeri kadar parayı kütüphaneciye (Hâzinu'l-kütüb) vermek suretiyle almak istedikleri kitabı alabilecekleri aktarılmıştır.⁹⁵ Bunun dışında (649) 1251 yılında Anadolu Selçuklu veziri Celâleddin Karatay'ın (649) 1251 yılında inşa ettirdiği Karatay Medresesi'nde görev yapan müderrisin ders işleme dışında diğer görevlilerin maaş ve tayin işleri ile ilgili mütevelliyeye yardımcı olacağı aktarılmıştır. Ayrıca Kırşehir dışında (671) 1272 yılında inşa edilen Caca Bey Medresesi'nin vakfiyesinde öğrenciler arasında nizam ve intizamı muhafaza eden onlara verilecek araç ve gereçleri hazırlayan nâkibe her yıl 300 dirhem verileceği kaydedilmiştir.⁹⁶

Anadolu Selçuklu medreselerinde imam, müezzin, kütüphaneci ve nâkib gibi hizmet personelleri görev yapmıştır. İlk Osmanlı medreselerinin Selçuklunun davamı niteliğinde olması, burada hizmet personellerinin benzerlik teşkil ettiğini göstermiştir.

İlk dönem Osmanlı medreselerinin eğiti-öğretim ve idari personellerinin dışındaki diğer hizmetli kadrosunu hâfız-ı kütüb (kütüphaneci), ferraş (temizlikçi), bevâb (kapıcı), sirâcî (kandilci), kennâs-ı helâ (helâ temizlikçisi) gibi elemanlar oluşturmuştur.⁹⁷

3.1.6. İlk Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin işleyişine bakıldığında her ne kadar Anadolu Selçuklularının devamı olduğu görülse de Osmanlı, devlet yapısı olarak Anadolu Selçuklu devletinin devamı olmamıştır. Selçuklu Devleti'nin yıkılarak Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Anadolu'ya tekrardan hâkim olması için bir buçuk asır gibi uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Güçlü bir devletin olmayışı ilim müesseselerinin

⁹⁵ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Âba Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellefen* XI/42 (1947), 202.

⁹⁶ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi ve Tabii İlimler)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 41-42.

⁹⁷ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi ve Tabii İlimler)*, 41.

de gelişmesine büyük engel oluşturmuştur. Bu nedenle de o dönemin şartlarında eğitim-öğretim geliştirilebildiği kadarıyla yetinilmek zorunda kalınmıştır.⁹⁸

Osmanlının kurulması ve gelişmesi ile Selçukludan miras alınan bu müesseseler de güçlerine tekrardan kavuşmuşlardır. Ancak yukarıda anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, ilk Osmanlı medreselerinin tahsil ve programlarının oluşturulmasında Selçukluların ve diğer Türk devletlerinin katkıları büyük olmuştur.⁹⁹

Örneğin Yahya Akyüz yapmış olduğu çalışmalarında ilk dönem Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin neler olduğu ve sıralamasının kesin bilinmediğini, fakat bu derslerin ya Selçukluların aynısı ve ya benzeri olduğunu, nakli bilimler ile birlikte matematik gibi bazı aklî ilimlerin de okutulduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰

A. Adnan Adıvar ise, “Orhan Gazi tarafından İznikte kurulan ilk medresenin gerek eğitim öğretim açısından gerekse de mimari açıdan tamamı ile Selçuklunun devamı olduğunu ve burada müsbet ilimler ile ilgili bir şeylerin aranmasının beyhude olduğunu” ifade etmiştir.¹⁰¹

Konuyla ilgili olarak Ekmeleddin İhsanoğlu da şunları aktarmıştır:

“Fatih Sultan Mehmet döneminden önceki eğitim sistemi Nizamiye Medreselerinin geleneği üzerine devam etmekteydi. Medreselerin asıl hedefi dinî ilimlerin okutulması ve özellikle fıkıh ilminin yaygınlaştırılmasıydı. Fakat bazı Selçuklu medreselerinin şifahânelerin yanında kurulmuş olması ve bazılarında da rasat kuyularının bulunması bu medreselerde tıp, astronomi gibi ilimler ile ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Selçuklu dönemi ve Fatih Sultan Mehmed döneminden önce dinî ilimler tasnifine girmeyen riyazî tabî ve felsefî ilimlerin eğitimi ise medreselerin dışında ilim insanların evinde veya şifahânelerde eskiden beri devam eden geleneklere göre sürdürülmekteydi.”¹⁰²

O dönem medreselerde eğitim-öğretim dinî, felsefî, riyazî ve edebî olarak işlenmiştir. Başta Kur’ân-ı Kerîm ve Arapça olmak üzere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Belâgat, Felsefe ve Mantık gibi derslerin okutulduğu bilinmektedir. Ancak hangi kitapların okutulduğu ve kimler tarafından yazıldığı ile ilgili kesin bilgilere sahip

⁹⁸ Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 14.

⁹⁹ Ahmed Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darul-Hadislerin Yeri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 33.

¹⁰⁰ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, 55.

¹⁰¹ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Evrim Matbaacılık, 1982), 15-16.

¹⁰² Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Medeniyet Tarihi* (İstanbul: Zaman, 1999), 1/236.

değiliz. Okutulan kitapların medreseden medreseye geçtiği görülse de aynı kitabın farklı medreselerde okutulduğu da kuvvetle muhtemeldir.¹⁰³

Yaptığımız araştırmalara göre, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bütün ilim kitaplarının Arapça yazılmış olması o dönem medreselerde Arapçanın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Arapçanın yanında fıkıh ve kelâm gibi derslerde İslâmi ilimleri oluşturmuştur. Mantık ve metafiziğin de o dönem için önemli olduğu ve bu derslerinin ihmal edilmediği söylenebilir. Ancak o dönemlerde Osmanlı'da müspet ilimlerle ilgili herhangi bir yazılı eser ile de karşılaşılmamıştır.¹⁰⁴

O dönemde yapılan medreselerde sistemli bir derecelenmeden bahsedemeyiz. Ancak medreseler, okutulan derslere göre ilk, orta ve yüksek derecelere göre ayrılmıştır. Bu medreseler derecelendirildiği zaman ise ilk safta padişahların yaptırdığı medreseler gelmiştir.¹⁰⁵

İlk dönem Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve ders programları ile ilgili de yeterince bilgiye sahip değiliz. Bu yüzden konuyla alakalı kesin bir şeyler ifade etmemiz doğru olmayacaktır.

Medreselerin işleyişi ve eğitim-öğretim sistemini içeren daha geniş bilgilere Fatih Sultan Mehmed döneminden başlayarak ulaşabiliyoruz. Fatih'in Sahn-ı Semân Medreseleri'ni kurması ile medreselerde ilk defa bir sistem ve akademik teşkilatlanmaya gidildiği görülmüştür.¹⁰⁶

3.2. Mesleki Medreseler

Osmanlı Devleti'nden önce hüküm sürmüş İslam ülkelerinde var olan bu mesleki medreseler, Osmanlı döneminde de varlıklarını en güçlü şekilde sürdürmüştür. Bu medreseler vermiş oldukları eğitim ve yapmış oldukları hizmetler açısından üç sınıfa ayrılmıştır:

1. Dârülkurrâ
2. Dârülhadis
3. Dârüşşifâ

¹⁰³ Mustafa Öcal, *Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi* (Bursa, 2017), 237.

¹⁰⁴ Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 16.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/523.

¹⁰⁶ Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, 152.

Dârülkurrâ Medreselerinin asıl amacı Kur'ân eğitim-öğretimini yedi harf üzere en ince ayrıntısına kadar öğretmek olmuştur. Bununla birlikte diğer dini ilimlere de kendi bünyesinde yer vermiştir.¹⁰⁷

Dârülhadis Medreseleri'nde isminden anlaşılacağı üzere ana hedefi hadis ilmini en yüksek derecede vermek olmuştur. Ayrıca bu medreselerde de diğer dini ilimler ders programlarına dâhil edilmiştir.¹⁰⁸

Bimâristan diye de bilinen Dârüşşifâ, mesleki medreselerinde tıp eğitimi ile birlikte tedavi yöntemleri gibi pratik yöntemler de öğretilmiştir. Bu medreselerde eğitim alan talebelere tıp eğitimi dışında dini eğitimde verilmiştir. Ancak bu medresenin amacı gereği, verilen eğitimi ağırlıklı olarak tıpla ilgili dersler oluşturmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 68. Geniş bilgi için ayrıca Bkz. Nebi Bozkurt, "Dârülkurra", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8/543-545.

¹⁰⁸ Nebi Bozkurt vd., "Dârü'l-Hadîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 8/527-533.

¹⁰⁹ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 348-350.

İKİNCİ BÖLÜM

FATİH KÜLLİYESİ VE SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NİN FİZİKİ YAPISI

1. FATİH SULTAN MEHMED

Fatih Sultan Mehmed (H. 27 Recep 835) M. 30 Mart 1432 senesinde Pazar günü Edirne'de dünyaya gelmiştir.¹¹⁰ Babası Osmanlı Devleti'nin altıncı padişahı II. Murad, annesi Âlime Hatice Sultan'dır. Fatih, II. Murad'ın dördüncü oğludur.¹¹¹

Babası II. Murad, eğitim-öğretimde bilgisine güvendiği Molla Gürani'yi Fatih Sultan Mehmed'in baş hocası olarak atamıştır. Ayrıca Mevlana Muslihiddin, Molla Hasan Samsunî, Molla Hüsrev, Molla Ayas, Molla Sinan ve Molla Ahmed, Fatih'in çocukluğunda başlıca hocaları olmuşlardır. Bunların dışında gençliğinde ve padişahlık dönemlerinde ise

Mevlana Hatipzade, Ali Kuşçu, Hocasade, Mevlana Sinaneddin Yusuf, Mevlana Hayreddin, Şeyh Akbıyık, Mevlana Siraceddin Mehmed ve dönemin ünlü şeyh ve tıp bilgini Akşemseddin gibi âlim zatlar hocalığını yapmışlardır.¹¹² Bu hocaları Fatih Sultan Mehmed'in genç yaşta yüksek ilim sahibi olmasına ciddi katkılar sağlamışlardır.¹¹³

Mükemmel çevre içerisinde eğitimini alan Fatih Sultan Mehmed devrinin medreselerinde okutulan aklî, naklî ve tecrübî ilimleri öğrendiği gibi¹¹⁴ Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi derecede bildiği, bunların yanında orta seviyede Latince ve Yunancayı da öğrendiği belirtilmiştir.¹¹⁵

Resim 1: Fatih Sultan Mehmed'in Gentile Bellini Tarafından Yapılmış Portresi

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Gentile_Bellini_003.jpg)

¹¹⁰ Halil İnalçık, "Mehmed II", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 395.

¹¹¹ Ziya Şakir, *Fatih Sultan Mehmet Han* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018), 12.

¹¹² Cahid Baltacı, "Fatih Devri İlmî Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri", *İstanbul Armağanı 1 Fetih ve Fatih*, ed. Mustafa Armağan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:17, 1995), 237.

¹¹³ Şakir, *Fatih Sultan Mehmet Han*, 16.

¹¹⁴ Baltacı, "Fatih Devri İlmî Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri", 237.

¹¹⁵ Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), 25.

Bu derece ciddi ve kaliteli eğitim alan Fatih Sultan Mehmed'in daha altı yaşında iken Amasya'ya vali olarak gönderildiği bazı kaynaklarda aktarılmışsa da bu konuda net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat 1443 senesinde henüz 11 yaşında iken lalaları Kassabzâde Mahmud ve Nişancı İbrâhim b. Abdullah Bey ile birlikte dönemin başkenti Edirne'den Manisa'ya vali olarak gönderildiğinden bahsedilmiştir.¹¹⁶

Çok genç yaşta devletin başına geçen Fatih Sultan Mehmed, babasının ona bıraktığı güçlü devlet, seçkin ulema ve meşayihle Konstantiniyye'nin fethine hazırlanmıştır. Fakat bunu yeterli görmeyen Fatih, bir taraftan fetih için donanmasını güçlendirirken öte yandan Bursa ve Edirne başta olmak üzere Osmanlı topraklarında medreseler, mektepler, camiler, mescitler, tekkeler, kervansaraylar ve benzeri eğitim ve kültürel yapıların tezyinini de planlamıştır. Bunları yapmaktaki amacı ise, Osmanlıyı cazibe merkezi haline getirerek bu ülke dışındaki ulemayı buraya çekmek olmuştur.

Ayrıca matematik ve geometri gibi sayısal bilgisinin güçlü olmasından dolayı, İstanbul'un fethi için hazırlanmakta olan topların yapım çalışmalarında bizzat iştirak etmiştir. İstanbul'un fethinden sonrada matematiğe, geometriye ve astronomiye özel ilgi gösteren Fatih Sultan Mehmed, Semarkant'tan davet ederek getirttiği Ali Kuşçu'dan özel ders almış ve matematik bilgisini ilerletmiştir.¹¹⁷

1453 yılında İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed, "*Cihad-ı asgar tamamlandı şimdi sıra cihad-ı ekberde!*" diyerek bu yeni ve ihtişamlı şehri kültür ve eğitim-öğretim başkenti olarak canlandırmak için imar çalışmaları planlamıştır.¹¹⁸ Ardından ilk cumayı Ayasofya'da kılıp, savaşta onunla aynı safta yer alan hocalarını yanına alarak eğitim-öğretime ara verilmemesini isteyerek Ayasofya'nın ve Zeyrek'teki Pantokrator Manastırı'nın bazı odalarında eğitim-öğretime başlamalarını emretmiştir.¹¹⁹

Osmanlı Devleti, altıyüz yıl hüküm sürdüğü dönem boyunca çok vasıflı devlet adamları yetiştirmiştir. Fatih Sultan Mehmed, bunların arasında ön sırada yer alan sultanlardan olmuştur. Onun dönemi, idari, askeri, iktisadi, eğitim ve kültürel yönleriyle titizlikle incelenmesi gereken bir devir olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Fatih Sultan Mehmed devrinin kültürel veçhesi içinde yer alan ilim hayatına baktığımızda Osmanlının yükselişini başlatan bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

¹¹⁶ İnalçık, "Mehmed II", 395.

¹¹⁷ Baltacı, "Fatih Devri İlmî Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri", 238.

¹¹⁸ İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, 185.

¹¹⁹ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri 1* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 1/212.

Fatih Sultan Mehmed, otuz yıllık padişahlık döneminde başta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde 85'i kubbeli olmak üzere 300 cami, 57 medrese, 29 bedestan, 59 hamam, çeşitli saraylar, hisarlar, kaleler, surlar ve köprüler yaptırmıştır. Fatih'in dönemi dikkatle incelendiği zaman, toplamda 800'e yaklaşan ve 30 yıla sığdırılan bu yapıların tamamı, onun Osmanlı padişahları arasında uzun süreli saltanat sürmüş olması ile değil, tamamen onun gayreti ve mânevî himmetiyle ilgili olmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin aktarmış olduğu bilgilere göre, Fatih sadece İstanbul'da 184 kadar cami ve mescid yaptırmıştır. Ayrıca 24 medrese, 32 hamam, 12 bedestan, birçok han, saray ve ev inşa ettirmiştir.¹²⁰ Bu durum ancak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra ortaya koymaya çalıştığı "*Medeniyet Telâkkîsi*" ile açıklanabilmektedir. Medeniyet, "müdn" kökünden medenî, yani şehirli olmak demektir.¹²¹ Bunun da ancak planlı ve programlı imâr çalışmalarıyla gerçekleştirilebileceği kanaatindeyiz. Fatih Sultan Mehmed'in bunları başardığı âşikardır.

Hiç şüphesiz Fatih Sultan Mehmed dönemi eğitim-öğretim ve kültürel yapıları yukarıda saydıklarımızdan ibaret değildir. Sadece bunların bile Osmanlı haritasına dökülmesi, Fatih devrinde ülkenin kültür varlıklarıyla âdeta dantel gibi örüldüğü görülecektir. Bu çalışmalara bakarak Fatih Sultan Mehmed'in Anadolu ve Balkanlara kadar uzanan Osmanlı'yı kültürel varlıklarıyla bu bölgelere sağlam temeller üzere yerleştirdiğini söyleyebiliriz. Böylece devletin mânen asıl kurucusunun Fatih Sultan Mehmed olduğunu da ifade edebiliriz.

Bu farklı eğitim-öğretim ve kültür müesseseleri, daha önceki dönemlerde kurulanlar ile birlikte ülkede Yeni Çağ'a uygun bir ilim anlayışı meydana getirilmiştir. Bu anlayış, aklî, naklî ve tabîî ilimlerin birbiriyle çatışma ve uyum içinde gelişmelerini sağlamıştır. Bu sayede Fatih Sultan Mehmed devrinde bütün ilim dallarında gözle görülür gelişmelerin olduğu sonucuna varmaktayız.

Bu ilimlerin ve kültürel yapıların benimsenmesi adına yapılan en büyük çalışmalardan biri de hiç şüphesiz Fatih Külliyesi ve içerisinde bulunan Sahn-ı Semân Medreseleri olmuştur.

¹²⁰ Bkz Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1973), 1-537.

¹²¹ Fevzi Günüş, "*Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dârü'l kurrâ, tabhâne*" (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2007), 1/98.

2. FATİH KÜLLİYESİ

2.1. Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra askerlerinin orayı yağmalama isteği üzerine onlara izni vermiştir. Fetihten önce durumu pek iç açıcı olmayan İstanbul, fetihten sonrada yağmalanması üzerine çok kan kaybetmiştir. İstanbul'u dünyanın gözde şehri yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmed ilk iş olarak başkenti Edirne'den İstanbul'a taşımış ve ardından İstanbul'un imar çalışmalarına başlamıştır.¹²²

Hızlı kararlar alarak İstanbul'u yeniden canlandıran ve eski halinden daha güzel bir hale getiren Fatih Sultan Mehmed, buranın İslam'ın ve Türklüğün simge şehri olduğunu vurgulamak için çok büyük bir cami ve külliye yapma kararı almıştır. Fatih Külliyesi inşa edildikten sonra o dönem İstanbul'un merkezi ve gözdesi olmuştur. İçerisinde camii, medrese, mektep, hastane, aşhane, kervansaray vb. pek çok eğitim-öğretim, sağlık ve dinlenme alanları gibi çeşitli birimleri bünyesinde toplayan bu külliyenin giderlerinin olması da kaçınılmazdı. Bu giderlerin fazla olması ve külliyenin yüzyıllar boyunca ayakta durabilmesi için bir vakfının ve vakfiyesinin de olması gerekiyordu.

Külliye bittikten sonra Fatih Sultan Mehmed 1572 yılında giderlerinin karşılanması için gelir sağlayacak kurum-kuruluş, arsa vb. pek çok yeri buraya vakfetmiştir.¹²³ Ayrıca yayımladığı vakfiyede yönetim sisteminin nasıl devam edeceği ve çalışanların maaşlarının nereden ve ne kadar ödeneceğiyle ilgili pek çok konuyu da en ince ayrıntısına kadar ele almıştır.

Yayımlanan bu vakfiyenin günümüze kadar orijinal nüshaları ulaşmıştır, fakat bu nüshalar zamanla tahrip olmuş yer yer de sayfalar arasında oynamalar yapılmıştır. Yerine göre tomar içerisinde birkaç sayfa başka bir arşivde ortaya çıkmıştır.

Ayrıca bu vakfiyeyi Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Beyazıd babasının ölümünden sonra tanzim ettirerek yayımlamıştır. Bu nüsha da günümüzde mevcuttur. II. Beyazıd'dan sonra da üzerinde pek çok oynamalar ve değişiklikler yapılmıştır. Bu

¹²² Ahmet Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyyesi* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları III, 2013), Giriş.

¹²³ Vakfedilen kurumlar, kuruluşlar, arsalar vb diğer yerler içinbkz. Ahmet Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyyesi*.

vakfiyelerin Türkçe ve Arapça baskıları kopyaları ile birlikte buldukları arşivler şunlardır:

1. *Türk-İslam Eserleri Müzesinde (no: 2202-666) Arapça vakfiyedir tomar halindedir.*
2. *Türk-İslam Eserleri Müzesi (no:2182-646).*
3. *Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi (no:1808) bu vakfiyede Fatih'in Tuğrası vardır, tomar halindedir.*
4. *Topkapı Saray Müzesi Arşivi (E.7744-4) buradaki vakfiye Arapça olup aynı zamanda bir kitap haline dönüştürülmüştür.*
5. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Fatih no: 63) 28 satırlık bir parçadan oluşuyor.*
6. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (fatih no:70) Bu tomar da 5. sırada verdiğim kaynağın parçası olduğu üzerinde durulmaktadır.*
7. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (no 2291) (sıra no: 2302) buradaki tomarla 2 ve 4 numaralı arşivlerdeki tomarlar ile neredeyse aynıdır.*
8. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (no 2199) (sıra no: 2261) bu tomarlar kopya olduğu düşünülüyor. Tescili ve tuğrası yoktur.*
9. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (no: 875-46) Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Arapçadan Türkçeye çeviri olarak 1938 yılında yayınlanmıştır.¹²⁴*

Bu vakfiyelerle ilgili Osman Nuri Ergin, Süheyl Ünver, Tahsin Öz, Halil İnalcık, Kayoko Hayashi (Japon oryantalist) ve Ahmet Beyatlı gibi araştırmacıların çalışmaları mevcuttur.

2.2. Külliye'nin Kuruluşuna Zemin Hazırlayan Âmiller

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Sahn-ı Semân Medreseleri'ne geçmeden evvel, beş yüz sene önce kurulmuş ve yüzyıllarca Osmanlı topraklarında pek çok hizmet vermiş Fatih Külliyesi gibi bir müessese ile ilgili olarak iler de aktarılacak bilgilerin ve düşüncelerin, anlatılmaya çalışılan yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Keza çalışmamızın asıl konusu külliye'nin içerisinde yer alan Sahn-ı Semân Medreseleri olduğu için söz konusu müesseseyi konumuzun bütünlüğünü sağlayan birimlerini ana hatları ile anlatmakla yetineceğimizi belirtmek isteriz.

Anahatlarıyla üzerinde durulacak olan külliye, eğer Fatih Sultan Mehmed gibi Osmanlı sultanlarından birisi tarafından değil de, sıradan ve dünyevi açıdan pek fazla beklentisi olmayan, fakat zengin bir Müslüman tarafından kurulmuş olsaydı, o zaman

¹²⁴ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, Giriş.

külliyei değerlendirmek ve kuruluşuna sebep teşkil eden âmillerin sadece hayır yapmak olduğunu ileri sürebilirdik. Ancak kurucusundan dolayı Fatih Külliyesi'nin yapılmasındaki gayeyi tek bir nedene bağlayamayız.

İstanbul'un fethinin gerçekleşmesinden sonra hızla imar planları yapılmaya başlanılmıştır.¹²⁵ Fatih Sultan Mehmed'in asıl gayesinin güzel ve ferah bir şehre hâkim olmak istemesi miydi? Yoksa fetihden hemen sonra metruk binalarda ve kiliselerde ön hazırlık yapılmadan eğitim-öğretime başlanılmasını emretmesi,¹²⁶ sadece dini ve ilmî endişelerden mi kaynaklanıyordu? Düşüncelerimize göre Fatih Sultan Mehmed'in hayata geçirdiği bütün faaliyetler, içinde bulunduğu topluluğun inanç ve ideallerinin yanı sıra, yönetmekte olduğu devletin ihtiyaçları, yönetim sistemi ve istikbal hesapları da göz önünde bulundurulmak suretiyle, daha geniş çerçevede incelenmelidir. Dolayısıyla onun inşa ettirdiği külliyei de bu açılardan ele almak gerekmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği külliyeinin kuruluşuna zemin hazırlayan âmilleri, değişik bakış açılarına göre farklılıklar arz edebilir. Fakat bunları üç ana noktada değerlendirebiliriz:

İlki, beylikten devlete ve devletten imparatorluğa geçiş döneminde yönetimin gerçek manada iyi yetişmiş devlet memuruna duyduğu ihtiyacın artmış olmasıdır.

İkincisi, İstanbul'un fethinin gerçekleşmesi ile birlikte cihân-şümûl bir imparatorluk olan devletin, son derece merkezîyetçi olduğunu benimseyen ve bunu aynı zamanda halka aktaracak nitelikli elaman yetiştirmektir.¹²⁷

Üçüncüsü de cemiyete hizmet sunarak hayır işlemek, Allah'a şükür borcunu yerine getirerek rızasını kazanmadır diyebiliriz.

Yukarda ana hatları ile saydığımız âmillerden sonra, külliyeinin temel fonksiyonları üzerine dikkat çekmek istiyoruz. Külliyeinin temel fonksiyonları insanlara çeşitli hizmetler sunmaktadır. Ancak bu hizmetler arasında eğitim-öğretim faaliyetlerinin ağırlıklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Külliyeeye mimari açıdan bakıldığı zaman merkezde cami bulunsa da, içerisinde yer alan birimlerin icra ettiği hizmetler göz önüne alındığı zaman medreselerin öne çıktığı görülmektedir.

¹²⁵ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul'un Yeninden İnşası ("The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Congueror", CT, vol, IV, 1967, No. 1-2)", çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (1988), 215-225.

¹²⁶ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri I* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 1/212.

¹²⁷ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 5.

Külliye'nin kuruluşunu anlatırken de görüleceği üzere burası bir nevi günümüzün kampüs sistemini andırmaktadır. Külliye'nin bu sistem üzere inşası da sebepsiz değildir. İstanbul'un fethinin hemen ardından eğitim-öğretime Bizans kalıntıları olan kiliselerde başlanıldığından yukarıda söz etmiştik.¹²⁸ Ancak bu mekânların asıl manası ile medrese sistemine göre inşa edilmemiş olmaları eğitim-öğretimde beklenen verimliliğin alınmasına engeller oluşturmaktaydı. Çünkü amaçlanan eğitim-öğretimin verimli olabilmesi için medreselerin yanında onları bütünlüğünü sağlayan ibadet mekânları, yemekhane, misafirhane, yatakhane, sağlık merkezi ve benzeri sosyal hizmetlerin verildiği mekânlarında bulunması gerekmektedir. Saymış olduğumuz mekânların bir arada bulunması da bir nevi yerleşke düzenini oluşturmaktaydı. Ayrıca külliye'nin içerisinde yer alan diğer birimleri halkın da kullanabiliyor olması, medreselerde edinilen bilginin onlara aktarılmasına imkân veriyordu. Böylece medrese halk ile cemiyet arasında iletişim sağlanmaktaydı. Bu da külliye'nin kurulmasına zemin hazırlayan bir diğer âmildir.

2.3. Fatih Külliyesi'nin İnşası

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından yapmış olduğu ilk çalışma yeniden imar faaliyetleridir. Ancak İstanbul'u yeniden toparlayarak başkent haline getirmenin çok kolay olmadığı görülmektedir.

İstanbul'un fetihden önce manen yıpranmış olması ve XIII. yüzyıldan başlayarak Haçlı seferlerinin düzenlenmesi orayı fiziki olarak yıpratmıştır. Bunun üstüne yarım asırlık Latinlerin hâkimiyeti boyunca da herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, İstanbul'un daha fazla harap olmasına neden olmuştur.¹²⁹ İstanbul'u Osmanlıdan önce hâkimiyetinde tutan Latinler şehri yeniden onarmaktansa tam tersi elli sene boyunca sömürmeye ve yıkmaya devam etmişlerdir. Yapılan bu acımasızlıklar üzerine İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in ataması ile ruhani lideri olan Gennadios'u şu cümleyi kullanmıştır: *"Bu memlekette Latinlerin külahındansa Türk'ün sarığını tercih ederiz!"*¹³⁰

Fatih Sultan Mehmed, imar çalışmalarına başlarken hem kendisi çaba göstermiş hem de dönemin zengin ve durumu elverişli olanlarından İstanbul'un çeşitli yerlerinde imaretler yaptırmalarını istemiştir. Aynı zamanda planlamış olduğu medreseleri ve

¹²⁸ İnalçık, "Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası ("The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Congueror", CT, vol, IV, 1967, No. 1-2)", 215-225.

¹²⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 66.

¹³⁰ İnalçık, "Mehmed II", 397.

külliye yapıya kadar İstanbul'un eğitim altyapısını oluşturmak için ilk olarak Ayasofya ve Zeyrek kiliselerinin odalarında eğitim-öğretim çalışmalarına başlanılmasını emretmiştir.¹³¹

İstanbul'un fethinin gerçekleşmesinden sonra imar planlarına başlanıldığından yer yer söz etmiştik. Fakat o dönem savaşların yoğun olması, özellikle 1459'a kadar Fatih'in neredeyse her sene Mora ve Sırbistan seferleri gibi pek çok sefere katılması, geniş çaplı imar çalışmalarının başlanılmasına engel olmuştur.¹³² Bu yüzden belli bir dönem yeni imar çalışmaları aksamış, sadece yıkılan binaların onarımı yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da külliye inşasına başlaması İstanbul ve Osmanlı için dönüm noktası olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Fatih İstanbul'u aldıktan sonra "*Cihad-ı asgariyi*" tamamlayarak "*Cihad-ı ekbere*" başlamıştır. Bu çalışmaların en büyük ve belirginini kendi ismi ile anılacak olan Fatih Külliyesi ve Camii yaptırmak olmuştur.

Külliye, etrafında *cami, medrese, mektep, kütüphane, hamam, darüşşifa, kervansaray, tabhane, misafirhane, çeşme, çarşı* vb. birimlerden oluşan toplu yapılara denilmektedir.¹³³ Fakat saymış olduğumuz bu birimlerin hepsi tek bir külliye içerisinde olmayabilir yahut saymadığımız birimlerde külliye içerisinde olabilir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldıktan sonra oranın artık Türk ve Müslüman topluluğunun elinde olduğunu simgelemek için yaptıracığı külliye ve camiye şehrin tepe noktalarından birine yaptırmak istemiştir. Bunun için Bizans'ın ve Hıristiyan topluluğunun çok önem verdiği fakat bakımsızlık yüzünden çökmüş harabe haline gelmiş On İki Havâri Kilisesi'nin olduğu yere karar vermiştir. Burayı özellikle seçerek, artık İstanbul'un İslamiyet'in hâkimiyeti altına girdiğini vurgulamak istemiştir. Ayrıca kilisenin yüksek tepe üstünde olması külliye ve caminin de oraya yapılarak İstanbul'un simgesi halini almasını sağlamak olmuştur.¹³⁴

Selçuklulardan başlayarak Türk kültüründe benimsenmiş olan külliye kültürü, yeni fethedilmiş noktalarda Türk ve Müslüman kimliğini simgelemeye başlamıştır. Bu

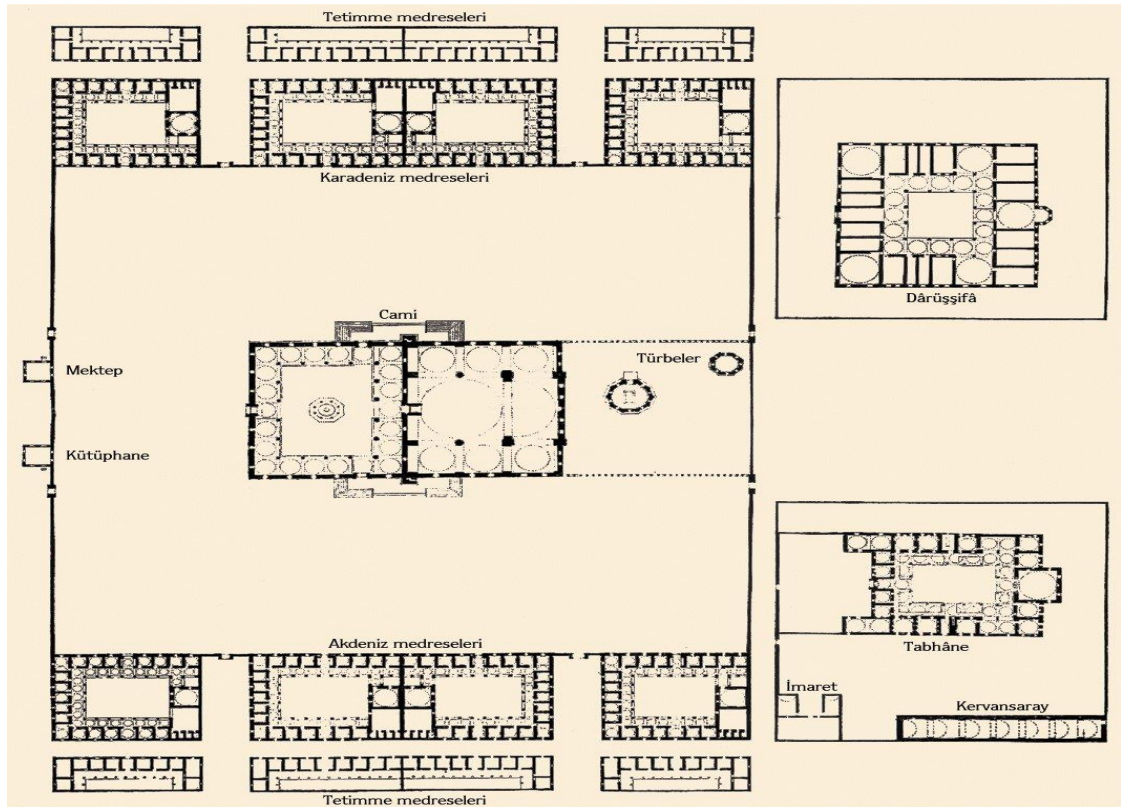
¹³¹ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/212.

¹³² Bkz Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul'un Yeninden İnşası ("*The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror*", *CT, vol. IV, 1967, No. 1-2*)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, çev. Fahri Unan, sy. 3 (1988), 215-25.

¹³³ Ömer Lûtfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sisteminin Kuruluşu Ve İşleyişine Âit Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239.

¹³⁴ Robert Mantran, *XVI. Ve XVII. Yüzlullarda İstanbulda Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbey (İstanbul: Eren Yayınları, 1991), 49.

mimari örneklerin İstanbul'dan önce Osmanlı'ya başkentlik yapan Bursa ve Edirne'de yapılmış olan çalışmalarda o şehirlerin Türk ve Müslüman kimliğine bürünmesinde ciddi payı olmuştur.¹³⁵ Ancak hiç şüphesiz Fatih Külliyesi, ister yapıldığı döneme kadar isterse de günümüze kadar yapılanlar içerisinde en büyük ve en verimli çalışmalardan biri olmuştur. Fatih Külliyesi Türk kültür ve sanatına tamamıyla dikkat edilerek yapılmıştır. Küçük Karaman ve Büyük Karaman mahalleleri arasında yerleştirilen külliye, o zamanki İstanbul'un tam ortasında ve yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Yapımında çalışacak mimarları ve ustaları özellikle seçen Fatih Sultan Mehmed, camide ve külliye de kullanılacak sütunlar ve diğer mermerlerin seçimine de özen göstererek bizzat kendisi ilgilenmiştir. Aynı zamanda modern şehircilik mimarisine de özen gösterilen bu külliye, dönemin kültürel yapısına ve şehircilik anlayışına da çok ciddi katkılar sağlamıştır. Bu da Fatih Sultan Mehmed'in şehir planlaması konusundaki bilgeliğini göstermektedir.¹³⁶

Resim 2: Fatih Külliyesi Planı

<https://asyabuyukerk.files.wordpress.com/2018/12/fatih-camii-ve-kulliyesi-3.jpg?w=399&h=401>

¹³⁵ İnalçık, "Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul'un Yeninden İnşası ("The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Congueror", CT, vol, IV, 1967, No. 1-2)", 221.

¹³⁶ Günüş, "Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dârü'l kurrâ, tabhâne", 1/107.

Külliyyenin inşaatına (Cemâziyelâhir 867) Mart 1463 yılında başlanılmıştır. Mimarı Atik Sinan olan bu külliyyenin inşaatı sekiz sene sürmüş ve (Recep 875) Aralık 1470 yılında tamamlanmıştır.¹³⁷

Fatih Külliyesi 1200 metre karelik bir alana kurulmuştur.¹³⁸ Külliyyenin ana birimlerini İstanbul'un simgesi haline gelmiş Fatih Camii ve etrafındaki Sahn-ı Semân Medreseleri diye adlandırılan medreseler ve bunlara öğrenci yetiştirmek maksadı ile o medreselerin arka taraflarındaki sekiz adet Tetimme Medreseleri oluşturmuştur. Bunların dışında külliyyede bir adet Dârülkurrâ diyebileceğimiz ilk mektep, bir adet kütüphane, hastane, kervansaray, misafirhane, hamam ve yemekhaneden oluşan büyük bir yapı olmuştur.¹³⁹ Fatih Türbesi ve eşi Gülbahar Hâtun Türbesi, külliyyeye sonradan eklenmiştir.¹⁴⁰

Fatih Camii ve Külliyesi günümüze kadar pek çok badire atlatmıştır. Bunların ilki 1489'da daha külliyyenin yeni inşa edildiği dönemlerde gerçekleşmiştir. Fakat fazla hasara neden olmadığı için tadilata ihtiyaç duyulmamıştır. İkincisi “*Küçük kıyamet*” diye adlandırılan (25 Rebiulevvel) 13 Haziran 1509 tarihinde İstanbul'da meydana gelen ve 45 gün kadar süren deprem olmuştur.¹⁴¹ Bu depremde hem caminin hem de etrafında yer alan medreselerin, daruüşşifa ve yemekhanenin kubbeleri ve diğer birimleri hasar almıştır.¹⁴² Hasarların tamir edilerek giderilebilecek kadar olması nedeniyle tamir edilmiş ve yıkılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Fakat (13 Zilhicce 1179) 11 Mayıs 1765 senesinde gerçekleşen büyük depremde caminin neredeyse tamamı yıkılmış ve külliyyenin pek çok bölümü hasar görmüştür.¹⁴³

Bugüne kadar pek çok badire atlatan külliye, 1895 ile 1918 yılları arasında İstanbul'un Fatih semtinde çıkan yangınlarda hasarlar almıştır.¹⁴⁴ Ardından 1928 yılında

¹³⁷ Semavi Eyice, “Fâtih Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/244.

¹³⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimari Eserler* (İstanbul: İstanbul Fatih Derneği Neşriyatı, 1953), 18.

¹³⁹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 53.

¹⁴⁰ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 53.

¹⁴¹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 58.

¹⁴² Eyice, “Fâtih Camii ve Külliyesi”, 12/245.

¹⁴³ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 58.

¹⁴⁴ Eyice, “Fâtih Camii ve Külliyesi”, 12/248.

Fevzi Paşa Caddesi'nin açılması ile Akdeniz tarafında bulunan Tetimme Medreselerinin de yıkılmasıyla külliye'nin pek çok bölümü günümüze kadar ulaşamamıştır.¹⁴⁵

2.4. Fatih Camii

Bugün İstanbul'un en güzide noktalarından birinde yer alan Fatih Camii, 1463 yılında yapımına başlanılmış ve 1470 yılında tamamlanmıştır. Fatih Külliyesi'nin en önemli ve en büyük birimi olan Cami, günümüze kadar ilk yapıldığı asıl haliyle ulaşamamıştır. Bu cami aynı zamanda İstanbul'da yapılan ilk selâtin camisidir. Sultanlar tarafından yapılan camilere selâtin camii, yani sultan camii denmektedir. Yapılış şekli ve mimari üslubu ile dönemine damgasını vuran bu cami daha sonraki sultanlar için de bir örnek teşkil etmiştir.¹⁴⁶

Resim 3:Fatih Cami 2020 Yılındaki Görünümü

<https://www.ahaber.com.tr/yasam/2020/05/29/fatih-camiinde-corona-virus-engeli-sonrasi-ilk-cuma-namazi>

Bu selâtin camii fetihten öncede harabe olarak ayakta durmaya çalışan On İki Havarî Kilisesi'nin bulunduğu yere yapıldığı için pek çok değişik suçlamalara da maruz kalmıştır. Fakat o dönemin patriki mekânın harabe olması nedeni ile orada barınlamayacağını bildiği için Fatih Sultan Mehmed ona başka bir kiliseyi vermiş ve orayı kendi külliyesi için ayırmıştır.¹⁴⁷ Ayrıca caminin yapımında Bizans kültür ve mimarisi kullanılarak Rum asıllı bir mimar tarafından yapıldığı iddiaları dolaşmıştır. Bu iddialar tamamen geçersiz ve ispatı olmayan iddialardan ibaret olmuştur. Çünkü cami baştan sona Türk mimarisi ve kültürü üzere yapılmıştır. Yapımında çalışan işçiler

¹⁴⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2021), 613.

¹⁴⁶ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 55.

¹⁴⁷ Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", 12/244.

arasında Bizanslılar olabilir, fakat mimarı Atik Sinan'dır ve diğer bütün üst düzey çalışanları da Müslüman ve Türkler olmuştur.¹⁴⁸

Bugün İstanbul'un Fatih semtinde ibadete devam eden bu cami, yukarıda da belirtildiği üzere asıl ilk haliyle günümüze ulaşamamıştır. Daha yapımından 19 sene sonra 1489 yılında ilk depreme maruz kalan cami, ardından 1509 yılında tekrar büyük bir depreme maruz kalmıştır. Bu depremde kubbesi ciddi hasar alan cami, tamir edilerek ibadete devam etmiştir. Fakat 1765 yılında İstanbul'un neredeyse yarısının yerle bir olduğu büyük depremde caminin kubbesi tamamıyla yıkılmış, ayrıca duvarları da kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁴⁹

Fatih Camii'nin günümüze ulaşmış hali, depremden sonra 1767'de Ağustos ayının birinde tekrardan inşaatına başlanılarak 46 ay 10 günlük bir çalışmanın ardından neredeyse tamamı yeniden yapılarak (10 Muharrem 1185) 1771 Nisan ayının 15'i Perşembe günü tamamlanan halidir. Sultan III. Mustafa'nın da bizzat katılımı ile cuma namazının ardından tekrar ibadete açılmıştır. İlk yapıldığı planlara göre ikinci tadilatından sonra pek çok değişiklik geçiren cami, 1771'de ibadete açıldıktan sonra herhangi bir değişiklik görmeden günümüze kadar korunmayı başarmıştır.¹⁵⁰

2.5. Kütüphaneler

Fatih Sultan Mehmed külliyei inşa edince orada yer alan sekiz medresenin dördüne kütüphane yaptırmıştır.¹⁵¹ Fatih'in yaptırmış olduğu kütüphanelerle ilgili tartışmaya açık belirsizlikler olsa da külliye'den başka bir binada hususi kütüphane yapılmadığı bilinmektedir. Buradaki kütüphaneden kasıt medreselerin içerisindeki kütüphaneler ve cami içerisindeki raflardan oluşan kütüphaneler olsa gerektir.

Ünver, külliye'de dört ayrı kütüphane olduğunu belirtelek şu şekilde sıralamaktadır:

- 1) Cami içindeki kütüphaneler
- 2) Ayrı bir binada Sahn-ı Semân kütüphanesi
- 3) Medreselerin hususi kütüphaneleri

¹⁴⁸ Günüş, "Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dârü'l kurrâ, tabhâne", 1/112.

¹⁴⁹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 58- 59.

¹⁵⁰ Ayvansarayı Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cemâvî*, çev. İhsan Erzi (İstanbul: Tercüman yayınları, 1987), 1/9.

¹⁵¹ İsmail E. Erünsal, "Fatih Kütüphaneleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/250.

4) Sultan Mehmed'in ihtiva ettiği kitaplardan oluşan kütüphane.¹⁵²

Bununla birlikte Unan, yapmış olduğu çalışmalarda bu kütüphanelere vakfiyelerde rastlanmadığını söylemektedir.¹⁵³ Buradaki yanlışın 887 (1482) yılında II. Beyazid döneminde hazırlanan ve aslı Arapça olan külliye'nin vakfiyesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Caminin batısında yer alan medreseye müderris ve talebeler için yapılan yeni bir bölümden ve oraya konulan kitapların korunması için günlük 6 akçe ile atanan hâfız-ı kütüb ve yine günlük 4 akçe ile kâtib-i kütübden bahsedilmektedir.¹⁵⁴ Bu vakfiyeden hareketle yapılmaya çalışılan tespitler hataya yol açmaktadır. Zîra Fatih'in kendisinin yayınlamış olduğu ve bugün elimizde bulunan vakfiyede herhangi bir kütüphane giderinden bahsedilmemiştir.¹⁵⁵

Fatih Camii içerisinde yer alan bu kütüphaneye çok sayıda kitap sonradan vakfedilmiştir. Devlet padişahları dışında ilim insanları tarafından da hediye edilen kitaplar, iki asır boyunca dönemin ilim insanlarına hizmet etmiştir. II. Beyazid döneminde kütüphanede mevcut kitapların sayısı o dönem hazırlanmış kataloga göre 1241 olarak gösterilmiştir. Gün geçtikçe sayısı artan kitaplar daha sonra Sahn-ı Semân müderrislerinden Hacıhasanzâde Muhammed b. Hızır tarafından yapılan (09 Ocak 1561) tarihli katalogda ise 1770 olarak verilmiştir. Çok iyi korunan bu kütüphanede, Eylül 1742 yılında yeni bir kütüphane açılması ve kitapların oraya taşınması sebebi ile yapılan çalışmadaki sayımda yalnızca 110 kitabın eksik olduğu belirlenmiştir.¹⁵⁶

İki asır boyunca hizmet veren bu kütüphanelere ek olarak 1742 yılında I. Mahmud tarafından caminin kible duvarının bitişiğinde yeni ve özerk bir binadan oluşan kütüphane yaptırılmıştır. Tüm kitapları oraya aktartan I. Mahmud, aynı zamanda yeni düzenlemeler getirerek daha önce bir kişi olan hâfız-ı kütüb sayısını altı kişiye çıkarmış ve bir de kâtib-i kütüb tayin etmiştir. Ayrıca kütüphanenin temizliğinin yapılması, korunması ve diğer işler içinde iki bevâb ve iki de ferrâş tayin etmiştir.¹⁵⁷

Büyük ve coşkulu bir törenle açılan bu kütüphanenin 1765 yılındaki o büyük depremde yıkılan cami ile birlikte hasar alıp almadığı bilinmemektedir. Uzun süre aktif hizmet sunan kütüphanede zamanla kitap sayısı 5500'e kadar ulaşmıştır. Cumhuriyetin

¹⁵² Bkz Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/250-258.

¹⁵³ Bkz Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 68- 76.

¹⁵⁴ E. Erünsal, "Fatih Kütüphaneleri", 12/250.

¹⁵⁵ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 68- 76.

¹⁵⁶ E. Erünsal, "Fatih Kütüphaneleri", 12/250.

¹⁵⁷ E. Erünsal, "Fatih Kütüphaneleri", 12/250.

belli dönemlerine kadar aktif çalışan bu kütüphanenin, duvarlarının çatlaması ve güvenliğini kaybetmesi sebebi ile içindeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Kütüphane günümüzde herhangi bir tadilat görmeden kapalı olarak ayakta kalmaya devam etmektedir.¹⁵⁸

2.6. Dârüşşifâ

Fatih Külliyesi içerisinde yapılan bu hastane, külliyein cami ve medreselerden sonraki en büyük birimini oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu bu sağlık kurumu fetihten sonra İstanbul'da yapılan ilk sağlık kuruluşlarından biriydi.¹⁵⁹ Ayrıca bu dârüşşifâ, XVI. yüzyıla kadar İstanbul'un sağlıkçılarını ve hekimlerini yetiştiren tek kurum olmuştur. Bu durum Süleymaniye Külliyesi'nin açılışına kadar devam etmiştir.¹⁶⁰ Süleymaniye Külliyesi içerisinde açılan yeni Tıp Medresesi ile buranın yükü de azalmıştır.

Günümüze kadar varlığını sürdürememiş bu dârüşşifâ'nın konumunu külliyein genel yerleşim planlamasından tespit edebiliyoruz. Bu birim külliyein kible tarafında ve Karadeniz yönüne denk gelmektedir. Bugün ise yerinde hiçbir iz bulunamayan bu nokta tamamı ile yerleşim yeri olmuş ve üzerinde apartmanlar yapılmıştır.¹⁶¹

Külliyein birimlerinden birini oluşturan bu yapının mimarı da Sinân-ı Atik Efendi'dir. Fakat buranın yok olması ve Osmanlı kaynaklarında diğer birimlerde olduğu gibi bu yapı hakkında da pek fazla bilginin olmayışı bu kurumun fiziki yapısı ve bünyesinde barındırdığı birimler hakkında kesin bilgi sahibi olmamıza engel oluyor. Ancak buranın giderlerini karşılanması için hazırlanan vakfiyelerden hareketle içerisinde neler olduğunu hakkında fikirler yürütebiliyoruz.¹⁶²

Dönemin sağlık ihtiyacını karşılamak için her alanda hekimleri olan bu hastanenin, aynı zamanda içerisinde eczanede olmuştur. Eczanenin dışında içerisinde yemekhane, hamam, mescid gibi bölmelerin birer oda olmak sureti ile bulunduğu da belirtilmiştir.¹⁶³ Oda ve kubbe sayıları kaynaklara göre değişiklik arz etmiş olsa da Evliya Çelebi, Dârüşşifâ biriminin 70 oda ve 80 kubbesinin olduğundan bahsetmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 76.

¹⁵⁹ Baltacı, "Fatih Devri İlmî Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri", 242.

¹⁶⁰ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 76.

¹⁶¹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 76.

¹⁶² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 77-79.

¹⁶³ Ünver, *İstanbul Risaleleri I*, 1/243-244.

¹⁶⁴ Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed*, 240.

İçerisinde yer alan birimler ve görev alan çalışanların sayısı gibi pek çok konuda yeterli ve kesin bilgiye sahip olmadığımız bu dâruşşifânın, 1509 depreminde zarar görüp görmediği de bilinmemektedir. Ayrıca 1765 yılında İstanbul'un yarısını yerle bir eden ve Fatih Camii'nin de çökmesine neden olan depremde zarar görüp görmediği ile ilgili kesin bilgilerde sahip değiliz. Yer yer ufak tefek hasar giderlerini yazıldığı defterler ortaya çıksa da büyük bir tadilat görüp görmediği belirtilmemiştir.¹⁶⁵

İstanbul'un planlamasını yeniden yapmak için 1870 yılında yapılan çalışmalarda dâruşşifânın birimleri belirtilmiştir. Fakat 1894 depreminin ardından 1908 yılında meydana gelen Çırçır yangını ve 1918 yılındaki büyük yangında dâruşşifâ ciddi hasarlar almıştır. Zamanla yerine evler yapılan bu birimin kalıntıları 1950 yılına kadar görülmüştür. Ancak 1950 yılından sonra oralara yapılan apartmanlar nedeniyle tamamıyla tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁶⁶

2.7. Muvakkithâne

Osmanlı döneminde hemen hemen her camide bulunan muvakkithâne namaz vakitlerinin ve gün içerisindeki saatlerin belirlenmesi için kullanılmıştır. Fatih Külliyesi'nde ahşap malzemeden yapılmış olan bu birim boyacı ve çörekçi kapıları arasında yer almıştır.¹⁶⁷

Caminin batı yönünde olan mektebin yanında olduğu belirtilen bu muvakkithânenin, İstanbul'un ikinci muvakkithânesi olduğu üzerinde görüşler mevcuttur. Zîra ilkinin Ayasofya Camii'nde yapılmış olma ihtimali yüksektir.¹⁶⁸ Vakfiyelerde buranın günlük 10 akçe ile bir muvakkıtcısı olduğu belirtilmiştir; fakat bu vazifenin ne zamana kadar sürdürüldüğü bilinmemiştir.¹⁶⁹ Bulunduğu belirtilen bu muvakkıtcıda buraya özel bir çalışan olarak değil camii personeli arasında zikredilmiştir.¹⁷⁰

Ali Kuşçu'nun da burası için bir güneş saati hazırladığı bildirilmiştir. Bu saat halen daha Fatih Camii'nin sağ minaresi kaidesinde muhafaza edilmektedir. Ahşap malzeme ile yapılan bu birim (1163) 1749'da Sadrâzan Hacı Mehmed Paşa ve (1214)

¹⁶⁵ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 79.

¹⁶⁶ Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", 12/248.

¹⁶⁷ Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", 12/248.

¹⁶⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 86.

¹⁶⁹ Günüş, "Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dâru'l kurrâ, tabhâne", 1/189.

¹⁷⁰ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 85.

1790 III. Selim tarafından tadilat yaptırılmış ve 1917 yılında çıkan İstanbul yangınında yanarak tamamı ile yok olmuştur.¹⁷¹

2.8. İmaret

İçerisinde birkaç birimi barındıran bu imaretin de bir bölümü yok olmuştur. Buradaki imareten kasıt aşhane olsa da buna ek olarak içerisinde tabhane, kervansaray, misafirhane ve ahır bulunmaktaydı.¹⁷² İmaret yapılışı olarak yüksek bir yere yapıldığı için kervansarayda onun altına yapılmıştır. Ancak misafirhane ve ahır zamanla yok olmuştur. Kervansaray 1765 depreminden sonra zarar gördüğü için içerisi tehlike oluşturmasın diye toprakla doldurulmuştur. Kervansaray, Vakıflar İdaresi tarafından 1980'li yıllarda temizlenmiş ve cadde üstündeki diğer dükkânlarla birleştirilmiştir.¹⁷³ Kervansarayın bir bölümüne 1900'lü yıllarda askeri rüştiye yapılmış olsa da şu anda ilkokul olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁴ Diğer bir bölümünün üzerine ise 1990 yıllarında İş Hanı yapılmıştır.¹⁷⁵

Resim 4:Fatih Külliyesi Tabhanesinden Eski Bir Görüntü

<https://kulturenvanteri.com/yer/fatih-kulliyesi-tabhanesi/#16/41.018166/28.950218>

¹⁷¹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 85-86.

¹⁷² Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/245.

¹⁷³ Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", 12/248.

¹⁷⁴ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/245-246.

¹⁷⁵ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 89.

Kelime olarak imaret, külliye'nin tamamı için kullanıldığını savunanlar olsa da külliye'nin planı incelendiği zaman buradaki kullanım şeklinin aşhane için olduğu görülmektedir. Burası külliye'nin Akdeniz cihetindeki Semaniye Medreseleri'nin Başkurşunlu bölümü ile cami arasında güney cephedeki parsel üzerindedir.¹⁷⁶

Adeta bir medrese sisteminde yapılmış olan tabhanenin bir bölümü hâlâ ayakta durmaktadır. İçerisinde mutfak ve idareci odalarının bulunduğu bu imaret binası, zamanla fonksiyonunu kaybederek medreseye çevrilmiştir. Medreseler kapatıldıktan sonra bir dönem boş kalan bu birim, 1989 yılında bakanlar kurulunun 89/14771 sayılı kararı ile Fatih'in Eski Eserlerini İhyâ ve Koruma Derneği tarafından Kur'ân Kursu ve öğrenci yurdu olarak kullanılması için 5 yıl süre ile İstanbul Valiliği'ne devredilmiştir.¹⁷⁷

2.9. Mektep

Osmanlı Devleti'ni bir ilim yuvası haline getirmeyi hedefleyen Fatih Sultan Mehmed, önce devletin sınırlarını genişletmek, sonra da ilim çalışmalarına hız kazandırmak için birçok gayret göstermiştir. Hedeflerine daha hayatta iken ulaşan Fatih, Osmanlı sınırlarını genişletmeye İstanbul'un fethini gerçekleştirmekle başlamıştır. Fethinden sonra sıra *cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere* gelmiştir.¹⁷⁸ Bunun için de İstanbul'da bir büyük külliye yaptırmış ve camiyide adeta bir taç gibi İstanbul'un en tepe yerine yerleştirerek etrafını medreseler ve mekteplerle çevirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in külliye içerisinde yaptırmış olduğu mektep kaynaklarda Dârülkurrâ, Dârüttâlîm, Sıbyan Mektebi, Mu'allim-Hâne gibi farklı isimlerle anılmıştır. Burada ilköğretim dersleri seviyesinde Kur'ân eğitimi, alfabe öğretimi, hesap öğretimi gibi eğitimler verilmiştir.¹⁷⁹

Mektebin camii etrafındaki yeriyle ilgili pek çok görüş vardır. Ünver'in yapmış olduğu tespitlere göre şadırvan avlusunun arka kapısı hizasındadır. Ancak bu yapıda İstanbul'da yapılan ilk sıbyan mektebi olmasına rağmen günümüze kadar korunamamıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 87-88.

¹⁷⁷ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 88.

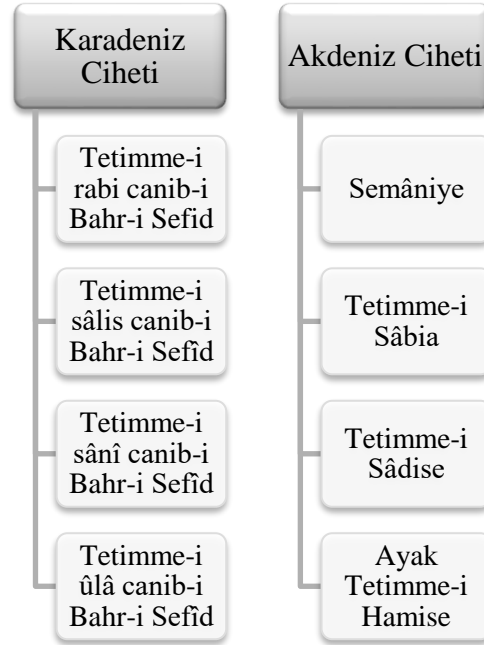
¹⁷⁸ İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, 185.

¹⁷⁹ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 83- 84.

¹⁸⁰ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/258.

2.10. Tetimme Medreseleri

Mûsile-ı Sahn ve küçük medrese anlamına gelen Medrese-Beççe gibi isimlerle anılan Tetimme Medreseleri,¹⁸¹ Fatih Külliyesi ile birlikte inşa edilmiştir. Sahn-ı Semân Medreseleri'ne talebe yetiştirmek maksadı ile yapılan bu medreseler Sahn Medreseleri'nin hem Karadeniz hem de Akdeniz taraflarında olmak kaydıyla onlarla aynı hizaya paralel olarak sekizer medrese şeklinde sıralanmışlardır. Bu medreseler Sahn-ı Semân Medreseleri gibi büyük avlu etrafına yapılmışlardır. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin arkasına dizilmiş ve araları bir yol bırakılarak ayrılmıştır. Sahn-ı Semân Medreseleri'ne nazaran daha ufak ve düz bir bahçeye sahip olmuşlar ve hepsi birbirinin benzeri gibi dizilmişlerdir.¹⁸² Ünver, bu medreseleri şu şekilde sıralamaktadır:

Tablo 1: Tetimme Medreseleri'nin Yönlere Göre Dizilişleri

- 1) Semâniye
- 2) Tetimme-i Sâbia
- 3) Tetimme-i Sâdise
- 4) Ayak Tetimme-i Hamis
- 5) Tetimme-i ûlâ canib-i Bahr-i Sefid

¹⁸¹ Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/533.

¹⁸² Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/236.

- 6) Tetimme-i sâni canib-i Bahr-i Sefid
- 7) Tetimme-i sâlis canib-i Bahr-i Sefid
- 8) Tetimme-i rabi canib-i Bahr-i Sefid.¹⁸³

Sekiz medreseden oluşan ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nin arka taraflarında sekizerli sıra halinde dizilmelerinden burada 16 medresenin var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak toplamda kaç odası olduğu ve kaç talebenin ders aldığı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde kaç oda olduğuna değinmeden sadece odalarının fazla olduğu ve içlerinin talebe ile dolu olduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁴ Uzunçarşılı ise her odada üçer¹⁸⁵ talebe bulunduğunu söylemiş ve oda sayıları ile alakalı bilgi vermemiştir.¹⁸⁶ Bununla birlikte Ünver de çalışmasında medreselerin baş kısımlarında 10, ortalarında 9 oda olduğunu ve bu odalarında 16 tanesinin müderris ve kapıcılara ait olduğunu söyleyerek toplamda 76 oda olduğunu bildirmiştir. Ayrıca vakfiyede belirtilen imarettin 600 talebenin yemek yiyeceği hususundan hareketle her odada yaklaşık 10 talebenin kaldığını söylemiştir.¹⁸⁷

Bu belirsizliklerden de anlaşılacağı üzere talebe sayılarını belirlemek mümkün olmamıştır. Ancak Unan, araştırmaları sırasında medresenin deprem sonrası tekrar inşa edilirken yapılmış çalışmalardan kalma 1782 tarihli bir vesikanın (*vesika BOA arşivi Cevdet, Evkaf, nr.27949*) verdiği bilgiler doğrultusunda her medresenin 11 odasının var olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda sekiz medrese olduğuna göre 88 de odasının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Sahn-ı Semân Medreseleri dönemin yüksek seviyeli medreseleri olduğu için bunlara talebe yetiştiren medreselerde o kadar düşük olmayıp orta seviyede medreselerden sayılmışlardır.¹⁸⁹ Sahn-ı Semân Medreseleri'ne talebe yetiştirmek maksadı ile kurulan bu medreselerin talebeleri softa¹⁹⁰ ismi ile de anılmıştır. Burada ders gören talebelere Sahn-ı Semân'da ders alan danışmendler ders vermiş ve burayı bitiren

¹⁸³ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/237.

¹⁸⁴ Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed*, 236.

¹⁸⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*, çev. M. Hüdalî Şentürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2003), II/67.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 13.

¹⁸⁷ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/237.

¹⁸⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 67.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 13.

¹⁹⁰ Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed*, 236.

talebeler Sahn Medreseleri'nden herhangi birine girerek eğitimlerini devam ettirmişlerdir.¹⁹¹

Tetimme Medreseleri külliyesinin diğer bölümleri gibi pek çok tamirat görmüştür. Bu medreselerin Akdeniz cihetinde olanları bugün mevcut değildir. Bunun nedeni 1928 yılında Fatih'te açılan Fevzi Paşa Caddesi'nin bu medreselerin olduğu yere denk gelmiş olmasıdır.¹⁹² Akdeniz cihetindeki Tetimmeler ise Karadeniz tarafındakilere nazaran korunabilmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Vakıflar İdaresi tarafında tamir edilerek medrese olarak kullanılmıştır. Bir bölümü uzun süre Ali Kuşçu İlkokulu olarak kullanılan medreseler günümüzde Şeyhulislam Hayri Efendi İlkokulu ismi ile aktif eğitim vermektedir.¹⁹³ Diğer bölümü ise 1992 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Kur'ân Kursu olarak kullanılması için Fatih'in Eski Eserlerini İhya ve Koruma Derneği'ne verilmek üzere 10 yıl süre ile İstanbul Valiliği'nin emrine sunulmuştur. Hâlâ Kur'ân Kursu olarak faaliyet göstermektedir.¹⁹⁴

Resim 5: Fevzi Paşa Caddesi

<https://blog.biletbayi.com/fatih-camii-ve-kulliyesi-hakinda-bilgiler.html/>

¹⁹¹ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/238.

¹⁹² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 613.

¹⁹³ <http://www.fatih.gov.tr/seyhulislam-hayri-efendi-ilkokulu>, ts.

¹⁹⁴ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 68.

3. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ

İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed, burada eğitimin bir an önce devam etmesi için ilk başta altı kiliseyi camiye çevirmiş ve bunlardan Ayasofya ve Zeyrek'te eğitimi başlatmıştır.¹⁹⁵ Bu altı kilise (Pantocrator Kilisesi) Zeyrek, Ayasofya, Kalanderhane, Galata İskele Kapısı Camii, (Pantepoptes Kilisesi) Eski İmaret Camii ve Silivri Camii'dir.¹⁹⁶

Yapmış olduğu değişikliklerden de anlaşılacağı üzere Sultan Fatih, İslamiyet'in yücelmesine, Türklüğün vurgulanmasına ve eğitime çok önem göstermiştir. Bir padişahın bu çalışmaları yapılabilmesi için iç dünyasında pek çok planının olması gerektiğini düşünüyoruz. Çalışmalarına hız kesmeden başlamak isteyen Fatih Sultan Mehmed'in, sürekli yeni seferler düzenlemesinden dolayı, İstanbul için planlamış olduğu külliye'nin yapımı da gecikmiştir. Yine de en hızlı şekilde 1463 yılında külliye'nin yapımına başlanmıştır.¹⁹⁷

Fatih Külliyesi'nin ana birimlerini oluşturan en mühim müesseseler, medreselerdi. Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz bu medreseleri bu bölümde biraz daha geniş şekilde ele alınacaktır.

Aşiret iken beylik, sonrasında da Devlet-i Aliyye olmuş ve bunu da Fatih Sultan Mehmed döneminde başarmış olan Osmanlı Devleti, sürekli büyümesi nedeniyle devlet kadrosunda ve eğitim-öğretimde yeni ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçlar İstanbul'un fethi ile birlikte artık külliye kurulmasına ve yeni eğitim-öğretim müesseselerini açılmasına zemin hazırlamıştır.

Adeta günümüzün üniversite kampüsünü andıran bu yapı, yüksek ihtisas medreselerinden biri olmuştur. Fatih Medreseleri diye de adlandırılan bu medreseler tek bir külliye içerisinde olmasına rağmen, içerisinde farklı isimlerle anılan medreseleri barındırmıştır. Bu medreseler külliye'nin Akdeniz ve Karadeniz taraflarına dizilmiş ve iki farklı isimle adlandırılmışlardır. Bunların ilki Semaniye diye adlandırılan yani (*Sahn-ı Semân*) diğeri ise onlara talebe yetiştirmek maksadı ile kurulmuş *Mûsıla-i Sahn*

¹⁹⁵ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 167.

¹⁹⁶ *Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938, 201-2; Kiliselerle ilgili bkz. Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimârisi (İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları)*, İstanbul: Baha Basımevi, 1963.

¹⁹⁷ Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", 12/244.

yani *Sahn* medreselerine götüren yol anlamında daha alt seviye eğitim-öğretimin verildiği Tetimme Medreseleri'nden oluşmuştur.¹⁹⁸

Sahn-ı Semân: Evliya Çelebi'nin de bahsettiği üzere İstanbul'un tam ortasında iki karaman arasında koca bir cami ve bu caminin avlusunda kuzey ve güney taraflarında ulemânın da Semâniye diye adlandırdığı medreselerdir.¹⁹⁹ Semâniye'den de anlaşılacağı üzere bu medrese, içerisinde sekiz medreseyi barındırmıştır. Sekiz medreseyi barındırdığı için de bu isim verilmiştir.

Aynı zamanda medresenin adlandırıldığı bir diğer isim de *Sahn*'dir. Medreselerin bu isimle anılmasına sebep olan pek çok görüş mevcuttur.²⁰⁰ Bu görüşler arasında en fazla yaygın olana göre, medreselerin kurulmuş oldukları yerin şehrin tam ortasında olmasıdır. Dolayısıyla yer yer Sahn ismi ile de anılmışlardır. Zamanla bu iki isim birleşmiş ve Sahn-ı Semân olarak kullanılmaya başlanılmıştır.²⁰¹

3.1. Medreselerin Teşkilatlanması

3.1.1. Medreselerin Külliye İçerisinde Konumu ve Fiziki Yapıları

Sahn-ı Semân Medreseleri külliyenin merkezinde olan Fatih Cami'nin sağında ve solunda dörder medrese halinde inşa edilmişlerdir. Başka bir ifade ile caminin geniş bahçesinin kuzey ve güney taraflarına paralel olarak dizilmişlerdir. İki tarafta da dörderli dizilmiş olan bu medreselerin sağ tarafında yer alanlara, yani Marmara tarafında bulunanlara Akdeniz Medreseleri, diğer sol tarafta dizili olanlara, yani Haliç tarafında olanlara da Karadeniz Medreseleri'i denmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere buradaki medreselerin hepsi bir meydan veya açık bir avlu diyebileceğimiz yerin etrafına dizilmişlerdir.²⁰²

Her medresenin on dokuz odası ve bir de daha yüksekte ve odalardan daha büyük dershanesi olmuştur. Odaların tek bir pencereleri olup içerisinde bir ocaklık ve aydınlatmanın sağlanabilmesi için de kandillik bulunmuştur. Ayrıca odalarda öğrencilerin kullanabilmeleri için şahsi kitaplıklar da mevcut olmuştur. Bu medreselerden önceki medrese odaları 3.80 metrekarelik alanlardan oluşurken bu medreselerin odaları 4.20 metrekare olup zeminleri de tuğladan döşenmiştir. Tuvaletler

¹⁹⁸ Ünver, *İstanbul Risaleleri I*, 1/236-239.

¹⁹⁹ Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Fatih Sultan Mehmed*, 234-37.

²⁰⁰ Daha geniş bilgi için bkz Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, ss. 61-62.

²⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 10.

²⁰² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 62.

(helâlar) ve banyolar (gusûlhaneler) her medreseye dörder tane olacak şekilde dershanelerin arkasındaki geniş avluya yapılmıştır.²⁰³

Fatih medreseleri o zamana kadar yapılmış olan medreseler içerisinde bir dönüm noktası olmuştur. Gerek mimari açıdan gerekse de eğitim açısından daha önce Selçuklunun bırakmış olduğu eserler üzerinden devam eden Osmanlı, artık yeniden dirilmeye başlamıştır. Çünkü öncesinde Selçuklunun o büyük imaretleri yerine daha küçük ve pratik yapılar yaparak yoluna devam etmeye çalışan Osmanlının, artık örnek alabileceği daha büyük ve ciddi eserler yapmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Sahn-ı Semân Medreseleri'nin yapılması Osmanlı için yeni bir mimari özellik ve eğitim örneği alınabilecek bir yapı geliştirmiştir. Bu yapılar daha sonra İstanbul'da yapılacak olan selâtin camileri ve medreseleri içinde örnek teşkil etmeye başlamıştır. Bu medreselerin içerisinde yer alan dershanelerde artık medreselerin vazgeçilmez unsuru olarak kendine yer bulmuş ve daha sonraki yapılarda bağımsızlaştırılarak medreselerin asıl unsuru haline getirilmiştir.²⁰⁴

Medreseler inşa edilirken dikkat edilen bir diğer ayrıntı ise bu yapıların cami etrafında dizili olmasına bakmayarak caminin görüntüsünü engellemiyor olmaları olmuştur. Bu ince ayrıntıda özellikle planlanmış ve caminin önündeki hafif meyil üzerine oturtularak dizilmişlerdir. Buda caminin İstanbul'un her tarafından görülmesini sağlamıştır. Üstelik caminin sosyal ve kültürel yapısını daha da güçlendirerek mimari ab-ı havasını da tamamlamıştır.²⁰⁵

Caminin avlusu içerisine yapılan bu medreseler kendi bünyeleri içerisinde de bir avlu etrafına dizildiklerinden daha önce bahsetmiştik. Karadeniz ve Akdeniz taraflarında yapılan bu medreselerin avlusuna, cami avlusunun ortasındaki (çifte) baş ve ayak kısımlarında bulunan kapılar kullanılarak medreseler arasında geçişler yapılmıştır. Burada ifade ettiğimiz baş ve ayak tabirleri külliye içerisinde yer alan medreselerin alt ve üst kısımlarına verilen kısa adlandırmalardır. İnsan vücudundan örnek alacak olursak ayak her zaman alt kısım sayılmış, baş ise üst kısım sayıldığı gibi, buradaki ayak tabiri de külliyenin aşağısında yer alan medreseler mânasına gelmiştir.²⁰⁶

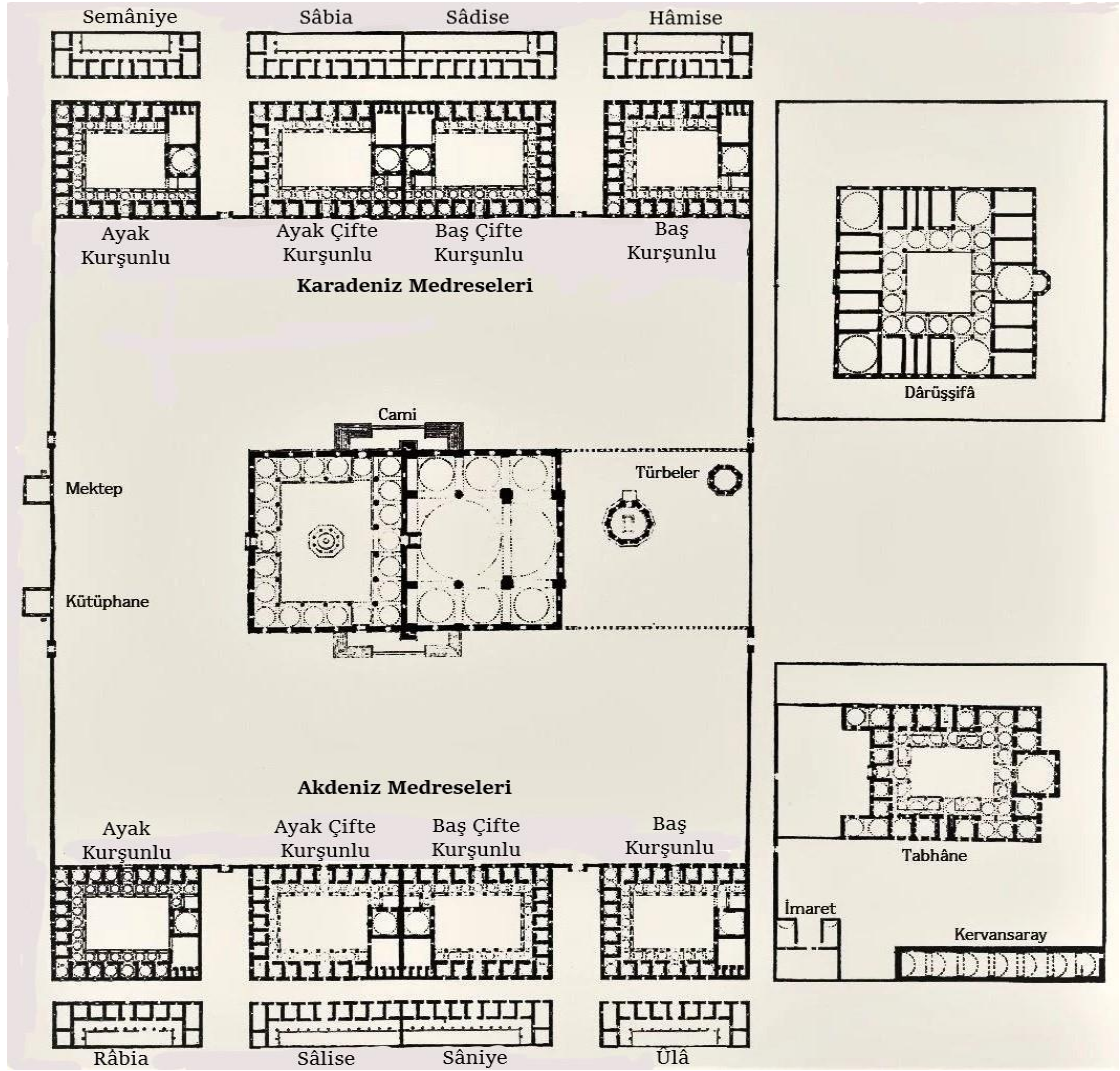
²⁰³ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarîsi* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004), 127.

²⁰⁴ Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, 126.

²⁰⁵ Günüş, "Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dârü'l kurrâ, tabhâne", 1/154.

²⁰⁶ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/239.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin belirli üsluba göre, ortadaki ikisinin çift, sağ ve sol taraftakilerinin tek olarak yapıldıklarını belirtmek istiyoruz. Başka bir ifade ile orta kısımdaki medreseler birbirlerine bitişik nizamda yapılmış olup her iki tarafın baş ve son kısımlarındaki medreselerde tek olarak dizilmiştir.²⁰⁷ Bu plana göre medreseler kible yönünden sayılacak olursa şu şekilde sıralanabilir:

Resim 6: Medreselerin Dizilişine Göre İsimleri

<https://www.fatih.kulliyesi.medreseleri.com/projeler/>

- 1) Baş Kurşunlu (Karadeniz tarafı)
- 2) Çifte Baş Kurşunlu (Karadeniz tarafı)
- 3) Çifte Ayak Kurşunlu (Karadeniz tarafı)

²⁰⁷ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 63.

- 4) Ayak Kurşunlu (Karadeniz tarafı)
- 5) Baş Kurşunlu (Akdeniz tarafı)
- 6) Ayak Kurşunlu(Akdeniz tarafı)
- 7) Çifte Ayak Kurşunlu (Akdeniz tarafı)
- 8) Çifte Baş Kurşunlu (Akdeniz tarafı)

Tablo 2: Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Yönlere Göre Dizilişi

Bu medreselerin çifte baş ve ayak tarafındakiler, kullanılan bu isimlerle birlikte Kurşunlu Medreseleri diye de anılmıştır.²⁰⁸ Zaman içerisinde Karadeniz tarafında bulunan medreselere Çınarlı medreseleri denildiği gibi zaman zaman bu medreselerin isimleri orada ders veren hocaların adlarıyla da anılmıştır.²⁰⁹

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin her birinde 19 oda mevcut olmuş ve bu odaların ikisi mu'îd, ikisinde bevvab ve ferraş için ayrılmıştır.²¹⁰ Bu 19 odadan geri kalan 15 oda ise talebelere tahsis edilmiştir. Sekiz medresede 19 oda olduğuna göre medresede toplamda 152 odanın bulunduğu görülmektedir. Bu odaların 120'si talebeler için

²⁰⁸ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/239.

²⁰⁹ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/240.

²¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 11.

ayrılmış olup her odada bir talebe kalmıştır. İlerleyen dönemlerde odalardaki talebe sayılarında artışların olduğu da kaydedilmiştir.²¹¹

3.1.2. Medreselerin Günümüzdeki Durumu

Günümüze kadar ayakta kalan bu medreseler ilk tamirini II. Beyazıd döneminde geçirmiştir. İstanbul'a çok ciddi hasarlar veren 1509 (25 Rebiulevvel 915) 13 Haziran'da başlayan ve 45 gün kadar uzun süren depremde külliye'nin diğer birimlerinde olduğu gibi medreselerde de hasarlar oluşmuştur. Bu depremde caminin kubbesini dağılması gibi medreselerin de birçoğunun kubbeleri göçmüştür.²¹² Tamirleri yapılan bu medreseler III. Mustafa döneminde XVIII. yüzyılda ikinci bir tamirat daha geçirmiştir. Bu ikinci tamiratın da sebebi 1765 yılında vuku bulan büyük deprem olmuştur. Bu depremde camii tamamen çökmüş, medreselerde yeniden hasarlar almıştır. III. Mustafa döneminde (22 Zilkade 1180) 22 Mart 1766'da camiden önce medreselerin tamirata tamamlanmıştır.²¹³

Pek çok tamirat ve badire atlatan bu medreselerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz tarafındaki bölümleri vakıflar idaresi tarafından medreselerin ilk sınıflarına dönüştürülmüşlerdir. Bu değişikliklerin yanı sıra o tarihlerde İstanbul'da bulunan bütün medreseler eğitim-öğretim ve teşkilat yapıları tekrardan revize edilerek dönemin şartlarına ayak uydurmaları için modernleştirilmek istenmiştir. Fakat devletin o dönemki şartları da göz önünde bulundurulacak olursa bunun gerçekleşmesi pek de mümkün olmamıştır.²¹⁴

Medreseler 2 Mart 1924'de kapatıldıktan sonra 1940 yılına kadar boş kalmışlardır. Boş kalan bu medreseler bakım görmemiş ve iyice yıpranmıştır. Bu tarihlerde Karadeniz tarafında yer alan medreselerde cifte baş ve cifte ayak kurşunlu bölümleri o dönemde İstanbul'da yatılı okuyan maddi durumları kötü olan öğrenciler için yurt olarak tahsis edilmiştir. Nispeten kullanılabilir durumda olan Akdeniz tarafındaki Baş Kuşunlu Medresesi'nin odaları ise film deposu olarak İstanbul Belediyesi tarafından kullanılmıştır.²¹⁵

²¹¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 613.

²¹² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 612.

²¹³ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cemâvî*, 1/9.

²¹⁴ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamanı İlmî Hayat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946), 36.

²¹⁵ Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamanı İlmî Hayat*, 40.

Sahn-ı Semân Medreseler'i 1951 ve 1953 yıllarında restorasyon/onarım görmüş ve 1975 yılında kullanmaları için Fatih'in Eski Eserlerini İhya ve Koruma Derneği'ne dört yıl süre ile verilmiştir. Karadeniz tarafındaki medreselerin 1. ve 4. blokları 1983 yılına kadar kullanan bu dernek, 1983 yıldan sonra 2. ve 3. blokları da bu amaçla kullanmak için devralmıştır. Daha sonra Bakanlar Kurulunun 1989 yılında almış olduğu kararlar aynı dernek tarafından Yüksek Öğrenim Yurdu olarak kullanılması için 5 yıl süre ile İstanbul Valiliği'ne devredilmiştir.²¹⁶

Akdeniz tarafında olan medreseler ise 1991 yılına kadar Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından çocuk yurdu olarak kullanılmıştır. Fakat aynı yılda boşaltılarak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından diğer medreseler gibi yurt olarak kullanılmak amacıyla tadilat görmüştür. Bu medreseler 2018 yılından itibaren İlim Yayma Cemiyeti bünyesinde "Fatih Sahn-ı Semân Eğitim ve Araştırma Merkezi" olarak kullanılmaktadır.²¹⁷

3.1.3. Medreselerin Sosyal Yapısı

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin bulunduğu Fatih Külliyesi, sadece eğitim-öğretim ihtiyacının giderilmesi için değil aynı zamanda diğer sosyal ihtiyaçların da karşılanabildiği yapılardan oluşmuştur. İlgili yerlerde daha detaylı saydığımız talebenin ibadeti için cami, ücretsiz yıkanması için hamam, yemek yemeleri için aşhane, dışarıdan gelenler için misafirhâne, hastalar için dârüşşifa, kütüphâne, mektep ve muvakkithâne külliyesinin sosyal bütünlüğünü sağlayan yapılar olmuştur.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin vakfiyesine baktığımız zaman medreselerin sahip olduğu sosyal yapıyı göre biliyoruz. Vakfiyede; sekiz medresenin her birine birer müderris atanması ve her müderrise 50 akçe verilmesi, her müderrise yardımcı birer muide 5'er akçe verilmesi, her medresede 15'er danışmendin bulunmasına ve bunlara da ikişer akçe yevmiye verilmesi şart koşulmuştur. Ayrıca vakfiyede külliyesinin birimleri içerisinde yer alan imaret, şifahane vb. birimler içinde görevlilerin tayin edilmesi istenmiştir.²¹⁸

Bu bilgilerden hareketle Sahn-ı Semân Medreseleri'nde görev alan müderrislerin, muidlerin, danışmendlerin ve talebelerin maaş, yeme-içeme, barınma ve

²¹⁶ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 65.

²¹⁷ <https://iyc.org.tr/projeler/fatihsahn-iseman>, ts.

²¹⁸ Bayathı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

sağlık giderleri gibi pek çok sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı ve onlara rahat bir eğitim-öğretim ortamının sağlandığını söyleyebiliriz.

Sahin Semân Medreseleri'nin her birinde 19 oda mevcuttu ve bu odaların ikisi mu'îd, ikiside bevab ve ferraş için ayrılmıştır.²¹⁹ Bu 19 odalardan geri kalan 15 oda ise talebelere tahsis edilmiştir. Sekiz medresede 19 oda olduğuna göre medresede toplamda 152 odanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu odaların 120'si talebeler için ayrılmış olup her odada bir talebe kalmıştır.²²⁰

Bu medreselerde her talebeye özel oda tahsis edilmiştir. Böyle bir sosyal özelliğin var olması, günümüz eğitim-öğretim sisteminin ulaşılmış olduğu ferah ve rahat imkânların o dönem içinde var olduğunu gösterir.

Fatih Külliyesi'nin en önemli birimlerinden birini oluşturan cami medreselerle birlikte var olmuş ve medreselerin halka açılan kapısını oluşturmuştur. Talebeler medreselerde öğrenmiş oldukları bilgileri cami vasıtası ile halka aktarmışlardır.²²¹ Bu durum medrese ile halkın bütünleşmesini sağlaması açısından son derece önemli bir uygulama olmuştur. Bu uygulama yoluyla medreseler, halkı bilgileri ile aydınlatmış, onlarla bütünleşip desteklerini alarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

İslam medeniyetinde ilim ehline her daim destek verilmesi gelenek haline gelmiştir. Bunu benimseyen halk medreselere sürekli yiyecek-içecek göndermiştir. Ayrıca kışlık yakacak ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak mazemelerde göndermişlerdir.²²² Böylece medreselerin talebeleri ile halk arasında yüzyıllar boyu sürecek sosyal bir ağ oluşmuştur.

3.1.4. Medreselerin İdari Yapısı

Medreseler esas itibariyle vakıflar tarafından kurulduğu için bunların işleyişi, mali kaynakları, kaynakların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kurallarına göre yapılmıştır.²²³ Padişah ve devlet yöneticileri tarafından kurulan medreseler de vakıf sistemine dâhil edilmiştir.²²⁴ Medreselerin işleyişini belirleyen mütevellî heyeti takip etmiştir. Mütevellinin altında kâtip, câbi, câbi kâtibi ve mu'temed isimleri ile memurlar yer almıştır. Vakıfları genel hatlarıyla veziriâzam ve Divan-ı Âli kontrol etmiştir.

²¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 11.

²²⁰ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 613.

²²¹ Yediyıldız, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", 268.

²²² İpşirli vd., "Medrese (Osmanlı Dönemi)", 28/331.

²²³ İpşirli vd., "Medrese (Osmanlı Dönemi)", 28/330.

²²⁴ Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı (Toplum)* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/151.

Padişah ise hakem durumunda olmuştur. Vaziriâzam, medreselerin kütüphanesine atanacak memurun belirlenmesinde, hatta kütüphanelere alınacak kitaplara karar vermede birinci dereceli söz sahibi yetkili olmuştur. Medreselerin idari kadrosunu oluşturan bir diğer memurda noktacı olmuştur. Noktacı medresenin eğitim-öğretim yapılanmasında yer alan müderris, muid ve danışmendlerin derse gelip gelmediklerini kontrol etmekten sorumlu olmuştur. Görevlerine gelmeyenleri tespit eden noktacı onları mütevellilerine bildirmiş, müteveli de maaşlarını kesmiştir.²²⁵

Medreselerde verilen eğitim-öğretim tüm toplumu ilgilendirdiği için bu kurumların düzgün ve amacına uygun hizmet etmesi gerekmiştir. Bu yüzden medreseler sürekli denetlenmiştir. İlk dönemlerde medreselerin denetlenmesi kazaskerler tarafından yapılırken, XVI. yüzyılın sonlarında yüksek dereceli medreselerin denetimi şeyhülislama devredilmiş, diğerleri ise kazaskerlere bırakılmıştır.²²⁶

Fatih Sultan Mehmed'in yayınlamış olduğu Kanunnamesi'nde de ilmiye teşkilatının başı şeyhülislam olarak belirlenmiştir.²²⁷ Ancak Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafında yapılmış farklı dereceli medreselerin üzerinde şeyhülislamın fazla bir etkisi olmamıştır. Oralarda kurulan medreseler daha çok mahalli ulema başkanı olan müftülerin kontrolünde olmuştur. Bu açıklamalara göre idari teşkilatlanmanın merkezi, ders vekâleti yoluyla şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliği olmuştur. Daha küçük bölgelerdeki eğitim-öğretim idarecileri ise taşradaki kadılar olmuştur. Medreselerin ders içeriklerinin hazırlanması, metodun belirlenmesi ve idaresi gibi konularda ise müderris ve müteveli söz sahibi olmuştur.²²⁸

Medreselerin bu şekilde idare edilmesi buraların denetim bakımından merkezîyetçi, yönetim bakımından ise mahallî olduğunu göstermektedir. Bunun dışında medreselerin kendi içindeki eğitim-öğretim programlarının müderris, işleyişinin de müteveli tarafından yapılıyor olması da o dönemki eğitim-öğretimde özerklik anlayışını gösterdiği kanaatindeyiz.

Sahn-ı Semân Medreseleri Osmanlı eğitim-öğretim kurumları içerisinde yer alan diğer medreselerin bir parçası olduğuna göre, bu müesseselerde yukarıda ifade ettiğimiz sisteme dâhildir diyebiliriz.

²²⁵ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi ve Tabii İlimler)*, 43.

²²⁶ İpşirli vd., "Medrese (Osmanlı Dönemi)", 28/330.

²²⁷ Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 525.

²²⁸ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 32.

3.1.5. Diğer Hizmetli Personeli

Fatih Sultan Mehmed'in yayınlamış olduğu vakfiyede medreselerde eğitim-öğretim dışında görev alacak personellerin de görevleri ve alacakları yevmiyeler belirtilmiştir. Vakfiyede medreselerde eğitim-öğretimin dışında vazife alacak görevlilerin yapacakları işler ve alacakları yevmiyeler şu şekilde belirtilmiştir:

“Her medrese için bir bevâb (kapıcı) tayin olunsun, bu parlak ve yegâne medresenin kapı ve pencerelerini zamanında açıp kapatsın. Gece ve gündüz hizmetinde bulunsun. Kapı halkası gibi medreseye bağlı olsun. Müderrisin seccadesini dersten evvel sersin ve dersten sonra toplasın. Dersin sonuna kadar pir-nur olan dershanede hazır olarak dünya ve ahirette nura mazhar olsun. Medreseye iki kişi hâdim (hizmetçi) ve bir kişide ferraş (temizlikçi) olup, medreselerin içini ve tuvaletlerini temizlemede kusur etmeyip, bu işi yaptıkları hakkıyla bilirgin olmakla, vakf-ı şerîflerinden her birine günde iki akçe olmakla günde altı akçe verilmesi şart kılınmıştır. Medreselerde kullanılmak üzere hasır, kandil, kandil yağı ve fitil ihtiyacı içinde günde iki akçe ayrılması bildirilmiştir.”²²⁹

Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre vakfiyede, külliye duvarlarının dışarıdan (hariçten) herhangi bir sebeple kirletilmemesine nezaret etmek üzere bir mubasır (gözetçi) tayin edilmiştir. Bu mubasırda günlük iki akçe verilmesi karar kılınmıştır.²³⁰

Medreselerin Fatih Sultan Mehmet'ten sonra hazırlanan Vakfiyesinde yukardaki bilgilerin dışında orada görev yapacak kütüphaneciler hakkında da bilgiler yer almaktadır:

“Medreseye vakfedilen kitaplardan oluşan kütüphaneye bir Hâfızu'l-Küttüb görevlendirilsin. Bu kişi müteber kitapların isimlerini bilen, müderris ve talebeye hangi kitapların lazım olacağını onların ihtiyacı olan kitapları tanıyan birisi olsun. Hâfızu'l-Küttüb, nâzır veya nâibin bilgisi dâhilinde bu kitaplar ihtiyaç sahiplerine ulaştırılsın ve korunsun. Bunun karşılığında vakıftan günlük altı akçe yevmiye alınsın. Hâfızu'l-Küttüb için bilgisi geniş ve iyi olan bir kâtib tayin edilsin. Kâtib Darü'l Kütüb'de bulunan kitapların isimlerini yazsın ve kime hangi kitapların verildiğini defterine not etsin. Hâfızu'l-Küttüb ve güvenilir kâtib talebelere ne kadar kitap lazımsa ihtiyaçlarını gidersin ve işleri bittikten sonra geri toplasın. Bunu yaparken bir varak bile zâi etmesin ihtiyaç sahiplerininde

²²⁹ Kayaoğlu, “Osmanlı Eğitim Vakıfları”, 17.

²³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 11 Dipnot.

ihtiyaçları giderilsin. Bu hizmet karşılığında kâtip dört akçe alsın. Vakıf tarafından tayin edilen nazır da her ayın sonunda kütüphaneyi denetlesin kitapların kaybolmaması için sıkı kontrollerde bulunsun ve onları korusun.”²³¹

Vakfiyede açıklanan bilgiler ışığında, medreselere eğitim-öğretim kadrosu dışında hizmet personeli görevlendirmek suretiyle talebelere kitap sağlanması, medreslerin temizliğinin yapılması, havalandırılmasının yapılması gibi işler için yardımcı personellerin düşünülmesi, bu medreselerin talebelerinin kişilik hizmetlerinin tam anlamıyla karşılandığını ve sistemli bir yapılar bütünlüğünün olduğunu söyleyebiliriz.

²³¹ İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, 54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM

1. MEDRESELERİN DERECELENDİRİLMESİNDE SAHN-I SEMÂN'IN YERİ

Vakfiyede belirtilen müderrislerin yevmiyelerinden ilgili yerde bahsetmeden önce şu hususa da açıklık getirmemiz gerekmektedir. Fatih'in kurmuş olduğu Sahn-ı Semân ve Tetimme Medreseleri'nden sonra Osmanlı sınırları içerisinde yer alan ve daha önce yapılmış olan bütün medreselere yeni derecelendirilme getirilmiştir.²³² Bu derecelendirilme medrese müderrisinin aldığı yevmiye üzerinden yapılmış olup şu şekilde sıralandırılmıştır:

1. Hâşiye-i tecrid (Yirmili medreseler: Müderrisinin yevmiyesi 20 veya 25 akçe)
2. Miftah (Otuzlu medreseler: Müderrisin yevmiyesi 30 veya 35 akçe)
3. Telvih (Kırklı medreseler: Müderrisin yevmiyesi 40 akçe)
4. Hariç (Ellili medreseler: Müderrisin yevmiyesi 50 akçe)
5. Sahn-ı Semân (Kurulduğu zaman için bunların hepsinin üstünde bir medresedir).²³³

Tablo 3: Medreselerin Derecelerine Göre Yükselişi

²³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 17.

²³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 17.

Telvih (Kırkklı) medreseler ve Hariç (Ellili) medreseler Osmanlı Devleti'ne Beylikler döneminden kalma olup Anadolu Selçuklu hükümdarları ve bunların aile efratları tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı himayesine geçtikten sonrada faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Bu medreselerin üzerinde olan Dâhil Medreseleri ise Osmanlı hükümdarları ve aile efratları tarafından yapılan medreseler olmuştur. Buna esasen Fatih'in yaptırmış olduğu Tetimme Medreseleri'de ellilidâhil olan medreselerden sayılmıştır. Fakat Sahn-ı Seman Medreseleri'ne talebe yetiştirmesi amacı ile kurulduğu için Mûsıla-i Sahn olarak adlandırılmıştır.²³⁴ Yukarda da sıralamasını verdiğimiz medreselerden sırasıyla mezun olunduktan sonra en yüksek eğitim-öğretim merkezi olan Sahn-ı Semân Medreseleri'ne geçildiği görülmüştür.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde eğitim veren müderrislerin aldıkları günlük ücretler, burada yer alan medreseler içerisindeki sekiz medresenin konumuna göre değişmiştir. Vakfiyede esasen caminin dört köşesinde ders veren dört müderrise günlük 50 dirhem ve yine camin ortasında yer alan dört medresede ders veren dört müderrise de 40 dirhem yevmiye verilmesi belirtilmiştir. Bunların dışında burada mu'id olarak görev alanlara günlük 5 dirhem, talebe olarak bulunan danışmendlere 30 dirhem ayrılmıştır. Bu medreselerin her birinde 15 danışmend bulunduğuna göre her danışmende 2 dirhem, medresenin kapıcısı ve temizlikçisine ise ikişer dirhem yevmiye verilmesi karar kılınmıştır.²³⁵

Ayrıca medreseler hakkında çalışmalar yapan Mefail Hızlı'nın bulmuş olduğu "Müderrisîn Vezâîfi"²³⁶ isimli eski el yazması esere göre, medreselerin hangi yıllarda ne tür dereceye sahip olduklarını ve dönem dönem yerlerinin değiştiklerini açıkca ortaya koymaktadır. Böyle bir eserin bulunmuş olması, günümüze kadar devam eden pek çok soru ve tartışmada açıklık getirmiştir. Bu yazma eserin vermiş olduğu bilgilere göre, vakfiyelerinde belirtilen ve müderrisin yövmiyesi üzerinden derecedirilmeye çalışılan medreselerin statülerinin aslında yıllara göre değişiklik gösterdiği tespit edilmektedir. Örneğin Bursa'da Hacı İvaz Paşa Medresesi'nin derecesi 1231 yılında Sahn iken 1233 yılında Hareket-i Hâric'e gerilemiş, bundan sekiz yıl sonra 1241 yılında ise Mûsıla-i

²³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 18.

²³⁵ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

²³⁶ Mefail Hızlı, "Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: 'Müderrisîn Vezâîfi'", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 98.

Süleymâniye derecesine çıkmıştır. Bursa'daki medreselerin birkaçının derecesinden daha bahseden bu yazma eserden hareketle, kurumlarda yaşanan iniş-çıkışların, müderrislerin konumlarıyla paralel olduğunu düşünmek en sağlıklı yol olacaktır kanaatindeyiz. Bu yazma eser sayesinde medreselerin derecelerinin değişmediği yaklaşımlarına da son verilmiştir.²³⁷

Sonuç olarak Sahn-ı Semân Medreseleri kendilerinden sonra daha yüksek dereceli medreseler açılmış olmasına rağmen önemlerini her dönemde korumayı başarmışlardır.

2. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NİN EĞİTİM-ÖĞRETİM YAPILANMASI

2.1. Müderrisler

Sahn-ı Semân Medreseleri kurulduktan sonra kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin bilim yuvası ve merkezi haline gelmiştir. Ünlü âlim ve bilginler için cazibe merkezi haline gelen bu müesseseler, sadece Osmanlı topraklarında yaşayan bilginlere değil, aynı zamanda Anadolu'dan ve diğer İslâm ülkelerinde ki ilim insanlarının da dikkat noktası olmuştur. Hem Osmanlı Devleti'nden hem de diğer coğrafyalardan davet edilen ünlü isimler burada müderrislik yapmıştır.²³⁸

Medreselere müderrislerin atamaları ve müderrislerde aranan nitelikleri açıklamadan önce bu başlık altında birkaç hususa değinmek istiyoruz. Konumuzu izah ederken bu medresede çok kısada olsa müderrislik görevi yapan şahısların bilgilerinden de faydalanılacağını belirtmek isteriz. Bunu izah etmemizin sebebi, dönemin medreselerinde ve Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderrisler ömrünün sonuna kadar aynı kurumda görev yapmamış olmalarıdır. Durumun bu şekilde seyretmesinin nedeni ise Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sisteminde talebelerde olduğu gibi müderrislerde de önce en alt seviyedeki medreseden başlamak sureti ile en üst seviyedeki medreseye doğru görev yaparak ilerlenmesidir. Müderrislerin medreselerdeki görevlerinin kısa sürmesinin nedeni medreselerin derecelerine göre

²³⁷ Hızlı, "Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: 'Müderrisîn Vezâifi", 100-101.

²³⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 321.

bazen en yüksek derece olan ellili medreselere gelmeden onların kadılık görevi istemesi üzerine kazalara kadı olarak atanabilme yetkilerinin olmasıdır.²³⁹

Buldukları konumları sürekli değiştiği için Osmanlı döneminde müderrislerin aynı medresede ömrünün sonuna kadar görev yaptığı çok nadir karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu durumda, “Müderisin sürekli yer değiştirmesinden talebe nasıl etkileniyordu?” sorusu doğmaktadır. Müderrislerin sürekli değiştiği bu sitemden talebe etkilenmemiştir diyebiliriz. Çünkü müderrisin değişmesi ya da görevi esnasında vefat etmesi halinde talebe aynı derecede başka bir müderrise aktarılarak aksama yaşamadan eğitim-öğretimine devam etmiştir.²⁴⁰

Müderrislerin atanabilme haklarının olduğu diğer vasıflardan bahsetmeden önce Osmanlı’da içeriğini sadece müderrislerin oluşturduğu düşünülen *Ulemâ* kavramında değinmek isteriz. Osmanlı döneminde ulemâ sadece eğitim-öğretim işleriyle uğraşan müderrislerden oluşmamıştır. Ulemâ denildiği zaman sadece müderrislerin değil, aynı zamanda bunun içerisinde şeyhülislam, kadılar, kazaskerler, padişah hocaları ve nakibüleşraflar gibi devletin yargı ve idari işleriyle uğraşan şahsiyetlerde bulunmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere ulemâ sadece kendi içerisine kapalı ilim insanları topluluğu değil, aynı zamanda devletin sistemini oluşturan birliğin bir parçası olmuştur.²⁴¹

Müderrislerin belli bir dönem görev aldıktan sonra istemeleri halinde atandıkları kadılık görevleri de derece arz etmekteydi.

Mevleviyet kadılığın bir diğer anlamı olarak kullanılmıştır. Mevleviyetler içerisinde en düşük kademe olarak Devriye Mevleviyeti olmuştur. Devriye Mevleviyeti’nin bir üstü Mahreç Mevleviyeti, onun bir üstü de başlangıçta Mekke, Edirne ve Bursa iken daha sonra Şam ve Medine’de eklenerek Bilad-ı Hamse ismi ile anılan kadılık makamı olmuştur. Kadılıkların en üst derecesi ise İstanbul, Bursa ve Edirne kadılıkları olmuştur. Buraların kadılıkları 500 akçeli mevleviyatlardan sayılmış ve aralarında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Daha sonra İslam âleminin gözde şehirleri olan Mekke ve Medine, Bilad-ı Hamse Mevleviyati’nden ayrılarak Haremeyn Mevleviyati ismiyle adlandırılarak ayrı bir mevleviyat oluşturulmuş ve 500 akçeli

²³⁹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 206, 207.

²⁴⁰ Bkz Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 65-69.

²⁴¹ Bkz.İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, 3- 46.

mevleviyatlardan sonra gelen en yüksek ikinci dereceli mevleviyatlar derecesine yükselmiştir.²⁴²

Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatını oluşturan kadılık makamı, müderrislerin yapmış oldukları müderrislik görevinden sonra atanabilecekleri ilmiye teşkilatlarının ilkinin oluşturmuştur. İlk olarak buraya atanma yetkisine sahip olan müderrisler, daha sonra da ikinci kademe olarak kazaskerlik makamına atanabilmişlerdir.

Kazaskerler, tarihi seyir içerisinde pek çok anlam ve görevi yerine getirmiştir. Bu makam Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümâyun'un üyesi olarak yargı ve eğitim-öğretim teşkilatından sorumlu bir kurum olmuştur. İlk olarak I. Murad döneminde oluşturulan bu ilmiye teşkilatı daha sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde gelişmiştir.²⁴³ Kazaskerlik makamı ilk kurulduğunda ve Fatih Sultan Mehmed döneminin son yıllarına kadar tek iken, 1480 yılında artan ihtiyaçlar nedeniyle ikiye bölünmüştür.²⁴⁴ Karamani Mehmed Paşa'nın emri ile ikiye bölünen kazaskerlik, Rumeli Kazaskerliği ve Anadolu Kazaskerliği olarak adlandırılmıştır.²⁴⁵ Daha öncesinde de bu görevi tek başına yapan Muslihüddin-i Kestelanî kazaskerliklerin içerisinde daha üstün sayılan Rumeli Kazaskerliği'ne, Hacı Hasanzâde Mehmed b. Mustafa Efendi ise İstanbul kadısı iken Anadolu Kazaskerliği'ne atanmıştır.²⁴⁶

Kazaskerlik makamının üzerindeki bir diğer makamda Şeyhüslâmlıktır. İlmiye makamlarında XVII. yüzyıla kadar en yüksek makam müftülük iken XVIII. yüzyıldan sonra ise şeyhüslâmlık tabiri kullanılmıştır. Miladi X. yüzyılda kullanılmaya başlanılan şeyhüslâmlık tabiri Osmanlı Devleti'nde ne zaman kullanılmaya başlanıldığı bilinmemektedir.²⁴⁷ Fakat Fatih Sultan Mehmed'in yazdırmış olduğu Kanunname'de müftü ile şeyhüslâmlık tabiri birlikte anılmıştır. Ayrıca bu Kanunname'de şeyhüslâmlıkla birlikte padişah hocaları, ulemânın reisi olarak vezir-i âzâmın onlardan daha üst seviyeye yerleştirilmesi gerektiği açıklanmıştır.²⁴⁸

²⁴² Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 105- 108.

²⁴³ İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, 129- 30.

²⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 155.

²⁴⁵ İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, 131.

²⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 155.

²⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 181-182.

²⁴⁸ Abdulkadir Özcan, *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 5.

Ayrıca Sahn-ı Semân müderrislerinin ilmiye teşkilatı içerisindeki konumları bu Kanunname’de yer almıştır. Kanunname’ye göre

*“Ve Sahn mollaları makâm-ı mevleviyetdedür. Onlar bütün sancak beylerine teseddür ederler. Ve Dâhil müderrisi ve Hâriç müderrisi dahi makamı mevleviyetdedür. Ve Dâhil ve Hâriç ve Sahn ellişer akçe ile olur. Hâliyâ binâ eylediğim medâris-i âliyeye Sahn diyü isim verilmiştir. Sahn’dan beş yüz akçe ile kadılığa geçilir. Ve Ayasofya Medreseleri’nden dahi kezâlik böyle gerçekleşir”.*²⁴⁹

Bu Kanunname’nin vermiş olduğu bilgilerden anlaşılacağı üzere Sahn-ı Semân Medreseleri’nde görev yapan müderrisleri, devlet erkânı içerisinde sancak beylerinden daha üst seviyede olmuşlardır. Sahn-ı Semân Medreseleri’nin müderrisleri Dâhil ve Hâriç Medreseleri’nin müderrisleri ile birlikte günlük 50 akçe yevmiye almaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Ayasofya ve Sahn-ı Semân Medreseleri’ndeki müderrislerin istekleri doğrultusunda kadılığa geçmeleri durumunda 500 akçe alacakları Kanunname’de bildirilmiştir. Sahn-ı Semân Medreseleri’nin müderrislerinin alacakları yevmiye külliyesinin vakfiyesinde de 50 akçe olarak bildirilmiş. Ayrıca müderrislerde aranacak özellikler açıklanmıştır. Vakfiye’ye göre müderriste Allah korkusu olacak, temiz olacak, naklî ve aklî ilimlerde âlim olacak, sorunları çözebilecek ve şüpheli durumları uzaklaştırabilecek ve belirlenmiş tatil günlerinin dışında asistanları ile birlikte medresede olup talebeler ile ilgilenmeleri gerektiği bildirilmiştir. Bu şartları sağlayan müderrislerden sekiz medresenin her birine birer müderris atanmasına karar verilmiştir.²⁵⁰

Görevlere atanmaları ve ileride gelecekleri konumlarına varana kadar tüm planlamaları yapılan Sahn-ı Semân Medreseleri’nin müderrisleri, bu konumlarını korumak ve saygınlıklarını kaybetmemek için devletin yönetici kadrosunda bulunan şahıslarla sıkı ilişkiler kurmuşlardır.²⁵¹ Bu ilişkiler Hem Osmanlı Devleti’nin en güzide medreselerinden biri olan Sahn-ı Semân Medreseleri’nin devlet nezdindeki etkisini artırmış hem de hocalarının pek çok övgü almasını sağlamıştır.²⁵² Fatih Sultan

²⁴⁹ Özcan, *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 12.

²⁵⁰ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed’in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

²⁵¹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 211.

²⁵² M. Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlim Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme XV.-XVI. Yüzyıllar)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Hacattepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, 47- 48.

Mehmed'in hazırlatmış olduğu Kanunname'de Sahn-ı Semân Medreseleri'nde görev alan müderrislerin isimlerinin geçtiği yazışmalarda “*Sahn ve Dâhil Müderrislerine: İftihârü'l-ulemâi'l-mu-hakkıkîn, muhtârü'l-fuzalâi'l-müdakkıkîn, el-muhtassubi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'l-Mu'în, yenû'ü'l-fazlı ve'l-yakîn vârisü 'ulûmi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve ya Sahn müderrislerinden Mevlana zîdet fezâiluhû*” şeklinde onlara övgüler zikredilmiştir. Bu lakaplardan anlaşılacağı üzere medreselerde görev yapmış olan müderrislerin Hz. Peygamber'in ilimlerinin adeta bir mirasçılarıymış gibi kabul edilebilir ve kendileriyle iftihar edilen en faziletli kişiler oldukları söylenebilir. Müderrisler Osmanlı Devleti'nin ilim geçmişinde yapmış oldukları görevler ve kaleme almış oldukları eserleriyle çok büyük roller üstlenmişlerdir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki ilim hayatını, bilimsel çalışmalarını ve kültürel hayatını, Sahn-ı Semân Medreseleri ve burada görev yapmış müderrislerin kaleme aldığı eserlerden takip edebiliyoruz.²⁵³ Bu açıdan söz konusu eserler çok değerlidir.

Ancak Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisleri ilmiye teşkilatı içerisinde almış oldukları bu önemli görevleri her zaman devam ettirememiş ve sürekliliğini koruyamamıştır. Devletin üst kademesindeki şahsiyetlerle olan ilişkiler yüzünden atamalarda yaşanmış sorunlar devletin ilmiye teşkilatı içerisinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra aksaklıklara yol açmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in devlet kadrolarını güçlendirmek ve devleti imparatorluk yolunda ilerletmek amacıyla kurmuş olduğu bu yapı, gün geçtikçe devlet içerisinde müderrisler arasında kast sistemi gibi bir yapıyı oluşturmaya başlamıştır. Ulemânın devletle ne kadar yakın alakası olursa olsun onlardan hiç kimseye kolay kolay tavizler verilmemiştir. Ulemâ aileleri içerisinde XVI. yüzyıla kadar devlet tarafından özel muamele gören tek aile “*Molla Fenari*” ailesi olmuştur. Fakat XVI. yüzyıldan sonra bu durum değişmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sultanın şahsi hocası olan Hayreddin Efendi'nin çabaları ile çıkarılan “*Hocazâdeler*” kanunnamesiyle tek bir aileye gösterilen imtiyazlar artık birçok ulemâ ailesine gösterilmeye başlanmıştır. Müderris atamaları yapılırken bu ailelere mensup kişilerin iki ve ya üç kademe daha yüksek medreselerden başlamaları doğal olarak eğitim-öğretim kalitesinin düşmesine de etki etmiştir.²⁵⁴ Ayrıca o dönem ulemâyâ

²⁵³ Ayşe Zişan Furat, *XV. Ve XVI. YY.'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004), 44.

²⁵⁴ Bkz Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 238- 48.

devletten başka sahip çıkmanın olmaması ve talebenin bin bir türlü eziyetle müderrislik makamına gelmiş olması onun yazacağı eserlerde devlete imada bulunma ve göreviyle ilgili sıkıntılar yaşayabilme korkusuyla vazgeçtikleri de görülen etkiler arasında olmuştur.²⁵⁵

Araştırmalardan hareketle bazı ulemânın devletle yakın münasebette olması, bazılarının da devletten korkuyor olması gibi nedenlerden dolayı çekinerek devletle ters düşmemek için eser yazmadıkları sonucuna varabiliriz. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki hocalarının, medreselerin ilk kurulduğu dönemlere göre daha fazla eser kaleme almış olmalarına rağmen ilerleyen dönemlerde bu konuda çok ciddi düşüşler görülmüştür.²⁵⁶

2.2. Müderrislerin Atamaları

Müderrislerin hangi koşullarda ve nasıl bir yol izlenerek atamalarının yapılacağına dair bilgilerin belli bir kısmı Fatih Sultan Mehmed'in hazırlatmış olduğu Kanunname'de belirtilmiştir. Kanunname'ye göre talebe medresedeki en son aşama olan danışmentlik dönemini bitirdikten sonra mülâzım olur ve yirmi akçeli medreseye, sonra yirmi beş akçeliye, oradan otuz akçeliye, ondan sonra otuz beş akçeliye, ardından kırk akçeliye, daha sonra kırk beş akçeliye ve en nihayetinde elli akçeli medreseye müderris olmuştur. Ellili medreseye müderris olduktan sonra ise 500 akçe ile kadı olmaya hak kazanmıştır.²⁵⁷

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde müderrislik görevi yapmış ulemânın hayat hikâyeleri incelendiği zaman atamalarda Fatih Sultan Mehmed'in Kanunname'de belirlemiş olduğu kurallara uyulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in ulemâyaya göstermiş olduğu ilgiden ve onlarla olan münasebetlerinden ilgili bölümlerde bahsedilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, Sahn-ı Semân Medreseleri'ni kurduktan sonra oraya atanan müderrislerle de samimi ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler sonucunda bazı durumlarda hiçbir şeye gerek duymadan devletin üst dereceli makamlarına kendi kararıyla hocalar atamıştır. Yeri geldiği zaman daha üst makamda olan birisini cezalandırmak amacıyla tekrardan daha düşük dereceli medreselere müderris olarak

²⁵⁵ Fahri Unan, *XII. Türk Tarih Kongresi*, "Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı Ve Bunun İlimi Performans Üzerinde Etkileri", *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 3/12 (1994), 670-676.

²⁵⁶ Bkz Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 380- 392.

²⁵⁷ Özcan, *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 12.

göndermiştir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed Rumeli tarafında seferde iken yanında bulunan ve o dönem kazasker olan Molla Manisazâde'ye Arapça bir beyit sormuştur. Manisazâde'nin “*Biraz düşünüp mola verdiğimizde cevap veririm*” demesi üzerine sinirlenen Fatih Sultan Mehmed, Molla Siraceddin'i yanına çağırtmış ve aynı Arapça beyiti ona sormuş ve anında en ince ayrıntısına kadar cevap almıştır. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed “*Âlim ilimde böyle olmalıdır*” diyerek Molla Manisazâde'yi kazaskerlik görevinden alarak Sahn-ı Semân Medreseleri'nden birine müderris olarak göndermiştir.²⁵⁸ Bir başka örnek ise Molla Efdalzade ile ilgili yaşanmıştır. Efdalzade Bursa Muradiye Medresesi'ndeki görevinden azledildikten sonra İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed ile karşılaşmış ve Fatih onu saraya davet etmiştir. Saraydaki görüşmeden sonra Efdalzade'yi tekrardan Bursa Muradiye Medreseleri'ne müderris olarak atamıştır. Ardından çalışmalarını takip etmiş ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nden birisine müderris tayin etmiştir. Molla Efdalzade daha sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul kadılığına getirilmiş ve onun vefatından sonra oğlu II. Beyazid döneminde de İstanbul'un müftüsü olmuştur.²⁵⁹

Yaptığı ve verdiği bütün görevleri yakinen takip eden Fatih Sultan Mehmed'in, her konuda adaletli ve titiz olduğu gibi müderrislerin atamalarında da çok dikkatli olduğunu görüyoruz. Fatih'in hazırlamış olduğu Kanunname'ye göre atamalar zaman zaman farklılık gösterse de XV. ve XVI. yüzyıllarda müderrislerin atamaları Kanunname esas alınarak belirlenmiştir. Ancak Osmanlı dönemi içerisinde Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu bu medreselerden sonra yapılan diğer padişah medreselerinin üzerinde kurucularının etkilerinin çok olduğu görülmüştür.²⁶⁰

Talebe medreseden mezun olduktan sonra mülazım olarak beklemiş ardından en alt seviyeli yirmili medreselerden başlayarak padişahlar ve aileleri tarafından yapılan en üst seviyeli Dâhil Medreselerine kadar müderris olarak yükselebilmiştir. Dâhil Medreseleri ile Hariç Medreselerinin ikisine de elli akçe ile müderris olunabilmiştir. Ancak Dâhil Medreseleri padişah ve padişahın aile efratları tarafından yaptırıldıkları için daha fazla önem arz etmişlerdir. Harici Medreseleri ise padişah ve efradı olmayan

²⁵⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 176.

²⁵⁹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 160-162.

²⁶⁰ Furat, *XV. Ve XVI. YY.'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, 104-107.

diğer önemli zatlardan tarafından yapılan medreseler olmuştur.²⁶¹ Dâhil Medreseleri içerisinde en yüksek medrese olan Sahn-ı Semân Medreseleri'ne daha alt derecelerden sonra atanmaya hak kazanılmıştır. Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki müderrislerin almış oldukları 50 akçe, bir nevi bu medreselerde alınabilecek en düşük yevmiye olarak belirlenmiştir. Çünkü burada görev yapan müderrislerden bazılarının aldıkları ücretler zamanla yükseltilmiştir.²⁶²

Müderrislerin atamaları konusunda yeni kurulmuş bir medrese yahut başka bir medresede boşalan kadro açığının doldurulması için onlara sınav yapılmıştır. Sınavın yapılması için gereken şartları tamamlamış aynı eşdeğerde birden fazla müderris o konum için başvurmuş olursa müderrisler sınava tabi olunurlardı. Sınavlar insanlara açık camilerde kazaskerlerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan sorularda müderrislerin derecelerine göre hazırlanmış, cevaplar kazaskerler tarafından ehli olan kişilere gösterilerek doğruluk payları ölçülmüştür ve hak eden müderris başvurmuş olduğu medreseye atanmıştır. Örneğin Sahn-ı Semân Medreseleri'nde boşalan müderris kadrosu için bu medreseyle eşdeğer olan Bursa Sultaniye Medresesi müderrislerinden İsrafilzâde Fahreddin Efendi, Edirne Dârülhadîs'i müderrislerinden Üsküblü İshak ve yine Edirne'den Üç Şerefeli Medresesi müderrislerinden Çivizâde talip olmuşlardır.²⁶³

Bu başvuruların sonuçlandırılması için Ayasofya Camii'nde bir sınav düzenlenmiştir. Sınavda kazaskerlerden Rumeli kazaskeri Fenarîzade Muhyiddin ve Anadolu kazaskeri Kadri Efendi jüri olarak bulunmuşlardır. Yapılan sınavda üç ilim esas alınarak fıkıh, kelam ve belağattan sorular sorularak cevaplar istenmiştir. Fıkıhta telvih ve tavzihten, kelamda Şerh-i Mevakıf ve Belağat'tan Miftah'tan sorular sorularak sınava tabii tutulmuşlardır. Sınavda Çivizâde başarılı olsa da Kazasker Fenarîzade Muhyiddin'e yapmış olduğu saygısızlık ve çıkardığı gereksiz münakaşa yüzünden atanma hakkını kaybetmiştir. Bunun üzerine yerine ikinci olan İsrafilzâde Fahreddin Efendi Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderrisi olmuştur.²⁶⁴

Başka bir örnekte ise yine H. 966 (M.1558) yılında Sahn-ı Semân Medreseleri'nde boşalan bir müderrislik yeri için yapılan sınavda dönemin

²⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*, c. II, ss. 71- 72.

²⁶² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 224-225-247.

²⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 72- 73.

²⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 73.

kazaskerlerden Hâmid Efendi ve Abdulkerimzade jüri olarak bulunmuşlardır. Bu sınavda yine üç ders esas alınmıştır. Ancak bu üç ders yukarıda belirttiğimiz sınavdaki dersler değildi. Bu defa derslerin değiştiğini görüyoruz. Bu da sınavlarda sorulan soruların medresede işlenen ana dersler üzerinden yapıldığını göstermektedir. Bu sınavda da tefsir, hidaye ve İbn Melek (Usul-i Fıkıh'ın Menar Şerih)'inden risaleler yazılması istenilmiş ve sonuç olarak Molla Tursun bin el-Hac Murad Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olmuştur.²⁶⁵

Sahn-ı Semân Medreseleri'ne ağırlıklı olarak Edirne'deki Üç Şerefeli Medresesi'nden, Bursa Sultaniye Medresesi'nden ve yine Edirne Dârü'l-Hadis Medresesi'nden başvurular yapılarak müderrisler seçilmiştir. Bu sayılan medreselerin hepsi de Sahn-ı Semân Medreseleri yapılıncaya kadar döneminin en ünlü medreselerinden sayılmıştır. Sahn-ı Semân Medreseleri'nden sonra da güçlerini korumaya devam etmişlerdir. Bu medreselerin dışında Sahn-ı Semân Medreseleri'ne ilerleyen zamanlarda Eyüp Medresesi'nden, Kanuni döneminin önemli yapılarından olan Haseki Sultan Medresesi'nden, Osmanlı'nın ilk medreselerinden sayılan İznik Orhan Gazi Medresesi'nden, Bursa Yıldırım Han Medresesi'nden, İstanbul Semiz Ali Paşa Medresesi ve Gebze Mustafa Paşa Medresesi gibi dönemin önemli medreselerinden birer ikişer tane dahi olsa müderris ataması yapılmıştır. Aynı zamanda padişah hocası olan Birgilizade Muslihiddin Mustafa Efendi ve yine Yakub bin Seydi Ali gibi Edirne'de kadı olduktan sonra Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olarak atanan şahsiyetlerin olduğuda bilinmektedir.²⁶⁶

Bu atamaların dışında başka kurumlarda görev aldıktan sonra tekrar Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olanlar da karşımıza çıkmıştır. Örneğin Molla Sarı Gürze Üç Şerefeli Medrese'den Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olarak gelmiş buradan 80 akçe ile tekaüde ayrıldıktan sonra İstanbul'da kadılık görevi yapmış, ardından Edirne'de kazasker görevine getirilmiş ve bu görevinde iken azledilerek tekrardan 100 akçe ile Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olarak gelmiştir.²⁶⁷

²⁶⁵ Nev'i-zâde Atâullah b. Yahyâ (Atâî), *Hadâikü'l-Hakâyik fî Tekmileti'ş-Şekâyık* (İstanbul, 1268), 15-51.

²⁶⁶ Furat, *XV. Ve XVI. YY.'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, 48-50.

²⁶⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 238.

Benzer bir durum Anadolu kazaskeri iken görevinden azledilerek 150 akçe ile Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris gönderilen Molla Mehmed Çelebi b. Kutbeddin örneğinde de görülmüştür.²⁶⁸ Bu tarz atamalar için Molla Sadî Çelebi²⁶⁹ ve Molla Kara Seyyidi²⁷⁰ gibi pek çok müderrisi de örnek gösterebiliriz.

Bunların dışında Sahn-ı Semân Medreseleri'nde üç defa müderrislik yapanlarda olmuştur. Bu müderrislere örnek olarak Manav Ūz gösterilebilir. Manav Ūz İstanbul'da Haseki Sultan Medresesi'nden Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelmiş, buradan Bursa Muradiye Medresesi'ne tayin edilmiş daha sonra Sahn-ı Semân Medreseleri'ne tekrar geri dönmüştür. Sonrasında da Edirne II. Beyazıt Medresesi'ne müderris olmuş ve oradan da üçüncü kez Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olmuştur. Daha sonra bir daha dönmek üzere Ayasofya Medresesi'ne müderris olmuş ve oradan da Süleymaniye Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir.²⁷¹

Bu atamalar silsilesinde ilerleyen dönemlerde pek çok değişikliklerin olduğu görülmüştür. Bunun nedenide kurulan yeni medreseler ve dereceleri yüksek olan medreselerin sayılarının artmasıdır. Yapılan atamalarda bazı istisnai durumların dışında kesin bir çizgiye bağlı kalınmadığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ve yeni medreselerin açılması, dönemin yüksek dereceli medreselerinden sayılan Sahn-ı Semân Medreseleri'nin sistemini de etkilemiştir. Daha önce kadılık, kazaskerlik ve diğer resmi görevlerin geçiş noktası olan bu medrese, artık dereceleri daha yüksek altmışlı medreselere bir geçiş merhalesi olarak görülmüştür. Bu medreselere örnek olarak İstanbul'da Ayasofya Medresesi, Edirne'de II. Beyazid Medresesi, Bursa'da Muradiye Medresesi, İstanbul'da Şehzade Medresesi, Kanuni döneminde İstanbul'da yapılan Yavuz Selim Medresesi ve Süleymaniye Medreseleri Sahn-ı Semân sonrası altmışlı medreselerden sayılmışlardır.²⁷²

Bu medreselerden önce kadılık ve kazaskerlik gibi pek çok resmi devlet görevlerine Fatih Sultan Mehmed'in hazırlatmış olduğu Kanunname'ye göre Sahn-ı

²⁶⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 323.

²⁶⁹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 356.

²⁷⁰ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 237.

²⁷¹ Nev'î-zâde Atâullah b. Yahyâ (Ataî), *Hadâikü'l-Hakâyik fi Tekmiletî's-Şekâyik*, 291-292.

²⁷² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 748-816.

Semân Medreseleri'nin müderrisleri atanmıştır.²⁷³ Bu Kanunname'ye göre atamalara II. Beyazid döneminin sonuna kadar uyulmuştur. Bu süre zarfında Edirne, Bursa ve İstanbul kadılıkları gibi mühim kadılıklara ve devletin ihtiyaçları doğrultusunda vezir ve nişancılık gibi görevlere de Sahn-ı Semân Medreseleri'nden atamalar yapılmıştır. Örneğin Molla Hacı Hasanzade Rumeli Kazaskeri,²⁷⁴ Molla Hasan b. Abdussamed Samsuni Efendi İstanbul Kadısı²⁷⁵ ve yine Molla Kara Seyyid'in İstanbul Kadısı olmuştur.²⁷⁶

Kısacası Sahn-ı Semân Medreseleri'ne atanan müderrislerin atamaları değişiklik göstermiştir. Bunun sebebi ise sürekli gelişen bir Osmanlı eğitim-öğretim sistemi ve açılan daha yüksek dereceli medreseler gösterilebilir.

2.3. Görev Almış Müderrisler

Sahn-ı Semân Medreseleri kurulduğu günden itibaren pek çok müderris burada görev yapmıştır. Fakat Fatih Sultan Mehmed'in yayımladığı Kanunname'den ve buna esasen onlara tanınan haklardan dolayı müderrislerin burada çok uzun yıllar görev yapmadıklarını görüyoruz. Kanunname'de Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelen bir müderrisin kadılık, kazaskerlik, vezirlik, nişancılık vb. pek çok görevi yapma hakkına sahip olduğundan bahsedilir. Bundan dolayı medreselerin bir nevi geçiş güzergâhı olarak kullanıldığı kanaatindeyiz.²⁷⁷

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde müderrislerin görev aldığı süreleri inceleyen Unan'ın vermiş olduğu bilgilerde yukarıda aktardığımız bilgileri destekler niteliktedir. Unan yapmış olduğu çalışmasında müderrislerin burada uzun yıllar görev yapmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Ona göre müderrislerin XVI. yüzyılda %12'si 0-6 ay, %28'i 6-12, %26.3 yaklaşık 1-2 yıl ve %18 kadar düşük bir oranında 2-3 yıl kadar görev aldıkları ve daha sonra kadılık ve diğer görevlere geçtikleri bildirilmektedir.²⁷⁸ Bu sonucun XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha da düştüğü görülmektedir. Buna sebep olarak da bu tarihlerde

²⁷³ Özcan, *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 12.

²⁷⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 152-153.

²⁷⁵ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 152.

²⁷⁶ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 237.

²⁷⁷ Özcan, *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*, 12.

²⁷⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 236.

Sahn-1 Seman Medreseleri'nden derece olarak daha yüksek dereceli medreselerin açılması ve müderrislerin görev alma yerlerinin daha da artmış olması gösterilebilir.

Sahn-1 Semân Medreseleri'nde müderrislik yapanların tam sayısını vermek mümkün değildir. Ancak medresede ders veren müderrislerin çok kısa süreler görev almaları doğal olarak medresede görev yapmış müderris sayısını da artırmıştır. Bu sebeplerden dolayı Sahn-1 Semân Medreseleri'nde kuruldukları günden itibaren XVIII. yüzyılın ortalarına kadar geçen yaklaşık üçyüz yıllık bir zaman zarfında 1200 civarında müderris görev almıştır.²⁷⁹

2.4. Müderrislerin İlmî Faaliyetleri ve Verimliliklerinin Düşmesi

Sahn-1 Semân Medreseleri'nin kurulması, sonraki çalışmalara göre ilmi yönden Osmanlı'da hissedilir derecede canlanmaya ve hareketliliğe sebep olmuştur. Bizatihi Fatih Sultan Mehmed'in felsefeye merakı ve ilim insanlarını da bu yönde teşvik etmesi, Osmanlı'da felsefî yönde ilmi düşünüşün bu dönemde gelişim göstermesine sebep olmuştur.²⁸⁰ Bu canlılığın nedeninin hiç şüphesiz Fatih Sultan Mehmed'in kendisinin eğitimi, ilme merakı, ulemâya olan saygısı ve ulemâya göstermiş olduğu ilgi ve destekten kaynaklandığını söyleyebiliriz.²⁸¹

Fatih Sultan Mehmed ile başlayan bu canlanma dönemin gözde şehri İstanbul ve yine dönemin en yüksek seviyeli medresesi olan Sahn-1 Semân Medreseleri etrafında cereyan etmiştir. Çünkü bu medreselerde kısa sürede olsa müderrislik görevi yapan şahsiyetler sürekli eserler kaleme almış ve ilmin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Ancak bu gelişim ve canlılık XVI. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.²⁸² XVI. yüzyılın sonlarında düşüşe geçmiştir. Bu canlılığın Fatih Sultan Mehmed döneminde başlayarak uzun yıllar devam etmesi ve zaman içerisinde düşüşe geçmesi, onun eğitime sağladığı katkıların süreç içerisinde etkisini yitirdiğini göstermektedir.

Sahn-1 Semân Medreseleri'nde kısa süre bile olsa görev yapmış olan müderris veya ulemânın kaleme aldığı eserlerin tahlil edilmesine göre ilmi faaliyetlerde zamanla düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu alanda Unan'ın yapmış olduğu tespitlerden yola

²⁷⁹ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 209.

²⁸⁰ Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 31.

²⁸¹ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamanı İlmî Hayat*, 176-210; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 31- 42.

²⁸² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 357.

çıkarak şunları söyleyebiliriz: Külliye'nin kuruluşu ve medreselerin faaliyete geçtiği 1470 yılından 1603 yılına kadar, yani Sultan I. Ahmed'in tahta çıktığı tarihe kadar burada müderrislik yapmış olan 290 müderrisin tespit edildiği kadarı ile irili ufaklı 520 eser kaleme aldıkları görülmektedir. Bu müderrislerin 118'i (%40.7) eser kaleme almış, diğerleri ise eser kaleme almamıştır. Kaleme alınan bu 520 eserinde 189 tanesi telif eser olup geri kalan 331 eser ise şerh, haşiye hâmiş, tasnif ve tercüme niteliğinde eserler olmuştur. Bu 189 eserden de sadece %20 aklî ilimlerle ilgili yazılmıştır. Geriye kalan eserler ise dinî nitelik taşıyan konularla ilgili yazılmıştır.²⁸³

XVII. yüzyılda ise 648 müderristen sadece 60 tanesi irili ufaklı 118 eser kaleme almıştır. Bu çalışmaların 32'si (%27) telif eserlerden oluşurken diğer 86'sı (%72.9) şerh, hâşiye, hâmiş tasnif, tercüme gibi çalışmalardır. Düşüşe geçen bu çalışmalar, VXIII. yüzyılda daha da kötüye gitmiştir. XVIII. yüzyılda 30 yıllık bir sürede 253 Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrislerinin sadece 16'sı (%6.3) irili ufaklı 27 eser kaleme almıştır. Bunlardan yine 11'i (%40.7) telif eser iken 16'sı (%59.3) da şerh, hâşiye, hâmiş tasnif, tercüme gibi eserler olmuştur.²⁸⁴

Unan'ın yapmış olduğu bu çalışmalardan da görüleceği üzere müderrislerin ilimi çalışmaları zamanla düşüşe geçmiştir. Ayrıca medreselerin kurulduğu ilk dönemlerde aklî ilimlerle alakalı eserler kaleme alınırken ilerleyen dönemlerde bu ilimlerle ilgili pek fazla çalışma yapılmamıştır. Aşağıda okutulan dersler konu başlığı altında vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Sahn-ı Semân Medreseleri'nde dini ilimlere daha fazla önem verilmiştir. Aklî ilimler ise medreselerin ilk dönemlerinde ilgi görmüş, daha sonra ise yardımcı ilimler olarak okutulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed ile başlayan bu ilim cereyanı ve canlılık XVI. yüzyılın sonlarından itibaren düşüşe geçmiştir. Doğal olarak bu düşüşün nedenini tek bir soruna bağlamak doğru değildir. Bu durumun gerçek manada pek çok sebebi olmuştur. Medreselerdeki verimin düşüşe geçmiş olması ve düşüşte oldukları her dönemde padişahların ve devlet erkânının gözünden kaçmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü devletin kadro ihtiyaçları buradan sağlanmış ve bunların mükemmel eğitim-öğretim almaları gerekmiştir. Aksi takdirde devletin işleyişinde ciddi olumsuz etkilere sebep

²⁸³ Yapılan ölçümlerle ilgili daha geniş bilgiler için Bkz, Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 359- 360- 378- 379.

²⁸⁴ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 360.

olmuştur. Bütün bu gerileme XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin duraklamaya geçmesi ile başlamıştır. Ayrıca bu gerilemeye siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel pek çok etkeninde etki ettiğini söyleyebiliriz.²⁸⁵ Çünkü devletin eğitim-öğretim sisteminin çöküşünü tek bir sebebe bağlamak doğru bir yaklaşım değildir.

2.5. Talebeler

Tarihi seyir içerisinde talebe kavramı için pek çok isim kullanılmıştır ama ağırlıklı olarak Osmanlı döneminde en alt seviyedeki talebelere “*Sûhte*”; Sıbyan Mektepleri'nde eğitim görenlere “*Talebe*” ve daha yüksek dereceli medrese öğrencilerine ise “*Dânişment*” kavramları kullanılmıştır.²⁸⁶

Medreseleri oluşturan unsurların başında talebeler gelmiştir. Her dönemde en fazla ilgiyi hak eden talebeler, Osmanlı döneminde de üzerlerinde önemle durulmuş ve en yüksek değerlere lâyık görülmüşlerdir. Osmanlı'da ilk medreselerin kurulduğundan bu yana talebeler, vakıflar tarafından desteklenerek iâşe, ibate ve diğer ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.²⁸⁷ Yapılan bu yardımlar Sahn-ı Seman Medreseleri'nde de Fatih Sultan Mehmed'in hazırlatmış olduğu Vakfiye ve Kanunname'de açık bir şekilde yazılmıştır.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisileri hakkında bilgi ve belgeler olmakla birlikte talebeleri ile ilgili yeteri kadar bilgi ve belgeye sahip değiliz. Dönem içerisinde kaleme alınmış eserlerdeki bilgilerden hareketle Sahn-ı Seman Medreseleri'nin talebeleri ile ilgili bilgiler aktarmaya çalışacağız.

Talebenin, Sahn-ı Semân Medreseleri'ne girebilmesi için pek çok aşamadan geçmesi gerekmiştir. Şayet bir talebe kaza veya daha alt seviyedeki bir bölgede eğitim hayatına atıldıysa önce o bölgede bir imama ve yahut alt dereceli bir müderristen ders almış ve onun tavsiyesi üzere daha yüksek dereceli bir müderrise gitmiştir. Talebe, bu aşamada ana dersler sayılan *muhtasarat* derslerini gördükten sonra *Hâşiye-i Tecrid* medreselerinin birinde eğitime devam etmiştir. Burada başarılı olup hocasından vesika alarak bir üst medreseye geçmiştir. Eğer elinde vesikası yoksa bir üst dereceli medreseye kabul edilmemiştir. Vesikayı sunduktan sonra bir üst dereceden *Miftah*

²⁸⁵ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgiler için Bkz, Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 380-392.

²⁸⁶ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 115.

²⁸⁷ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 381- 82.

medreselerine başlar ve sırası ile medrese eğitim-öğretimine devam ederdi. Talebe *Kırklı, Ellili Hariç* ve *Dâhil* medreselerini bitirdikten sonra Sahn-ı Semân Medreseleri'nde eğitim-öğretime hak kazanır ve burada danışman olurdu.²⁸⁸ Fakat talebe, bu aşamaları geçip Sahn-ı Semân Medreseleri'ne geldiği zaman ne tür bir sınava tabi tutularak bu medreselere danışman alındığıyla ilgili yeteri kadar bilgiye sahip değiliz.²⁸⁹

Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi'nde medreseye seçilecek öğrencilerin zeki olmaları, dersleri kavrayabilecek kapasiteye sahip olmaları, müderrisiyle birlikte hareket etmeleri ve öğrendikleri dersleri daha alt seviyedeki medrese talebelerine aktarabilecek kapasitede olmaları bildirilmiştir. Devamında da Fatih Külliyesi'nin içerisindeki sekiz medresenin her birinde on beş talebe ve bunların her biri ikişer akçe yevmiyeye ders almaları da bildirilmiştir.²⁹⁰ Bir başka kaynakta da bu medreselerin yüksek seviyeli eğitim-öğretim müessesesi olması ve kuruldukları ilk dönemlerde hem naklî ilimler hem de aklî ilimlere ciddi önem gösterilmesi hasebiyle burada ders görmek isteyen talebelerin naklî ilimlerle aklî ilimleri kavrayabilecek ve belli bir ilim üzere ihtisaslaşabilecek seviyede olmaları gerektiği yazılmıştır.²⁹¹

Medreseye dâhil olan talebelerin ders kontrolleri ve devam zorunlulukları hocaları tarafından yapılmıştır. Aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed medresenin işleyişi ve müderrislerini kontrol etme konusunda da çok titiz olmuştur. Zaman zaman talebeleri derslerde iken ziyaret etmiş, içlerinde yetenekli olanları defterine not ederek devlet kadrosunda boşalan konumlara ve medreselerde müderrislik kadrolarına onlardan mülazım olanları atamıştır.²⁹²

Talebenin Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelene kadar geçtiği serüvenden kısaca bahsetmiştik. Bununla birlikte Sahn-ı Semân Medreseleri'ni bitirip tekrardan oraya müderris olarak dönen talebelerinde var olduğu hususuna ve bu medreselere başlama yaşlarına değinmek istiyoruz. Amasyalı Muhaşşi Sinan Efendi ilk eğitimini Amasya'da Küçük Ağa Medresesi'nde Emirkulu Şemseddin Efendi'den almış, daha sonra ise

²⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 18.

²⁸⁹ Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)", *Belleten* LXIV/240 (2000), 541-582.

²⁹⁰ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

²⁹¹ Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamani İlimi Hayat*, 39.

²⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 76.

Taşköprülüzâde Muslihiddin Efendi'den Hüseyiniye Medresesi'nde 5 sene eğitim görmüştür. Hocasının 1513 yılında Bursa Sultaniye Medresesi'ne tayini üzerine onunla birlikte Bursa'ya gitmiştir. Daha sonra Sahn-ı Semân müderrislerinden Muhyiddin el-Fenari'den Kitab-ı Telvih'i okumuştur. Yedi sene Muhyiddin el-Fenari'den ders alan Amasyalı Muhaşşi Sinan Efendi, Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrislerinden Gürz Seydi Efendi'den dersler almıştır. Sultan Süleyman'ın hocası olan Hayreddin Efendi'nin toplu mülazemet vermesi ile 1521 yılında mülazım olmuştur. Amasyalı Muhaşşi Sinan Efendi alt kademeli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1535'li yıllarda Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olmuştur. Amasyalı Muhaşşi Sinan Efendi, 1487 yılında doğmuş ve 1578 yılında vefat etmiştir.²⁹³ Mülazım olduğu tarih ise 1521 yılıdır ve 34 yaşına tekabül etmiştir. Sahn-ı Semân Medreseleri'nde geçirmiş olduğu öğrencilik yıllarını de göz önünde bulunduracak olursak Amasyalı Muhaşşi Sinan Efendi'nin 20 yaşlarından itibaren burada talebe olduğu görülmektedir.²⁹⁴

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin talebelik yıllarından itibaren şeyhülislamlığa kadar yükselmiş Kadızade Molla Şemseddin Ahmed'de bir başka örnek olarak gösterilebilir. Şemseddin Ahmed ilk eğitimini tamamladıktan sonra Edirne Darulhadis Medresesi müderrisi İshak Çelebi'den eğitim almış ardından yine Edirne'de Üç Şerefeli Medrese müderrisi Çivizade Efendi'den ders aldıktan sonra Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrislerinden Ebussud Efendi'nin talebesi olmuştur. Mülazemetini Kadri Efendi'den alan Şemseddin Ahmed, müderrislik hayatına 25 akçe ile Bursa Ferhadiye Medresesi'nde başlamış ve Ahmed Paşa Medresesi'ne, oradan Bursa Kaplıca Medresesi'ne, oradan da Edirne Üç Şerefeli Medrese'sine müderris olmuş ve daha sonra 1550'li yıllarda Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris olmuştur.²⁹⁵ 1512 yılında doğan Şemseddin Ahmed'in 1543 yılında Bursa Kaplıca Medresesi müderrisliğine girdiği sınav tarihi ve 1548 yılında Üç Şerefeli Medrese'sinde müderris olması ve 1550 yıllarında Sahn-ı Semân Medreseli'nde müderris olması onun 39 yaşında burada görev aldığını göstermektedir. Ayrıca Şemseddin Ahmed'in 1548 yılında 32 yaşındayken

²⁹³ Nev'i-zâde Atâullah b. Yahyâ (Atâî), *Hadâikü'l-Hakâyik fi Tekmileti's-Şekâyik*, 248-249.

²⁹⁴ Furat, *XV. Ve XVI. YY. 'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, 60.

²⁹⁵ Nev'i-zâde Atâullah b. Yahyâ (Atâî), *Hadâikü'l-Hakâyik fi Tekmileti's-Şekâyik*, 259-261.

girdiği sınavı da hesaba katılacak olursak Sahn-ı Semân Medreseleri'nde 20'li yaşlarında talebe olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶

Müdürrislerle ilgili biyografi kaynaklarında verilen diğer bilgiler de²⁹⁷ dikkate alındığında şu sonuca ulaşabiliriz: Talebeler tahmini 20'li yaşlarda iken Sahn-ı Semân Medreseleri'nde ders görmeye başlamıştır. Ayrıca bu hesaplamalara göre Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müdürris olan şahısların 40'lı yaşlarda oraya atandıkları görülmektedir. Buna rağmen Mollazade gibi çok genç yaşta müdürris atananlarda olmuştur.²⁹⁸ Bunların dışında Sahn-ı Semân Medreseleri'nde eğitim-öğretimi tamamlayan başarılı danışmentler müdürrisin muîdi olmuş²⁹⁹ ve daha alt derecedeki tetimmelerde talebelere beş akçe yevmiye ile ders vermişlerdir.³⁰⁰

Sahn-ı Semân Medreseleri'nden mezun olan talebeler, Fatih Sultan Mehmed'in istediği gibi kaliteli yetiştirilmiştir. Neredeyse mezun olan her talebeye istihdam sağlanarak devletin belli kademelerine getirilmiş ve sürekli övgülere layık görülmüşlerdir.³⁰¹ Ancak medreseler XVIII. yüzyıla kadar kendini bu şekilde muhafaza edebilmiş ve öğrenci sayısını artırmayarak kaliteden ödün vermemiş, vakfiyenin kurallarına sıkı sıkıya bağlılık göstermeye çalışmıştır. Fakat XVIII. ve XIX. Yüzyılda talebe sayısı artınca ciddi sorunlar oluşmaya başlamıştır.³⁰² Bu da Sahn-ı Semân Medreseleri'nde zamanla aksaklıklar yaşanmasına ve sistemin bozulmaya yüz tutmasına sebep olmuştur.

2.6. Talebe Müdürris İlişkisi

Bir kurumda eğitim-öğretim denildiği zaman ilk akla gelecek konulardan biri kuruma bağlı olan öğrenciler ve öğretmenler olmuştur.³⁰³ Eğitim-öğretim kurumu içerisinde öğrenci ile öğretmen münasebeti ne kadar güçlü olursa eğitim-öğretimin de bir o kadar verimli olacağı bilinen bir husustur. Bu bağlamda eğitim-öğretim açısından Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki talebe müdürris ilişkisini incelemenin yerinde olacağı

²⁹⁶ Furat, *XV. Ve XVI. YY.'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*, 61.

²⁹⁷ Diğer örnekler için bakınız: Nev'i-zâde Atâullah b. Yahyâ (Atâî), *Hadâikü'l-Hakâyik fî Tekmileti 'ş-Şekâyık*, 395- 511- 513.

²⁹⁸ Nev'i-zâde Atâullah b. Yahyâ (Atâî), *Hadâikü'l-Hakâyik fî Tekmileti 'ş-Şekâyık*, 428-429.

²⁹⁹ Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 379- 80.

³⁰⁰ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

³⁰¹ Ünver, *İstanbul Risaleleri I*, 1/314-317.

³⁰² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 380- 392.

³⁰³ Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 116.

kanaatindeyiz. Fakat yapılan araştırmalara baktığımız zaman bu konu ile alakalı elimizde pek fazla verinin olmadığı görölmektedir. Bu nedenle yukarda talebeler konusunu incelediğimizde, olduğu gibi yine dönemin müderris ve ulemâsının biyografisini bizlere sunan Tařköprölüzâde, Ahmet Cevdet Paşa, Nevizâde Ataî ve Mecdî gibi âlimlerin aktarmış olduğu bilgilerden faydalanmaya çalışacağız.

Eğitim-öğretimin verimli olabilmesi ve talebenin güzel yetiştirilebilmesi açısından günümüzünde de en mühim meselelerinden biri olan öğrenci-öğretmen ilişkilerinin medrese dönemlerinde daha sıkı ve daha ciddi bir mesele olduğunu görüyoruz.³⁰⁴ Bunun nedenini o dönemde hem öğrencinin zor şartlarda yetişmesi hem de gerçek mânada kendini eğitim-öğretime adanmış müderrisin bulunmasının zor oluşuna bağlayabiliriz.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde talebe-müderris ilişkisinin nasıl olduğuyla ilgili elimizde kayıtlı herhangi bir belge yoktur. Fakat kendisi de orada müderrislik yapmış Třköprölüzâde'nin kaleme almış olduğu *Mevzuat'ül-Ulüm* adlı eserinden faydalanarak dönemin talebesi ve müderrisinin nasıl olması gerektiğini ve nelere dikkat etmeleri gerektiğini aktarmaya çalışacağız.

Talebe, ilim hayatına atılmadan önce zihnen ve manen kendisini bu hayata güzel hazırlamalıdır. Manevi kirliliklerden uzak durmalı, ihlâs sahibi ve ilme içtenlikle sahip çıkmalıdır. Bu hususları kendinde hisseden bir talebe sonra kendisine ilim konusunda gerçekten faydalı olabileceğini düşündüğü kendisini güzel yetiştirmiş bir müderris bulmalıdır. Çünkü böyle bir müderris talebesini kendisi gibi güzel ahlak ve doğru bilgiler üzere yetiştirecektir. Talebe derslerini aksatmamalı hocasının şartlarına uymalı ve hocası ile ters düşmemelidir. Talebe ilim konusunda istekli ve mütevâzı olmalı, hocasına karşı gelmemeli, seçmiş olduğu hocanın nasihatleri doğrultusunda ilerleyeceğinin bilincinde olmalıdır. Bir nevi hocasına teslim olup onun kendisini yetiştirmesini arzulamalıdır. Adeta toprağın suya susayıp da yağın yağmuru içine çektiği gibi talebede hocasından ona aktarılan bilgileri o şekilde almalı ve hocası ile zıt düşüp onun aktarmış olduğu bilgilerde hata arayıp ona karşı gelmemeli, hocasının hatalı olduğunu düşündüğü konularda mütevâzi davranarak anlık hata olduğunu düşünmelidir. Şayet talebe naklî ilimler üzere yetişiyorsa az da olsa akli ilimleri öğrenmeye çalışmalı

³⁰⁴ Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, 116-135.

yahut aklî ilimler ile ilgileniyorsa naklî ilimlerle de hemhal olmalı, en azından ana konuları öğrenecek kadar ilgilenmeli, alanının dışındaki ilimlere saygılı olmalı, o ilimleri küçümsememelidir. Hocasının ona vermiş olduğu konulara azimle çalışmalı, ödevlerini aksatmamalı, derslerine devam etme konusunda titiz olmalıdır. Talebe, müderrisi ile ilişkileri sıkı tutmalı ve müderrisine her konuda yardımcı olmaya çalışmalıdır. Ayrıca talebe ders gördüğü medresede ve dışarıdaki arkadaş ortamını iyi seçmelidir. Allah korkusu olan, halis niyetli ve kendisine faydalı olabileceğini düşündüğü şahıslar ile arkadaşlık kurmalıdır. Derslerde arkadaşları ile müzakere etmeli, bu yolla daha iyi öğreneceğini bilmelidir. Sınıf ortamında sessiz olmalı, arkadaşlarını rahatsız edici davranışlarda bulunmayacağı gibi onların sözlerini de kesip saygısızlık etmemelidir.³⁰⁵

Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki talebe müderris ilişkileriyle ilgili kesin bilgilere sahip olmasak da orada müderris olan Taşköprülüzâde bu yazıları yazarken hem dönemin hem de oranın talebelerinin nasıl olması gerektiğinden etkilendiği kanaatindeyiz. Çünkü Sahn-ı Semân Medreseleri'nde üst derecede ders gören talebeler artık talebeliklerinin son aşamalarına gelmiş ve danışment ismiyle anılmaya başlanmış üstün kişiler olmuştur. Aynı zamanda kendilerinin de Tetimme Medreseleri'nde ders verdiklerini düşünürsek, gerçek mânada Taşköprülüzâde'nin saymış olduğu şartları taşımaları onlar için bir zorunluluk olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa da Sahn-ı Semân Medreseleri'nin talebeleri hakkında şunları ifade etmiştir: “*Burada oda sahibi olan her talebe ulemâ ve fuzalâdan olup birçoğunun te'lifat-ı makbûlesi vardır.*” Devamında da “*Bu talebelerden medresenin son aşamasına gelmiş ve müderrisi tarafından kendisine mu'id olarak seçilmiş talebelerde Sahn-ı Semân Medreseleri'ne talebe yetiştiren sekiz Tetimme Medresesi'nde ders okuturlardı*”³⁰⁶ demiştir. Aktarılan ifadelerden hareketle bu medreselerin talebelerinin artık birer müderris seviyesine gelmiş, kendini güzel yetiştirmiş talebelerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Müderrisin talebe ile ilişkisi ister sosyal hayatta, ister medresede, isterse de medrese etrafında nasıl olacağını yine Taşköprülüzâde'nin aktarmış olduğu bilgilerden

³⁰⁵ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül-ulüm*, çev. Mümin Çevik (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1975), 1/40-71.

³⁰⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet* (İstanbul, 1309), 1/109.

öğreniyoruz. Müderrisin ilişkilerde sağlam ve talebe üzerinde etkili olabilmesi için ilk olarak bilgili ve âlim bir zât olması gerekiyordu. Çok fazla gösteriş sahibi olmamalı, mütevazı ve güzel ahlak sahibi olmalıdır. Talebeyi her zaman ön planda tutmalı ve ona faydalı olabilecek bilgileri seçebilmeli ve en önemlisi de öğrettiklerini Allah'ın rızasını gözeterek karşılıksız öğretmelidir. İşlediği derslerde kolay olandan başlayarak zor olana doğru ilerlemeli, öğrenciye fazla yük yükleyerek bunaltmamalıdır. Talebeye uygun gördüğü dersleri işleyip kenara çekilmemeli, talebenin o dersleri nasıl çalışacağını da öğretmeli ve ara ara öğrenciyi sınava tabi tutarak öğrenip öğrenmediğini kontrol etmelidir. Talebenin zayıf olduğu konularda üzerine gitmemeli, sakinliğini koruyabilmeli, onu arkadaşları önünde rencide etmemeye de dikkat etmelidir. Kendisi de işleyeceği derse iyi hazırlanmalı, talebenin sorabileceği sorulara cevap verebilmeli, emin olmadığı soruları cevaplamadan kaçınmalıdır. Ayrıca müderris, sınıf yönetimi konusunda bilgili olmalı, talebeyi uygunsuz davrandığında dersi etkilemeden onların dikkatlerini tekrardan derse döndürebilecek işaret ve formüller üretmelidir. Müderris, yetiştireceği talebelerini alanında en iyi âlim, dinini iyi bilen bir Müslüman, ahlaklı bir insan olarak yetiştirmek için sürekli nasihatler verip onlara gereken her türlü ilgi ve sadakati çok görmemelidir. Kendisinden sonra gelecek nesilleri de onun yetiştirdiği talebelerin bir gün müderris olarak yetiştireceği bilincinde olmalı ve yetiştirebileceği en ideal müderris kadrosunu yetiştirmelidir.³⁰⁷

Bu şartları gerçek mânada uygulayan ve müderris-talebe ilişkisini medrese eğitim-öğretimi yahut camideki eğitim-öğretimle sınırlamayan sosyal hayatta da bu ilişkilerin etkisinde kalıp uzun yıllar birbirlerine bağlılık ve sadakat gösteren müderris ve talebelerin de varlığı bilinmektedir. Bu husus ulemâdan Hızır Bey'in oğlu ve aynı zamanda vezîr-i âzamlığa kadar yükselmiş Sinan Paşa örneğinde daha açık bir şekilde görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed Han ile ihtilafa düşen Sinan Paşa görevinden azledilip İstanbul'dan uzaklaştırıldığı zaman³⁰⁸ ondan ders almış ünlü âlim Molla Lütfî³⁰⁹ ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrislerinden Karasili Nûreddin b. Yusuf

³⁰⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül-ulüm*, 1/67-100.

³⁰⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, ed. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/194-195.

³⁰⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/296.

da³¹⁰ onunla birlikte olmuş ve onu yalnız bırakmamışlardır. Buda talebe ile müderris arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Bunun yanı sıra talebeyi sıkı, onları korkutan, talebe ile sert ilişkiler içerisinde olan müderrislerin de var olduğu görülmüştür. Muslihiddin Mustafa bu örneklerden biridir. Kendisi ilme çok düşkün olduğundan dolayı tüm zamanını ders işlemekle geçirmiş ve derslerinde de çok sert olmuştur. Bu yüzden talebe ondan çekinmiştir.³¹¹

Talebenin hocası ile ilişkilerini iyi kurması ve ona tam mânasıyla teslimiyet göstermesi, onun ilerleyen eğitim-öğretim hayatında çok ciddi etkiler göstermiştir. Hocası tarafından sevilmesi ve aynı zamanda talebenin zeki olması, onun ilerde hocasının muîdi olması olanağını artırmış, ayrıca mülazım olacağı zamana da etki etmiştir. Aksi durumda ise işlerin aksadığını ve zorlaştığını görüyoruz. Talebenin müderrisi ile zıtlaması durumunda kendine başka müderris bulması çok zorlaşır ve mülazım olacağı zamanda sıkıntılar yaşardı. Şöyle ki Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisliğini de yapan Mevlâna Ahmed Efendi alt dereceli eğitim-öğretimlerini tamamlayıp, müderris Kemâl Paşazade'ye talebe olarak başlamıştır. Ancak aralarında geçen münasebette hocası ile ilişkisi bozulmuş ve hocası muîdlik görevine son vermiştir. Mevlâna Ahmed Efendi'nin mülazımlık dönemi geldiği zaman dönemin Kazaskeri Kadrî Efendi'nin onun eski müderrisi Kemâl Paşazade'den izin alması sureti ile mülazım olabilmıştır.³¹² Bu durum bizlere talebenin müderrise saygı göstermesi ve ona karşı kusur etmemesini gösterdiği kadar, müderrislerin devlet tarafından desteklendiğini ve görüşlerine saygı gösterildiği anlamına da gelmektedir.

3. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

3.1. Ders Programları

Fatih Sultan Mehmed, Sahn-ı Semân Medreseleri'ni inşa ettikten sonra burada hangi derslerin nasıl işleneceğiyle ilgili da çalışmalar yaptırmıştır. Bu çalışmalara esasen medreselerde okutulan derslerden naklî ilimlerin eskiden beri nasıl işlenegeldiyse, öyle devam edilmesine karar verilmiştir. Fakat aklî ilimlerin işleyişiyle ilgili ne tür bir yöntem kullanıldığı bilinmemektedir. Bunun yanı sıra dönemin

³¹⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/314.

³¹¹ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/230-231.

³¹² Nev'î-zâde Atâullah b. Yahyâ (Ataî), *Hadâikü'l-Hakâyik fi Tekmîleti 'ş-Şekâyık*, 51.

medreselerinde işlenen derslerin ders programları ile ilgili ise günümüze kadar net bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Bu medreselerin ders programlarını oluşturabilecek nitelikteki kaynak ilk defa M. Şerafettin Yaltkaya tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'nın Tanzimat'ın 100. Yıldönümü dolayısıyla kaleme alınan *Tanzimat* adlı kitaba yazmış olduğu makalesinde verilmiştir.³¹³ Yaltkaya, bulmuş olduğu bu yazma eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Halis Efendi Kitapları arasında bulunan siyaset bölümünde 206. numarada olduğunu ileri sürdüğü *Kânûn-ı Talebe-i Ulûm* adlı çalışmadan aldığını belirtmiştir. Bu çalışmanın içerisinde “*Eski medreselerde okutulan dersler, okunan kitaplar ve talebelerin terakkileri hakkında bilgilerin*” olduğunu da ileri sürmüştür. Yaltkaya bulmuş olduğu bu yazma eserden konumuzla ilgili şu bölümü aktarmaktadır:

“Ve kütübü meşrudan dahi mutavvelâtan ve muhtasarattan âdeti kadîm üzerine okuyalar. Hususa ki mansıbı kaza sevdasında olan ve şuyuhi müderrisin, kütübü muteberattan Şerhi Aduta ve Hidaye- hanefî fikhının en büyük abidesidir ve keşşaf meşhur Zemahşerî'nin Kur'an'a yazmış olduğu tefsirdir. Ve sair ihtiyar ettikleri kitaplar aydalar, takrir edeler. Ve şuyuh-imezkûreden derecede aşağı olan kimseler telvihe usulü fikhınadek aydalar. Andan bir derece aşağı olanlar miftahadek aydalar.

Ve ol dereceden baki sıgari müderrisin Şerh-i Tevali ve Şerh-i Metali ve mutevvel ve haşiyeyi tecrit aydalar. Ve mütunu fikh ve şüruh dahi her müderris takatı yettikçe aydalar. Filcümle kitabı sadık âdetçe okunmadan kitabı lâhika şüru etmeyeler. Ve talebe müderrisine müracaat ettikleri vakit istihkakı zatileri manzur ola. İzafet hesabın minbatetmiyeler. Ve kimse kimseden tergibat ile danışment ayartmak vâki olmaya.

Ve müderrisinden müsteitlere teklif edip tetimmelerde Şerh-i Şemsiye ve mafevkin aydalar. Tâisfahaniye varınca mülâzim olup kapuma mülâzemeteye geldikleri vakit ol temessük için müderrisin dahi icazet virecek, yazdıkları temessüklerden okunan kitapların kemiyet ve keyfiyetinde hilâfî vâki söz yazmıyalar. Ve illa kitabı azime müstahak olalar.

³¹³ M. Şerafettin Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 1-4.

*Müdrisler yanında olan müsteitleri her haftada dört derse davem ettireler.
Taksir edeni tedip edüp ifrat edeni reddedeler.*"³¹⁴

Ünver, yapmış olduğu çalışmasında medreselerin ders programını oluşturmaya çalışırken bu bilgileri esas kaynak olarak kullanmaya çalışmıştır. Fakat kaynakçanın altına bu kaynağın atfedildiği kütüphane ve numarasında bulunamadığı notunu düşmüştür.³¹⁵ Yapılan bu tespitler üzerine Yeltkaya'nın bu metni Uzunçarşılı'dan aldığını söylemiştir. Fakat Uzunçarşılı da metnin şahsi notları arasında bulamadığını bildirmiştir.³¹⁶

İhsanoğlu çalışmalarında bu konuya açıklık getirerek Uzunçarşılı'nın 1965 yılında kaleme aldığı *Osmanlı Devlet'i İlimiye Teşkilatı*³¹⁷ adlı çalışmasında bu yazmanın XVI. yüzyıla ait olduğunu ifade ettiğini tespit etmiştir.³¹⁸ Konuyla alakalı bir diğer tespitide Şehabettin Tekindağ yapmıştır. Tekindağ yapmış olduğu çalışmasında bu metnin II. Selim (1566-1574) yıllarına ait olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Ayrıca İhsanoğlu medreseler konusunda çalışmaları bulunan Baltacı'nın da çalışmasında³²⁰ Uzunçarşılı'nın yapmış olduğu tespitleri zikretmeden bu metne atıfta bulunduğunu ve kaynak olarak Yaltkaya'yı gösterdiğini söylemiştir. Hüseyin Atay da bu metni kullanmış, ancak oda kesin ifade kullanmayarak bu metin "*Fatih Medreselerinin ders tüzüğü olduğunu düşündüğümüz*" ibaresini düşerek Uzunçarşılı ve Tekindağ'ın tespitlerini değerlendirmeden yukardaki kaynaklara atıfta bulunmuştur.³²¹ İhsanoğlu, Unan'ın da doktora tezi çalışmasında³²² yeni tetkikler ve teşhisler yapılmış, bazı hatalarda düzeltilmiş olmasına rağmen Tekindağ'ın yapmış olduğu tespitlere vurgu yapılmadığı gibi yazmanın belirtilen kütüphanede olup olmadığına da bakılmaksızın bu yazmanın geçtiği eserleri kaynakça olarak kullandığını söylemiştir.³²³

³¹⁴ Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, 2-3.

³¹⁵ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/297.

³¹⁶ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/297.

³¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 31, 32.

³¹⁸ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 295.

³¹⁹ Tekindağ, "Medrese Dönemi", 22.

³²⁰ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 120.

³²¹ Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 101, 116.

³²² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 339.

³²³ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 297.

Osmanlı kanunnameleri üzerine ciddi çalışmalar yapan Akgündüz çalışmasında Kanuni Sultan Süleyman devrine ait iki tane hukuki düzenleme bulmuştur.³²⁴ Bu hukuki düzenlemelerden yola çıkarak Uzunçarşılı'nın XVI. yüzyılın başlarına ait olduğunu söylediği bu yazma kanunnamenin, aslında Ebussud Efendi'nin Rumeli kazaskeri olduğu esnada hazırladığı Mülâzemet Kanunu'nun (944/1537) yayımlanmasından sonra ve Süleymaniye Medreseleri'nin kuruluşundan (953/1557) önce hazırlanmış hukuki düzenlemeler olduğunu belirtmiştir.³²⁵

Bütün açıklamalardan sonra karşımıza şu soru çıkmaktadır: Eğer hazırlanmış bir ders programı yoksa bu medreselerde verilen eğitim-öğretim nasıl olmuştur? Buna da cevabı verebilmemiz için Fatih Sultan Mehmed'in Fatih Külliyesi için hazırlanmış olduğu Vakfiyeye bakarak oradan bir şeyler bulabilmemiz gerekmektedir. Vakfiye incelendiği zaman içerisinde uzunca vakfedilen yerler kısmı bittikten sonra medresede görev alacak müderrisler ve hususiyetleri sayılırken dersleri de nasıl işleyeceği konusunda ufak bir ibare geçmektedir. Bu ibareye göre derslerin "*hasbemâhüve'l-âde*" yani "*adet olageldiği gibi*" verilmesine karar kılınmıştır.³²⁶ Günümüzün gelişen eğitim-öğretim çalışmaları ve tarihi kaynakların daha dikkatli taranması sonucunda bu konuyada açıklık getirileceğine inanıyoruz.

Bu değerlendirmeler ve incelemeler sonucunda farklı isimler tarafından Sahn-ı Semân Medreseleri'nin ders programı ve Fatih Sultan Mehmed'in bu program için hazırlanmış olduğu Kanunname olduğu düşünülen bu el yazmanın Fatih dönemine ait olmadığı ve özellikle Sahn-ı Semân Medreseleri ile ilgisi olmadığı sonucuna varılmaktadır. Şu da bir gerçek ki, döneminin en gözde eğitim-öğretim kurumlarından biri olan ve en yüksek medrese unvanına sahip olan bu medresenin ders programının olmaması düşünülemez. Muhtemelen böyle bir program vardı, fakat günümüze kadar yapılan çalışmalarda ders programının içeriğini oluşturan herhangi bir esere rastlanılmamıştır. Zîra Osmanlı arşivleri arasında tespit edilmeyi bekleyen pek çok eserin varlığı bilinmektedir. İlerleyen zamanlarda yapılacak daha titiz arşiv taramalarında program içeriğiyle ilgili bilgiler ile karşılaşılma ihtimali vardır kanaatindeyiz.

³²⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*(İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993), IV/661-672.

³²⁵ Bkz. İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 297.

³²⁶ *Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri*. Asıl metin ss. 43-44 yeni harfler ile yazılı Türkçe metin s. 206.

3.2. Okutulan Dersler

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sisteminin adeta dönüm noktasını oluşturan Sahn-ı Semân Medreseleri kurulduğu ilk dönemlerde okutulan derslerin içerisinde akli ilimlere vermiş olduğu önemle dikkat çekmektedir. Akli ilimlerin ilk defa burada medrese bünyesinde okutulmaya başlanıldığı bildirilmektedir. Fakat kaynaklarda netür kitapların okutulduğuyla ilgili pek fazla bilgi yoktur. Öte yandan nakli ilimlerin XIV. XV. yüzyıllarda ve hatta daha eskiden okutulduğu gibi alışlageldiği sistem üzere okutulduğu verilen bilgiler arasında yer almaktadır. Ana kitaplar sabit olup yardımcı kitapların seçilmesi müderrislere bırakılmıştır.³²⁷ Ancak genel ders programı, okutulan derslerde hangi kitapların okutulduğu ve derslerin tam muhtevasına sahip değiliz.

Sahn-ı Semân Medreseleri kurulduktan sonra Osmanlı'nın medrese sistemine yeni bir derecelendirme sisteminin geldiğinden bahsetmiştik. Bu yüzden talebe Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelene kadar belli başlı alt kademeli medreselerden başlayarak buraya ulaşması gerekmiştir. Bu aşama onun için yirmili medreselerden başlamıştır. Yirmili medresesinden başlayan bu yol en son Sahn-ı Semân Medreseleri'nde bitmiştir. Bu medreseler ellili dâhil olan medreseler derecesinde olup kurucusundan dolayı dönemin en önemli medresesi olmuştur. Buraya ulaşana kadar talebenin alt medreselerde geçirdiği süre ise farklılık arz etmiştir. Bunun sebebi ise Osmanlı medreselerinde mezun olma şartının kitap bitirmeye bağlı oluşudur diyebiliriz.³²⁸ Buda talebenin ve hocasının gayreti ile gerçekleştiği için Sahn-ı Semân Medreseleri'ne kadar geçirmesi gereken yıl farklılık gösterebilmiştir.

Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eserinde bize bu konuda bilgiler aktarmıştır. Eserinin son kısmında kendi biyografisinde yazan Taşköprülüzâde, kendisinde müderris olmuş ve hatta Sahn-ı Semân Medreseleri'nde iki defa görev yapmıştır. Onun bilgilerinden hareket ederek talebenin Sahn-ı Semân Medreseleri'ne kadar geçirdiği eğitim-öğretim süresini tahmini hesaplayacak olursak, bir talebe yirmili medreselerde 2 yıl, otuzlu medreselerde 2 yıl,

³²⁷ Ünver, *İstanbul Risaleleri 1*, 1/296.

³²⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 121.

kırkılı medreselerde 2 veya 3 yıl, ellili (hariç) medreselerde 1 yıl, ellili (dâhil) medreselerde 1 yıl ve Sahn-ı Semân Medreseleri'nde de 1 yıl geçirmiştir diyebiliriz.³²⁹

Verilen bu bilgilerden şunu söyleyebiliriz: XVI. yüzyılın başlarında talebe Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelene kadar 7 veya 8 sene kadar alt dereceli medreselerde eğitim görmüştür. Bu süre XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde çok azalmış ve talebenin medreseleri geçme süreleri kısalmıştır. Kısalan bu sürelerin önünü almak için kanunname hazırlanmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı (1 Şubat 1576) 29 Şevval 983 tarihinde hazırlanıp İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıklarına gönderilen kanunname talebelerin Sahn-ı Semân Medreseleri'ne gelene kadar en az beş yıl eğitim görmeleri gerektiğini öğreniyoruz. Uzunçarşılı'nın bu kanunnameye bize aktardığı kadarı ile şu sonuçları çıkarabiliriz:

“Bir talebe yirmili ve otuzlu medreselerde bir yıl eğitim görmeli.

Yirmili medreselerin her birinde birer ay eğitim gördükten sonra en son müderrise gitmeli.

Otuzlu medreselerin her birinde de ikişer ay eğitim aldıktan sonra en son müderrise gitmeli.

Kırkılı medreselerde de üç ay eğitim gördükten sonra en son müderrise gitmelidir.

Ellili hariç medreselerde de beş ay eğitim görüp okuması gerek dersleri okumadan daha üst medreseye geçmemelidir.

Ve en son Sahn-ı Semân Medreseleri (ellili dâhil) burada da altı ay eğitim görmeden en son müderrise gitmeyeler.

Belirtilen kanun esasında talebeler ve danışmentler tam hazır olmadan müderrisler de onları kabul etmemelidir.”³³⁰

Aktarılan bilgilerden bir talebenin her medresede eğitim alıp müderrisinden yeterlilik belgesi aldıktan sonra daha üst medreseye geçtiği ve en sonunda da Sahn-ı Semân Medreseleri'ne geldiği anlaşılmaktadır.

³²⁹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 377-380.

³³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 19-20 Mühimme defterleri Nr. 27 de bulunan kanunameden aktarılmıştır .

Bununla birlikte Sahn-ı Seman Medreseleri ve buraya gelene kadar talebenin ders aldığı alt dereceli medreselerde okutulan dersler hakkında da bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu konuda da yine XV. ve XVI. yüzyıla ait çalışmalar yapan Taşköprülüzâde'nin, İsmâuddin Ahmed Efendi'nin, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde değerli bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan edinilen bilgiler doğrultusunda medreselere göre okutulan derslerle ilgili aşağıdaki bilgileri aktaracağız.

Talebe, daha yirmili medreselere başlamadan önce ilk tahsilini aldığı küttâblar, mektepler, mescitler, camiler ve diğer eğitim-öğretim kurumlarında *Adap, Kur'ân, Hadis, Kelam, Sarf, Usul-i Fıkıh, Siyer, Tarih, Hesap* gibi dersleri okumuştur. Okuduğu kurumlar ve okutulan bu derslerden de anlaşılacağı üzere talebe burada temel bilgileri öğrenmiş ve bununla beraber Arapça temel gramer bilgilerini öğrendikten sonra *Usul-i Fıkıh, Fıkıh* ve benzeri kitapları okumaya başlamıştır. Daha sonra üst seviye olan yirmili medreselere geçmiştir.³³¹ Üst medreselerde ise bu dersleri daha geniş işlemiş ve okutulan kitapları ise ya tekrar etmiş ya da kitabın okunmayan bölümlerinin tamamını okumuştur.

Yirmili medreselerde esas itibarıyla Belâğat, Kelâm ve Fıkıh dersleri görülmüştür. Bu derslerde Belâğattan Mutavvel, Kelamdan Haşiye-i Tecrîd ve Fıkıh'tan Şerh-i Ferâiz gibi eserler okutulmuştur. Mutavvel: Sâdeddin Teftazânî tarafından telif edilmiş olup, Sekkâki'nin *Miftâhu'l-Ulum* isimli eserine Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftah* adıyla meydana getirdiği hülâsasının şerhidir. Haşiye-i Tecrîd, Nâsîrüddin Tûsî'nin *Tecrîdu'l-İtikâd* ve ya *Tecrîdü'l-Kelâm* adlı eserine Seyyid Şerif Cürcânî'nin yazmış olduğu haşiyedir. Yine fıkıhta okutulan Şerh-i Ferâizde Seyyid Şerif Cürcânî'nin eserlerinden birisidir.³³²

Taşköprülüzâde 931 (1524) yılında ilk defa müderrislik görevine başladığı Dimetoka'daki Oruç Paşa Medresesi'nde 932 (1526) yılına kadar görev aldığını bildirmiştir. Burada görev yaptığı esnada ise *eş-Şerhu't-Mutavvelli't-Telhîs'i* beyân bölümünden başlayarak İstiâre bölümüne kadar okutmuş, *Hâvâşî Şerhi-t-Tecrîd-i*

³³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 26.

³³² Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 121.

başından başlayarak *Umûr-i âmme Bahisleri*'nin sonuna kadar ve *Şerhu'l-Ferâiz*'i okutmuştur.³³³

Bu eserlerin dışında yirmili medreselerde Kelâm'da Kadı Abdullah b. Ömer Beyzavi'nin *Tevâliü'l-Enver* isimli eserine, Şemseddin Mahmud İsfahani'nin kaleme almış olduğu *Şerh-i Tevali* isimli şerhi ve Sâdeddin Mesud b. Ömer Teftazanî'nin *Mekasidü't-Tâlibîn* ve mantıktan Siraceddin Mahmud-i Ermevî'nin eseri olan *Metalü'l-Envar*'e Kutbüddin Mehmed-i Razi'nin yazmış olduğu şerh kitaplarımda ek olarak okutulmuştur. Yirmili medreselerde başlangıç olarak *Hâşiye-i Tecrid*'i okutulmuş ve talebenin derecesi yükseldikçe *Tevâli* okutularak en sonda ise *Mevâkif* ve şerhleri okutulmuştur. Müderrislerin okutacağı *Tecrid* ve *Tevâli* şerhlerindeki bu şerhlere yardımcı kitaplar diyebiliriz. Müderrisler bunları okutmakta serbest bırakılmışlar ve kendilerinin alıştığı yönetime veya seçtiği kitaba göre okutma yapmışlardır.³³⁴

Talebe Yirmili medreseleri bitirdikten sonra bir üst dereceli olan Otuzlu (miftah) medreselerine geçmeye hak kazanırdı. Derece olarak alttan ikinci sırada olan Otuzlu medreselerde de Belâgattan *Şerh-i Miftah* okutulduğu için Miftah ismiyle de anılmıştır.³³⁵ Bu medreselerde de Fıkıh'ta *Tenkîh* ve *Tavzih*, Belagat'ta *Şerh-i Miftah*, Kelâmda *Haşiye-i Tecrid* ve Hadiste *Mesâbih* okutulmuştur.

Ancak Yirmili medreselerde olduğu gibi bu medreselerde de bu derslerin dışında başka derslerin okutulmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Kâtip Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in Otuzlu medreselerde *Miftah*, *Meânî* ve *Sadru's-Şeria* okutulmasını buyurduğunu belirtmiştir.³³⁶ Bir başka bilgede Seyyid Şerif Cürcani'nin oğlu Şerif Nureddin Muhammed'in *el-Gurrefi'l-Mantık*³³⁷ adlı eserinin okutulmuş olabileceği ifade edilmiştir.³³⁸

Taşköprülüzâde de Dimetoka'daki Yirmili Oruç Paşa Medresesi'nden 933 (1527) yılında İstanbul'daki Otuzlu Hacı Hasan Medresesi'ne müderris olarak geldikten sonra şu dersleri okutmuştur: Fıkıhtan Sadru's-şerîa es-Sani'nin *Şehu'l-Vikâye* adlı eserini başından başlayarak alışveriş kitabına kadar okutmuş. Yine Belagat'tan *Şerhu'l-*

³³³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 378.

³³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 31.

³³⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*, II/72.

³³⁶ Katib Çelebi Mustafa, *Kitab-ı Cihannümâ* (İstanbul, 1145), 638.

³³⁷ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/125.

³³⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 123.

Miftâh isimli eseri başından başlayarak *İcâzet* ve *İtnâb* bahsine kadar okutmuş. Kelamda *Şerhu't-Tecrîd'i Umûr-i Âmme*'den *Vücûb* ve *İmkân* bahislerine kadar okutmuş ve Hadis'te *Kitabu'l Mesâbih*'i iki defa başından sonuna kadar okutmuştur.³³⁹ Yirmili medreselerde Kelamda *Şerhu't-Tecrîd'i Umûr-i Âmme*'ye kadar okutan Taşköprülüzâde Otuzlu medreselerde ise *Umûr-i Âmme*'den başlayarak devam etmesi, medrese derecesine göre verilen eğitimin yükseldiğini ve kitapların tek seferde okunmadığını, yerine göre bölüm bölüm okunduğunu da göstermektedir.

Talebeler bu medreselerde temel dersleri okuduktan sonra Kırklı medreselerde daha yüksek seviyeli dersleri okumaya başlamışlardır. Kırklı medreselerde Belâgat'tan *Miftâhu'l Ulûm*, Usûl-i Fıkıh'tan *Tevzîh*, Fıkıh'tan *Sadru's-Şeraiz* ve Hadis'ten *Mesâbih* okumuşlardır.³⁴⁰

Taşköprülüzâde'nin verdiği bilgiler göre 936 (1529) yılında Hacı Hasan Medresesi'nden kırklı Üsküp-İshak Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Üsküp-İshak Paşa Medresesi'nde *Kitabu'l-Mesâbih* ve *Kitabu'l-Meşârik*'i başından sonuna kadar okutulmuştur. Yine o medresede *et-Tavzîh* kitabını başından sonuna kadar okutulmuştur. Sadru's-Şerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye* isimli eserini alışveriş kitabının başından sonuna kadar okutmuş, Şehu'l-Miftâh'ı *Beyân* sanatından itibaren sonuna kadar okutulmuş ve Seyyid Şerîf'in *Şerhu'l-Ferâiz*'ini okutulmuştur.³⁴¹

Kırklı medreselerde Taşköprülüzâde'nin okuttuğu dersler ve kitapların dışında başka dersler ve kitapların okutulması da pek muhtemeledir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin verdiği bilgide Kırklı ve Ellili Hariç medreselerinin aşağı seviyeli derslerinde "Meânî'den *Şerh-i Miftah* ve *Vustâsı* (Ortasında) Kelamdan *Şerh-i Mevâkif* ve *Â'lâ* (Yüksek) derecelilerde (*Fürû*'dan) Fıkıh'tan *Hidâye* okutulduğunu yazmıştır. Ayrıca her müderrisin derse başlamadan önce *Mesâbih*, *Meşârik* ve ya *Sahîh-i Müslim* ve *Buhârî*'den bir hadisi şerifi izah ederek derse başlamalarının ferman olduğunu yazar.³⁴² Bunun dışında Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiler arasında Fatih Sultan

³³⁹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁴⁰ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 123-124.

³⁴¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁴² Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*, II/72.

Mehmed'in Kırklı medreselerde *Şerh-i Mevâkif* ve *Şerh-i Mekâsı* okutulmasını emir buyurduğu yazılmıştır.³⁴³

Taşköprülüzâde, Üsküp-İshak Paşa Medresesi'nden sonra 942 (1535) yılında yine Kırklı medreselerden olan Kalenderhane Medresesi'ne müderris olmuştur. Burada da *Kitabu'l-Mesâbih*'i başından Alışveriş bölümüne kadar okutmuş, *Şerhu'l-Mevâkif*'i burada okutmaya başlamış *Vücûb*, *İmkân* ve *Â'raz* bahislerine kadar okutmuş, Sadru's-Şerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye* isimli eserinden ve Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-Miftâh*'ından bölümler okuttuğunu belirtmiştir.³⁴⁴

Ellili medreseler ilgili yerlerde de bahsedildiği üzere Ellili Hariç ve Ellili Dâhil olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Talebenin artık bu medreselere geldiğinde Meâni ve Belagat gibi temel dersleri tamamlayarak Fıkıh, Hadis ve Tefsir gibi derslerin daha ağır konularını görmeye başladıkları belirtilmiştir. Ellili Hariç medreselerinde Fıkıh'tan Şeyhulislâm Burhaneddin b. Ebî Bekir Mergânî'nin Hanefî fihhına dair yazdığı eseri *Hidâye*, Kelâm'dan Kadı Burhaneddin el-Îcî'nin *Şerh-i Mevâkif* ve Hadis'ten Begavi'nin *Mesâbih* kitapları okutulmuştur.³⁴⁵

Bu dersleri Taşköprülüzâde, İstanbul'da 944 (1537) yılında tayin edildiği Ellili Hariç medreselerinden olan Mustafa Paşa Medresesi'nde okuttuğunu bildirmiştir. Orada *Kitabu'l-Mesâbih*'i kaldığı yerden yani Alışveriş kitabının başından sonuna kadar okutmuş, *el-Hidâye* kitabını *Zekât Bahsine* kadar ve *Şerhu'l-Mevâkif*'in İlahiyat bölümünün bazı bahislerini de okutmuştur.³⁴⁶ Ayrıca Kâtip Çelebi'nin aktardıklarına göre Fatih Sultan Mehmed de Ellili Hariç medreselerinde *el-Hidâye* okunmasını buyurmuştur.³⁴⁷

Ellili Dâhil medreselerinde de Fıkıh'tan *Hidâye*, Usul-i Fıkıh'tan *Telvih*, Hadis'ten Buhâri ve Tefsir'den *Keşşaf* ve *Beyzâvi* okutulmuştur.³⁴⁸ Taşköprülüzâde 945 (1539) yıllarında İstanbul'dan Edirne Üç Şerefeli medreselerinden birine tayin edildiğinde yukarıda zikri geçen dersleri okutmuştur. Taşköprülüzâde burada Hadis'ten

³⁴³ Kâtip Çelebi Mustafa, *Kitab-ı Cihannümâ*, 688.

³⁴⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁴⁵ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 124.

³⁴⁶ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁴⁷ Kâtip Çelebi Mustafa, *Kitab-ı Cihannümâ*, 688.

³⁴⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 125.

Sahihi Buhâri'nin rivayetine başlamış ve dokuz ciltlik kitabın bir cildini okutmuş, Fıkıhta *el-Hidâye*'nin Zekât kitabından Hac kitabına kadar okutmuş ve Usul-i Fıkıh'tan da *Kitabu't-Telvîh*'i başından birinci taksime kadar okutmuştur.³⁴⁹

Sahn-ı Semân Medreseleri Ellili Dâhil medreselerinden sayılılar da itibar bakımından önem arz ettiği için dönemin en yüksek medreselerinden sayılmışlardır. Burada okutulan dersler diğer Ellili Dâhil medreselere nazaran daha yüksek seviyede yahut okutulan kitapların daha ağır bölümleri işlenmiştir. Bu yüzden de Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı bu medreseler, talebe için artık son nokta olmuştur. Yani talebe artık Sahn-ı Semân Medreseleri'nden mezun olduktan sonra başka medreseye gitme gereği duymadan istediği konuma başvurarak görev sahibi olabilmıştır. Bu sistem daha sonra kurulan ve paye bakımından Sahn-ı Semân Medreseleri'nde daha yüksek sayılan Süleymaniye Medreseleri'nin açılmasından sonrada devam etmiştir. Talebe Sahn-ı Semân Medreseleri'nden mezun olduktan sonra istediği konuma başvurup görev alma yetkisine sahip olduğu için, istemediği takdirde Süleymaniye Medreseleri'ne devam etmemiştir.³⁵⁰

Aşağıda Taşköprülüzâde'nin vermiş olduğu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu medreselerde artık daha yüksek seviyeli dersler okutulmaya başlanmıştır. Kitaplar alt dereceli medreselerde okutulan yerlerden başlanılarak sonuna kadar ve yahut daha ileriki bahislere kadar okutulduğu anlaşılmaktadır. Sahn-ı Semân Medreseleri'nde Fıkıh'tan *Hidâye*, Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh*, Akâid'den *Şerh-i Adûda*, Hadis'ten *Buhâri*, Tefsir'den *Keşşaf ve Beyzâvi* okutulmuştur.³⁵¹

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde iki defa müderrislik yapan Taşköprülüzâde burada ilk göreve başladığı 23 Rebiülâhir 946 (1539) tarihinde, ayrıldığı 951 (1546-1547) tarihe kadar Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *Sahih-i Buhârî*'sini iki kere baştan sona kadar okutmuştur. Tefsir'den Kâdı Beydâvî *Tefsiri*'nden Bakara suresini okutmuş. Fıkıh'tan Merginâni'nin *el-Hidâye*'sini nikâh kitabından başlayarak alışveriş

³⁴⁹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁵⁰ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 354- 55.

³⁵¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 125.

kitabına kadar okutmuştur. Usûl-i Fıkıh'tan Taftazani'nin *Kitabu't-Telviḥ*'ini birinci taksimden ahkâm bahislerine kadar okutmuştur.³⁵²

Buradan 951 (1544) yılında Altmışlı medrese olan Edirne Sultan Beyazid Medresesi'ne atanan Taşköprülüzâde burada da *Sahîh-i Buhârî*'nin üçte biri kadarını okutmuş, *el-Hidâye*'yi Sahn-ı Semân Medreseleri'nde kaldığı yerden yani alışveriş kitabından başlayarak *Şuf'a* kitabına kadar okutmuştur. *Et-Telviḥ* kitabını da yine Sahn-ı Semân Medreseleri'nde bıraktığı yerden *Ahkâm* bahisinden sonuna kadar okutmuştur. Ayrıca Seyyid Şerif'in *Şerhu'l-Ferâiz*'ini burada okutmaya başlayıp *Tashîh* bahislerine kadar gelmiştir.³⁵³

Edirne Sultan Beyazid Medresesi'nden sonra Bursa'ya kadı olarak atanan Taşköprülüzâde, 18 Recep 954 (1547) tarihinde ikinci defa Sahn-ı Semân Medreseleri'ne müderris atanmıştır. İkinci defa geldiği Sahn-ı Semân Medreseleri'nde bu defa *Sahîh-i Buhârî*'yi baştan sona kadar okutmuş, *el-Hidâye* kitabını Sultan Beyazid Medresesi'nde bıraktığı yerden *Şuf'a* kitabından başlayarak sonuna kadar okutmuş, *et-Telviḥ* kitabını da başından dördüncü taksime kadar okutmuş ve bunun dışında Seyyid Şerif'in *Havâşi'l-Keşşâf*'ını da okutmuştur.³⁵⁴

Gelibolulu Mustafa Âli'nin aktardıklarında Kırklı ve Ellili Hariç medreselerinin aşağı seviyeli derslerinde Meânî'den *Şerh-i Miftah* ve Vustâ (Orta) Kelam'dan *Şerh-i Mevâkıf* ve A'lâ (Yüksek) derecelilerde (*Fürû*'dan) Fıkıh'tan *Hidâye* okutulduğu yazılmıştır. Ayrıca her müderrisin derse başlamadan önce *Mesâbih*, *Meşârik* ve ya *Sahîh-i Müslim* ve *Buhârî*'den bir hadisi şerifi izah ederek derse başlamalarının ferman olduğunu yazmıştır.³⁵⁵ Gelibolulu Mustafa Âli'nin XVI. yüzyılda verdiği bu bilgiler ile Taşköprülüzâde'nin vermiş olduğu bilgilerin birbirini tamamlar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle medreselerde okutulan dersler uzun yıllar değişmemiş ve aslını muhafaza edebilmiştir sonucuna varabiliriz.

Bunların dışında Fatih Sultan Mehmed'in hazırlatmış olduğu vakfiyeden hareketle Sahn-ı Semân Medreseleri'nde aklî ilimlerinde okutulduğu anlaşılmaktadır.

³⁵² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁵³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁵⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 379.

³⁵⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*, II/72.

Vakfiye’de Sahn-ı Semân Medresesi’ne müderris olacak şahısların naklî ilimler kadar aklî ilimlerde de bilgili olması gerektiği bildirilmiştir.³⁵⁶ Buna göre bu medreselerde aklî ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed’in aklî ilimlere olan ilgisini yukarıdaki bölümlerde izah etmiştik. Bunlardan hareketle bu medreselerde aklî ilimlerin okutulmuş olunması kuvvetle muhtemeldir kanaatindeyiz. Ancak elimizde naklî ilimlerde olduğukadar aklî ilimlerde hangi derslerin okutulduğuna dair net bilgiler mevcut değildir.

Osmanlı medreselerinde aklî ilimlerde Hendese’den Şemseddin Memed’in *Eşkâlü’t-Te’sis* adlı eserinin uzun yıllar okutulduğu bilinmektedir. Yine Fatih Sultan Mehmed’in daveti üzere İstanbul’a gelen ünlü matematikçi ve astronomi bilimcisi Ali Kuşçu’nun *Muhammediyye* isimli eseri ile Heyet’ten *Fethiye* isimli eserleri ve bunlara yazılan şerhleri de Sahn-ı Semân Medreseleri’nde ve Osmanlı medreselerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda okutulduğu aktarılmıştır.³⁵⁷

Sahn-ı Semân Medreseleri’nin kurulduğu ilk yıllarda Fatih Sultan Mehmed’in de özel ilgi alanlarından olan Kelam ilmine çok ciddi değer verildiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed’in Kelam ilmiyle özel ilgilendiğini ve dönemin âlimlerine Kelam ile ilgili şerh ve haşiyeler yazdırıp onları kendi huzurunda münakaşa ettirdiği ve ödüller verdiği bilinmektedir. Aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed Sahn-ı Semân Medreseleri’nde Kelam’dan *Şerhi Mevakif*’i ve *Hâşiye-i Tecrid*’in okutulmasını emrettiğini de aktarmıştık.³⁵⁸ Ancak daha sonra medreselere müderris olarak gelenler ve devlet erkânından zaatlar bu derslerin felsefe içerdiği için kaldırılmasını isteyerek bu dersleri kaldırmışlar, yerine ise *Hidâye* ve *Ekmel*’in okutulmasını istemişlerdir.³⁵⁹

Fatih Sultan Mehmed’in teşvikleri ile önem kazanan aklî ilimlerin ilerleyen yüzyıllarda önemini kaybettiği görülmüştür. Devletin zihniyetinin değişmemesi, devletin zamanlar kazandığı yapılaşma, askerî, siyasî ve iktisadî gibi pek çok nedenlerden etkilenen aklî ilimler medreselerde kendilerine geniş çaplı yer bulamamışlardır. Ulemâ da bu şartlardan etkilenmiş ve dini ilimlere ağırlık vermeye

³⁵⁶ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed’in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

³⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 35- 36.

³⁵⁸ Kâtib Çelebi Mustafa, *Kitab-ı Cihannümâ*, 688.

³⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 27.

yönelmişler. Bu sebeple aklı ilimler artık ana dersler değil yardımcı dersler olarak görülmeye başlanmıştır.³⁶⁰

Bu dersler uzun yıllar Sahn-ı Semân Medreseleri'nde okutulmuştur. Yapılan çalışmalarda medresede okutulan derslerin ilerleyen yıllarda değişip değişmediğini ve şayet değiştiyse yerine hangi derslerin geldiğiyle ilgili elimizde henüz bir bilgi yoktur. Ancak medreselerin ıslahıyla ilgili yapılan çalışmalarda ilk defa 1914 yılında Sahn-ı Semân Medreseleri başkent medreselerinden olup Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri adı altında yeni düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada başkent medreseleri üç ayrı başlık altında toplanarak Tâlî Kısm-ı Evvel, Tâlî Kısm-ı Sâni ve Âli diye ayrılmışlardır. Sahn-ı Semân Medreseleri yine yüksek dereceli medreselerden sayılarak Âli derecesinden sayılmıştır. Bu medreselerin üzerinde de İhtisas Medreseleri yer almaktaydı. Yapılan bu çalışmada Sahn-ı Semân Medreseleri'nin talebelerinin okuması gereken dersler ise ilk defa kitap ismiyle değil, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Tefsir, Hadis, Hadis Usûlü ve Felsefe gibi derslerin isimleriyle anılmışlardır.³⁶¹

Daha sonra 1915 yılında yeni bir kanun ile Dâru'l-Hilâfe Medreseleri'nde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeniden düzenlemeye tabi tutulan medreseler İbtidâ-i Hâriç, İbtidâ-i Dâhil ve Sahn-ı Semân Medreseleri diye sıralanmıştır. Bunların üzerinde yer alan Medresetü'l-Mütehassısîn diye adlandırılan ihtisas medreseleri de Medrese-i Süleymaniye ismini almıştır. Bu çalışma ile birlikte Sahn-ı Semân Medreseleri'ne de yeni sınıflandırılmanın getirildiğini ve medresenin üç sınıftan oluştuğunu görüyoruz. Yine okutulacak derslerin kitap ismi ile değil ders ismi ile verildiği görülmektedir. Buna esasen yukarıda saymış olduğumuz dini derslere ek olarak Mantık, Felsefe, Hukuk, Sosyoloji, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı, İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca gibi derslerin de eklendiğini görüyoruz.³⁶²

Fakat medreselerin ayakta kalabilmeleri ve dönemin ihtiyaçlarını karşılamaları için yapılan bu çalışmalar fayda etmemiş, çok geçmeden 10 sene sonra tüm medreselerle birlikte Sahn-ı Semân Medreseleri de kapatılmıştır.³⁶³

³⁶⁰ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 348- 49.

³⁶¹ Osman Nuri Ergin, *Türk Marif Tarihi* (İstanbul: Eser matbaası, 1977), 1-2/127.

³⁶² Ergin, *Türk Marif Tarihi*, 1-2/130-131.

³⁶³ Ergin, *Türk Marif Tarihi*, 1-2/131.

3.3. Medreselerde Ders İşleme Metodu

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde müderrisler, haftanın belli günlerinde ve değişik sayılarda ders yapmışlardır.³⁶⁴ Müderrislerin hangi günlerde kaç saat dersi işleyecekleri değişiklik arz etmiştir. Ancak Fatih Külliyesi'nin Vakfiyesi'ne bakıldığı zaman, müderrislerin vazifeleri sayılırken “*Mutad tatil günleri haricinde medreseye gelmeleri ve ders işlemeleri*” şart koşulmuştur.³⁶⁵

Taşköprülüzâde'nin aktardığı bilgilerden hareketle, Fatih devri müderrislerinden Efdalzade'nin günde dört ders işlediği bilinmektedir.³⁶⁶ Müderrisler XV. yüzyılda tatil günleri dışında günde dört ders, XVI. yüzyılda ise günde beş ders işlemişlerdir.³⁶⁷ Ancak Osmanlı medreselerinde bazı müderrisler günde dört ve ya beş ders işleme kapasitesinden daha fazla ders işleme kapasitesinde sahip olmuşlardır.³⁶⁸ Muslihiddin Kastalani Sahn-ı Semân Medreseleri'nin kendisine tevcih edilse, her birinde günde ikişer ders verme gücünün olduğunu söylemiştir.³⁶⁹

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde müderrislerin hangi yöntemleri kullanarak ders yaptıklarına dair kaynaklara bakıldığı zaman Takrir, Ezber, İmla, Soru-Cevap, Tartışma vb. yöntemlerin sıklıkla kullanıldığı zikredilmiştir.³⁷⁰ Bu yöntemlerin büyük bir bölümü, medrese müderrisinin işlemiş olduğu konuyu kelime anlamı ile birlikte okuması, okunan metni talebe imla ederek ya ders esnasında müderrise sormak ya da dersten sonra tekrar esnasında muide yönlendirmesi şeklinde kurgulanmıştır.³⁷¹

Medreselerde dersler müderris merkezli işlenmiştir. Müderrisin etrafında oluşan tedris ortamında, dersler onun belirlediği yöntem üzere yapılmıştır. Kaynaklar incelendiğinde müderrislerin çok farklı yöntemler kullandıkları görülmektedir.

Örneğin Molla Müsannifek seri yazması ile meşhur bir müderris olmuştur. Onun bu alışkanlığı ders işleme yöntemine de yansımıştır. Yazı yazma aracılığı ile derslerini

³⁶⁴ Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 163.

³⁶⁵ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

³⁶⁶ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 160-162.

³⁶⁷ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 128.

³⁶⁸ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 163.

³⁶⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/161.

³⁷⁰ Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 412-417.

³⁷¹ Ayşe Zişan Furat vd., *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yöntem ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 133.

işleme alışkanlığı edinen Müsannifek, talebenin sorularını ona yazılı vermesini istemiş ve cevapları da talebeye yazılı olarak izah etmiştir.³⁷²

Molla İzâri ise tamamen farklı bir yöntem kullanarak derslerini işlemiştir. O derslerinde işleyeceği metinden sadece iki veya üç satır okumayı alışkanlık haline getirmiştir. Molla İzâri, bu metini işlemeye başladığı zaman okuduğu satırları izah etmek için tüm Sarf, Nahv, Meâni, Beyân, Mantık, Usul-İ Fıkıh ve Münâzara ilimlerinin kurallarını uygulayarak talebelerinin zihinlerine takılan tüm soruları açıkladığından dolayı, detaylı bir şekilde konuyu izah etmeyi usul edinmiştir.³⁷³

Medreselerde ders işleme yöntemlerinden birisi de işlenen konuların tekrar edilmesi olmuştur. Gün içinde işlenen dersler, daha sonra muidi bulunan medreselerde onlar tarafından tekrar edilerek yapılmıştır. Şayet medresenin muidi yoksa - muhtemelen- en çalışkan öğrenci tarafından tekrar edilmiştir.³⁷⁴ Muidlerin medreselerdeki temel görevi, müderrisin işlediği dersleri tekrarlamak ve talebelerin konuları daha iyi anlayabilmesi için sorulan sorulara yanıt vermek olmuştur. Muidlerin vazifeleri Fatih Külliyesi Vakfiyesi'nde de ayrı bir bahis olarak zikredilmiştir. Vakfiyede muidin “*Zeki ve işlenen dersleri talebeye tekrar edebilecek nitelikte*” olması gerektiği belirtilmiştir.³⁷⁵ Vakfiyede muidlerin özellikleri ve vazifelerinin ayrı bir bahis olarak zikredilmesi konumuzu açıklar niteliktedir.

Medreselerde ders işleme yöntemlerinden bir diğeri de tedrici yöntem olmuştur. Talebe bu yöntemde ilk önce yakınındaki bir cami imamı ya da bilginden ilk eğitimini almış, daha sonra alt dereceli bir medreseye başlamış ve sırasıyla üst dereceli medreselere devam etmiştir. Bu hiyerarşi müderris olduktan sonrada devam etmiştir.

Medreseler arasındaki bu ilişki müderrisin orada verdiği derslerin işleniş yöntemine de etki etmiştir. Talebe en alt dereceli medresede eğitime başladığı zaman Sarf, Nahiv ve Mantık gibi alet dersleri görmüştür. Daha yüksek medreseye geçtikçe bunlara Kelam, Usul-İ Fıkıh, Hadis ve Tefsir metinleri ilave edilmiştir. Okutulan ders

³⁷² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 157.

³⁷³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 229.

³⁷⁴ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 164.

³⁷⁵ Bayathı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

ve metinler ağırlıklı muhtasardan mufassala ve birbirinin devamı niteliğinde olmuştur.³⁷⁶ Konumuzun açık bir şekilde anlaşılabilmesi için Taşköprülüzâde'nin Fıkıh tedrisinde kullandığı yöntemi örnek olarak vermemiz daha aydınlatıcı olacaktır.

Taşköprülüzâde ilk görev yaptığı Yirmili medresede Seyyid Şerif'in Ferâiz Şerhi'ni okutmuştur. Otuzlu medresede Sarduşşerâ es-Sâni'nin *Vikaye* isimli eserinin başından Kitab-ı Bey'ine kadarını okutmuştur. Kırklı medresede Ferâiz Şerhi ile beraber *Vikaye*'nin Kitab-ı Bey'inden sonuna kadar okutmuştur. Ellili medresede *Hidaye*'ye geçerek metnin Zekât bölümüne kadar, ardından aynı seviyede Edirne Üç Şerefeli Medresesi'nde Zekât'tan Hac bölümünün sonuna kadar okutması da benzer bir uygulama olmuştur. Burada ilgi çeken bir diğer husus ise Taşköprülüzâde'nin Sahn-ı Semân Medreseleri'nde iki defa görev yapması ve burada *Hidaye*'nin farklı bölümlerini okutması olmuştur. İlk görev süresinde nikâh bölümünde Buyu'kitabının sonuna kadarını, ikincisinde ise Şuf'a bölümünün sonuna kadar okutmuştur.³⁷⁷

Burada seçilen metinlerden hepsi bir birini tamamlar nitelikte ve ya da devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum medreselerde tedrici yöntemin kullanıldığına açıklık getirmektedir.

Osmanlı medreselerinde işlenen derslerin sadece müderrisin bilgi aktarımıyla gerçekleşmediği, talebinin sorduğu sorulardan aktif bir şekilde ders halkasına iştirak ettiği anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde talebelerin özellikleri anlatılırken, talebinin okunan metinleri değerlendirebilecek, tartışacak, konuyu ele alırken soruları yönlendirebilecek yeteneklerinin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin Fatih Külliyesi Vakfiyesi'nde talebinin özellikleri anlatılırken talebinin müderrisin huzurunda çeşitli ilimlerde mübahese ve muhatebe yeteneklerinin olması vurgulanmıştır.³⁷⁸ Buradaki Mubahese ile kastedilen bir konuyu ele alarak müzakere etmek, Muhâtebe ile kastedilen ise, müzakere edilen konuyu karşılıklı konuşmalarla geliştirmektir. Taşköprülüzâde'nin ise talebinin yer yer müderrisi zor durumda bırakabilecek sorular sorduğunu ifade

³⁷⁶ Furat vd., *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yöntem ve Finans*, 135.

³⁷⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 377-380.

³⁷⁸ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

etmesi, ³⁷⁹ ders halkalarında özgür bir tartışma ortamının oluşturulduğunu göstermektedir.

Ders esnasında oluşturulan tartışmaların bir üst seviyesi, ders dışında müderrisler arasında yapılan münazaralar olmuştur. Taşköprülüzâde'nin anlatımlarına bakılacak olursa münazaralar sultanın teşviki ile geniş halk kitlelerinin önünde yapılmıştır. Bu münazaralardan galip ayrılmak ise çok önemli prestij meselesi olarak görülmüştür. Örneğin Fatih Sultan Mehmed dönemi münazaraları arasında hiç şüphesiz en meşhuru Molla Hocaşâde'nin münazaraları olmuştur. Konular sultan tarafından belirlenmiş ve âlimler bu konular üzerine şerhler yazarak münazara etmişlerdir.³⁸⁰ Bu da eğitim-öğretimde kullanılan yöntemlerden biri olmuştur.

Osmanlı klasik dönem medreselerinde ders verme yöntemlerinden biri de teoriden pratiğe olan yöntem olmuştur. Buna göre talebeler medreselerde edindiği bilgileri pratiğe dökmek için üç aylar döneminde Cer'e çıkarlardı. Bu dönemde medreseden ayrılan talebenin Osmanlı'nın farklı bölgelerine giderek orada Kur'an okuması, vaaz vermesi ve nasihatlerde bulunması, medrese dışındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin başında gelmiştir.³⁸¹

Talebe ders döneminde edindiği bilgileri cer geleneği sayesinde pratiğe dökme fırsatı bulmuş, halkla bir araya gelerek irşâd vazifesini yerine getirmiştir. Aynı zamanda ilerde müderris ve ya kadı olarak atanacağı zaman önceden bu vazifelerle ilgili tecrübeler edinmiştir. Böylelikle bir taraftan teorik olarak gördüğü dersleri pratiğe dökme yeteneğine sahip olabilmiş, öte yandan da ilerde görev alacakları sosyo-kültürel çevreleri tanıyabilmiştir.³⁸²

3.4. Medreselerin Eğitim Dili

Osmanlı Devleti'nde ilmî tahsil İslamî idi. Yani günümüz tabiri ile gerek sosyal ilimler, gerekse tabii ilimler, İslam kültürünün boyası ile boyanmıştır. İslam kültürü dendiğinde ise aklımıza ilk olarak Kur'an ve Hadis gelmektedir. Bu iki temel kaynağın

³⁷⁹ Furat vd., *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yöntem ve Finans*, 137.

³⁸⁰ Bkz. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 127-140.

³⁸¹ Mehmet İpşirli, "Cer", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), 7/388-389.

³⁸² Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 423.

da Arapça olması hasebiyle bunların büyütüp geliştirdiği diğer ilimleri öğrenmek için Arapçanın bilinmesi gerekmiştir.³⁸³

Arapça X. yüzyılın başlarından itibaren, eskiden Yunancanın günümüzde ise İngilizcenin oynadığı rolü oynamış, bilim ve felsefede klasik dil niteliğini taşımıştır.³⁸⁴ Bu nedenle o dönem için bir nevi dünya ilim dili olmuştur. O dönemde neredeyse her ilimden çeşitli eserler bu dilde kaleme alınmıştır. Bu yüzden o dönemin ilimlerini öğrenmek isteyen Arapçayı da öğrenmek durumunda kalmıştır. Başka bir ifadeyle Arapçayı bilen biri, fen, sosyal ve tabii ilimlerden herhangi birini öğrenmek için kendisine lazım olan en faydalı dile sahip olmuştur. Geriye ise o ilimlere yönelmek kalmıştır. İşte tamda burada medreselerdeki ön hazırlıklar bittikten sonra yoğun bir şekilde Arapça dil bilgisinin eğitimi başlamıştır.³⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde talebe en alt derece sayılan Yirmili medreselerden birine başlayarak medrese hayatına dâhil olmuş oluyordu. Yirmili medreselerde ise esas itibariyle Belâğat, Kelam ve Fıkıh dersleri okutulmuştur. Bu derslerde Belâğat'tan Mutavvel, Kelam'dan Haşiyeye-i Tecrîd ve Fıkıh'tan Şerh-i Ferâiz okutulmuştur. Mutavvel Sâdeddin Teftazânî tarafından telif edilmiş olup, Sekkâki'nin *Miftâhu'l-Ulum* isimli eserine Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftah* adı ile meydana getirdiği hülâsasının şerhidir. Haşiyeye-i Tecrîd, Nâsirüddin Tûsî'nin *Tecrîdu'l-İtikâd* veya *Tecrîdü'l-Kelâm* adlı eserine Seyyid Şerif Cürcânî'nin yazmış olduğu haşiyedir. Yine fıkıhta okutulan Şerh-i Ferâiz de Seyyid Şerif Cürcânî'nin eserlerinden birisidir.³⁸⁶

Talebe Yirmili medreseleri bitirdikten sonra bir üst dereceli medrese olan Otuzlu (miftah) medreselerine geçmeye hak kazanmış oluyordu. Bu medreselerde de Fıkıh'ta *Tenkîh* ve *Tavzîh*, Belâğat'ta *Şerh-i Miftah*, Kelâm'da *Haşiyeye-i Tecrîd* ve Hadis'te *Mesâbih* okutulmuştur.³⁸⁷

Talebenin bu dersleri anlayabilmesi için daha önceden yahut medresede ders gördüğü esnada yardımcı dersler olarak Sarf'tan *Emsile*, *Binâ*, *Maksudi İzzî*, *Merah* ve Nahiv'den *Avâmil*, *İzhâr*, *Kâfiye* gibi gramer kitaplarını okuması gerekmiştir. Bunların

³⁸³ Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları* (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 107.

³⁸⁴ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi* (İstanbul: Ramiz Kitabevi, 2001), 75.

³⁸⁵ Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, 108.

³⁸⁶ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 121.

³⁸⁷ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 122.

dışında Mantık'tan *Şerh-i Şemsiyye*, *Şerh-i Tevâlî*, *Şerh-i İsağoci* ve Usûl-i Fıkıh'tan da *Telvîh* gibi eserlerin tamamını veya bir kısmını okumuş olmaları gerekmiştir.³⁸⁸ Burada Sarf'tan *Emsile*, *Binâ*, *Maksudi İzzî*, *Merah* ve Nahiv'den *Avâmil*, *İzhâr*, *Kâfiye* gibi gramer kitaplarının okutulmasından da anlaşılacağı üzere medreselerde eğitim-öğretim dili olarak Arapça ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin de bu medreselerin devam olduğu bilinen bir husus olmuştur. Buradan hareketle Sahn-ı Semân Medreseleri'nde de eğitim-öğretim dili olarak ağırlıklı Arapçanın kullanıldığını söyleyebiliriz.

4. SAHN-I SEMÂN MEDRESELERİ'NDE DİĞER UYGULAMALAR

4.1. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Eğitim-Öğretim Zihniyeti

Bu medreseler kuruluşundan kapanışına kadar geçirmiş olduğu süre zarfında Osmanlı'nın adeta ilim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'ne ve dahi günümüze kadar gelen eğitim-öğretim hayatına, burada yetişmiş ilim insanlarının katkıları birhayli fazladır. Zîra Fatih Sultan Mehmed'in amacı doğrultusunda pek çok ilim insanı yetiştirmiştir.

Bu medreselerin ilim zihniyeti hakkında kısa da olsa bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu medreselerin ilim zihniyetlerinin Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş diğer medreselerin ilim zihniyetlerinden ayrı tutulmaması gerekmektedir. Bu durum ise başlı başına tek bir konu ve daha ciddi bir çalışmanın konusu olabilecek derin ve detaylı inceleme gerektiren bir konudur.³⁸⁹

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin zihniyetinin diğer medreselerden ayrı tutulmamasının nedenini ise bu medreselerde görev yapmış müderrislerden kaynaklandığını düşünüyoruz. Yukarıda medreselerin derecelerini, müderrislerin göreve başlamaları ve okutulan dersler kısmında da gördüğümüz üzere bir müderris, Yirmili medreselerden başlayarak Otuzlu, Kırıklı, Ellili Hariç, Ellili Dâhil medreselerinde sırasıyla görev alarak daha sonra en zirvedeki Sahn-ı Semân Medreseleri'ne

³⁸⁸ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 122.

³⁸⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz M. Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme- XV-XVII. Yüzyıllar)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.

ulaşmıştır.³⁹⁰ Müderrislerin bu aşamalardan geçmesi, onlarda olan ilim zihniyetinin de o medreselerde tekerrür etmesi anlamına gelmektedir.

Müderrislerin kademeli olarak medreselerde tek tek ders okutarak Sahn-ı Semân Medreseleri'ne ulaşmaları örneğini açık şekilde Taşköprülüzâde'nin hayat hikâyesinde görmekteyiz.

Yine Taşköprülüzâde'nin aktarmış olduğu bilgilerden hareketle şunu da söyleyebiliriz: Taşköprülüzâde'nin okuttuğu dersler daha ziyade naklî ilimlere dayanmıştır.³⁹¹ Naklî ilimlerden kasıt ise dini muhtevası ağırlıklı olan ilimler olmuştur. Buda bize medreselerde eğitim-öğretim zihniyetinin dini ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Taşköprülüzâde'nin bahsettiğine göre, Muslihüddin Mustafa Efendi ilimleri tasnif ederken “*Takrîre hâ'iz olup tahrîri câ'iz olmayan*” yani dile getirilmesi mümkün olmuş, fakat yazılıp çizilmesi doğru olmayan ilimleri medreselere sokulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bölüme ise *kelâmi-felsefî* ilimler dâhil edilmiştir. Muslihüddin Mustafa Efendi bu derslerden ziyade “*Takrîri ve tahrîri mümkün olan*”³⁹² yani anlatılması, yazılması ve açıklaması imkân dâhilinde bulunan daha faydalı ilimlerin okutulması gerektiğini, ulemânın da bunlara önem göstermesini arzu etmiştir.³⁹³

Bununla birlikte medreselerin eğitim-öğretim zihniyetinin oluşmasını sağlayan nedenlerin başında müderrislerin yetiştirme safhaları da yer almıştır. Medresenin zihniyetini oluşturan amilin müderris olduğunu düşündüğümüze göre bu zihniyetin müderrislerde nasıl oluştuğuna ya da nereden geldiği hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Medreselerin ilim zihniyetini belirleyen müderrislerin bu zihniyetlere sahip olmalarının arka planında ilk dönem Osmanlı müderrislerinin olduğu düşünülürse, burada ders veren müderrislerin nerede veya nerelerde eğitim aldıklarının incelenmesi gerekmektedir. Genel manası ile Osmanlının ilk döneminde ulemâ yabancı ülkelerde

³⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 65- 72.

³⁹¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 378-380.

³⁹² Mecdî Mehmed Efendi, *Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/153-154.

³⁹³ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 324.

eğitim almıştır. Osmanlı ulemâsı dini ve hukuki ilimlerin temelini oluşturan *Tefsir, Hadis, Tarih, Edebiyat* ve *Kavaid* gibi ilimleri Arap topluluğunun yoğun olduğu Suriye ve Mısır'da alırken, aklî ilimler olan Riyâziye, Hey'et, Hendese, Kelâm ve Felsefe gibi ilimleri ise daha çok Türklerin hâkim olduğu Mâverâünnehir, İran ve Horasan gibi doğu ülkelerden almışlardır.³⁹⁴ Buda oralardaki ilim zihniyetinin Osmanlıya taşınmasına sebep teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti kurulduğu dönemde ise yukarıda saymış olduğumuz ülkelerde eğitim-öğretim zihniyetini etkileyen iki büyük âlim İmâm Gazzali ve Fahrüddîn-i Râzi olmuştur. Nizâmiye Medreseleri'nin yetiştirmiş olduğu ve dünya üzerinde tanınan İmâm Gazzali, o dönem felsefe taraftarlarına sert tenkitleri ile bilinmiştir. Öte yandan Fahrüddîn-i Râzi ise *Tefsir, Hadis, Kelâm, Felsefe, Tıb, Riyaziyet* ve *Edebiyat* gibi hem aklî ilimlerde hem de naklî ilimlerde pek çok eser kaleme almış bir âlim olarak hem yaşadığı döneme hem de günümüze ciddi etkilerde bulunmuştur ve bulunmaktadır.³⁹⁵

Fahrüddîn-i Râzi *aklî ve felsefî* bir karaktere sahip olması yani Sünni İslam kelâmı ile Yunan felsefesini bağdaştırabilmiş ve iki tarafın da nasıl veya ne ölçüde kullanabileceğini çözmüştür.³⁹⁶ Buda onun İslam âleminde kısa sürede pek çok taraftar edinmesine sebep olmuştur. Osmanlı ulemâsının icazet silsilesine bakıldığında da ulemanın Fahrüddîn-i Râzi mektebine dayandığı görülmüştür. Fahrüddîn-i Râzi'nin kaleme almış olduğu *Tefsîr-i Kebîr* isimli Tefsir kitabı hem Osmanlı ulemâsı hem de Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisi Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi tarafından okutulmuştur.³⁹⁷

Ayrıca Osmanlının ilk medreselerinden olan İznik Orhaniye Medresesi'nin ilk müderrislerinden Dâvûd-ı Kayserî ve yine o medresenin müderrisi olan Alâüddin Esvedde Razi mektebi âlimlerindedir. Bunların dışında Şemseddin, Molla Fenârî, Şeyh Bedreddin ve Şair Ahmedî gibi ünlü âlimler de Razi mektebi âlimlerindedir.³⁹⁸ Bunların içerisinde Molla Yegân (Mehmed b. Armağan) Molla Fenârî'den eğitim almıştır. Molla Yegân ise ilk İstanbul kadısı olan Hızır Bey'e müderrislik yapmıştır.³⁹⁹

³⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 237.

³⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 83.

³⁹⁶ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (London: Phoenix, 1975), 173.

³⁹⁷ İsmail Cerrahoğlu, "Fahrüddîn er-Râzi ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 7-57.

³⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 83- 84.

³⁹⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/29- 47.

Molla Lütü, İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi gibi ünlü Osmanlı ulemâsı bu yolla Fahrüddîn-i Râzi mektebine mensup olmuştur. Bu ulemâ aynı zamanda pek çok Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisini yetiştirmiştir. Hatta XV. yüzyılda eserleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Sadeddin Teftazanî ve Şerif Cürçani gibi şahsiyetlerde Razi Mektebine mensup olmuşlardır.⁴⁰⁰

Fatih Sultan Mehmed'in Vakfiyesi'nde de geçtiği gibi Sahn-ı Semân Medreseleri'nde müderrislik yapacak şahıslar hem aklî ilimleri hem de naklî ilimleri bilmeliydiler.⁴⁰¹ Buranın müderrisleri de hem aklî hem de naklî ilimleri bilen bunları gününün şartlarına göre yorumlama kabiliyetine sahipti olmuşlardır. Aktardıkları bilgileri dönemin şartlarına göre yorumlamaya çalışırken de dinin ana kurallarını çiğnemedi daha esnek yöntemler kullanmışlardır. Buda onları pratiğe yönelterek dini çerçevede faydalı olabilecek ve yorumlamaya müsait ilimlere ilgi göstermelerini sağlamıştır. Bu yöneliş onların dini konuda *Tefsir* ve *Fıkıh* gibi ilimlerde yoğun çalışmalar yapılmasına imkân sunmuştur.⁴⁰²

Bu çalışmalardan da anlaşıldığı üzere Sahn-ı Semân Medreseleri'nde dini eğitime daha çok önem verilmiş ve aklî ilimler ise yardımcı eğitim olarak biraz daha az ilgi görmüştür.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle genelde Osmanlı medreseleri, özelde ise Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müderrisleri ve medreselerin eğitim-öğretim zihniyeti Razi mektebi zihniyetine bağlı olmuştur diyebiliriz.

4.2. Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Osmanlı Eğitim-Öğretim Sistemine Getirdiği Yenilikler

Kuruluşuyla dönemin ilim merkezi ve hem Osmanlı'nın hem de İstanbul'un kalbinin attığı yer haline gelen Sahn-ı Semân Medreseleri, Osmanlı eğitim-öğretim sistemine de kendisi gibi yeni katkılar sağlamıştır. Örneğin medresenin külliye içerisinde olması ve aynı zamanda tek bir medrese değil içerisinde başka birimleri de barındırması, Osmanlı'da bir ilk olmuştur. Bunun yanı sıra içerisinde Mektep, Tetimme (Musıla-ı Sahn), Sahn ve Sahn-ı Semân diye adlandırılan Fatih Camii'nin iki tarafında sekizerli 16 tane medresenin bulunması bir ilk olmuştur. Gerek Osmanlı tarihinde

⁴⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlimiye Teşkilatı*, 84.

⁴⁰¹ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

⁴⁰² Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, 336- 37.

gerekse de daha önceki Türk ve İslam kültür sanat ve mimari tarihinde böyle bir yapıya sahip bir medresenin geçmişte yapılmış olmayışıyla mimari olarak ilk katkısını sağlamıştır.⁴⁰³

Bu medreseler eğitim-öğretim anlayışı olarak Osmanlı eğitim-öğretim sistemine aykırı bir düzende ayarlanmamıştır. Ancak içerisinde diğer medreselerden farklı olarak vakfiyesinde de belirtildiği üzere hem aklî ilimler hem de naklî (dini) ilimlerin aynı anda okutulmuş olmasıyla Osmanlı eğitim-öğretim anlayışına yeni özellikler getirmiştir.⁴⁰⁴

Sahn-ı Semân Medreseleri'nin kurulması ile Osmanlı sınırları içerisinde medreselerin teşkilatlanma yapısı baştan sona değişmiştir. Teşkilatlanmadan kasıt medreselerin derecelendirilmesi, Sahn-ı Semân Medreseleri'nin kurulması ile başlamış ve bu düzene göre alttan başlayarak en üste doğru medreseler Hâşiye-i Tecrid (Yirmili), Hâşiye-i Miftah (Otuzlu), Kırklı, Ellili Hariç, Ellili Dâhil ve Sahn-ı Semân Medreseleri diye sıralanmışlardır.⁴⁰⁵ Sahn-ı Semân Medreseleri'nin Osmanlı eğitim-öğretim sistemine getirilmiş olduğu en önemli yeniliklerden birinde bu sistemin olduğunu söyleyebiliriz.

Yenilikler arasında Osmanlı'nın ilk kurulduğu dönemde ulemâ yabancı ülkelerde eğitim-öğretim görürken artık bu medreselerin kurulması ile ilginin buraya yöneldiği hususunu zikretmek isteriz. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in gayretleri ile ulemânın yurt dışına gitmek yerine, tam tersi, yurt dışından buraya gelmiştir. Bunun en bariz örneği Ali Kuşçu gibi âlimin Osmanlı Devleti'ne ve İstanbul'a gelerek eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuş olmasıdır. Bu da Fatih Sultan Mehmed'in eğitim-öğretim açısından Osmanlı Devleti'ne kazandırmış olduğu bir diğer yenilik olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla devlet kadrosunda görev alacak ulemâyâ ihtiyaç doğmuştur. Yani oluşan bu talebi gidermek amacıyla Sahn-ı Semân Medreseleri kurulmuştur. Buda Dönemin devlet kadrosunda yer alacak ulemânın en yüksek dereceli medreselerden mezun olması anlamına gelmiştir. Ayrıca ulemânın gelmek istediği konumun yüksekliğine göre alt dereceden başlamak sureti ile en yüksek medrese olan

⁴⁰³ İhsanoğlu, *Medreseler Neydi, Ne Değildi?*, 303- 4; Mimari konuda daha geniş bilgi için Bkz: Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarîsi*, 201- 2.

⁴⁰⁴ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyyesi*, 235.

⁴⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 17.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde müderrislik de yapmış olması gerekmiştir.⁴⁰⁶ Bununda medreselerin kuruldukları dönemde Osmanlı eğitim-öğretim ve devlet yönetim sistemine getirilmiş belli başlı yeniliklerden biri olduğuna kanaatindeyiz.

4.3. Sahn-ı Semân Medreseleri'nde Tatil

4.3.1. Haftalık Tatil

Fatih Külliyesi Vakfiyesi'nde olduğu gibi hemen hemen her medresenin vakfiyesinde müderris, müd ve talebelerin tatil günleri dışında medreseye gelerek ders yapma zorunluluklarının olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere medreselerde belirli gün ve dönemlerde tatillerin yapıldığı muhakkaktır. Müderrislerde hafta içindeki tatil günlerini verecekleri dersleri dikkate alarak hazırlamışlardır.⁴⁰⁸

İslâm âleminde Cuma gününün kutsal sayılması nedeniyle haftalık tatilde doğal olarak Cuma günü kabul edilmiştir.⁴⁰⁹ Medreselerde Ramazan ve Kurban bayramları dışında İslam âleminde mübarek sayılan kandil günleri de tatil kabul edilmiştir.⁴¹⁰ Bunların dışında Osmanlı medreselerinin tatil günleriyle alakalı farklı rivayetlerde mevcuttur. Bazı rivayetlerde tatil günleri haftada birgün,⁴¹¹ bazı rivayetlerde haftada iki gün olarak belirtilmiştir.⁴¹² Ancak Osmanlı klasik döneminde medreselerin birçoğunda Cuma gününün dışında Salı ve Perşembe günleri de⁴¹³ tatil sayılarak haftalık tatil üç gün olmuştur.⁴¹⁴

Ağırlıklı müderrisler tarafından belirlenen tatil günleri için farklı uygulamaların yapıldığı da görülmüştür. Fatih devri müderrislerinden Efdalzâde Hamîdüddin Efendi, Bursa Muradiye Medresesi'nde müderris iken haftalık dört gün ders işlemiştir.⁴¹⁵ Yıldırım Beyazid dönemi müderrislerinden Molla Fenari de işlediği derslerin ağır olmasından dolayı öğrencilerin iki tatil gününde ödevlerini yetiştiremeyeceklerini

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*, 65-75.

⁴⁰⁷ Bayatlı, *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, 235.

⁴⁰⁸ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 165.

⁴⁰⁹ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 165.

⁴¹⁰ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/100; Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamanı İlmi Hayat*, 97.

⁴¹¹ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 128.

⁴¹² Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi ve Zamanı İlmi Hayat*, 97.

⁴¹³ Tekindağ, "Medrese Dönemi", 24.

⁴¹⁴ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/192; Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 128.

⁴¹⁵ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/140.

düşünerek üç gün tatil vermiştir.⁴¹⁶ Ancak II. Murad devri müderrislerinden Mehmed b. Beşir de Bursa Yıldırım Beyazid Medresesi'nde müderris iken sadece Cuma gününü tatil yapmış, geri kalan altı günde ise ders işlemiştir.⁴¹⁷

Medrese talebelerinin tatil günlerindeki faaliyetleri arasında önceliği dinlenmek, ödevlerine çalışmak ya da metin istinsahı yapmak almıştır. Bunların dışında günlük işleri arasında ihtiyaca göre yemek yapmak, yataklarını düzenlemek, çamaşırlarını yıkamak ve ders günlerinde yapamadıkları özel işlerini yapmak olmuştur.⁴¹⁸

4.3.2. Yıllık Tatil

Örgün eğitim-öğretimlerini yılın belirli günlerinde alan talebeler “Üç aylar” diye adlandırdığımız *Recep, Şaban ve Ramazan* aylarında yıllık tatillerine ayrılmışlardır.⁴¹⁹ Ancak bu durum bildiğimiz tatil olmayıp bir nevi öğrencinin staj yapması olmuştur diyebiliriz. Öğrenci müderrisinin özellikle yönlendirmesi üzerine her yıl memleketinden farklı bir köye veya kasabaya gitmiştir. Köyleri ve kasabaları gezerek Kur'an okuyan, nasihat ve vaazlar veren talebeler, medresede öğrendiği bilgileri hem pratiğe aktarıyor hem de aldıkları bahşişlerle eğitim-öğretim ve erzak ihtiyaçlarının belirli kısmını karşılıyorlardı. Bu uygulamaya Osmanlıda “*Cerre çıkmak*” adı verilmiştir.⁴²⁰

Medreselerde eğitim-öğretimin tatil olduğu bu dönemlerde devletin farklı bölgelerine yapılan seyahatler öğrencilere sadece maddi katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda onların değişik örf-âdetleri, gelenek-görenekleri, kültür ve sanatları tanımalarına da imkân sağlamış ve onların toplumla uyumunu kolaylaştırmıştır.⁴²¹

Cerre çıkma olayı “Üç aylar”ın başında gerçekleşiyor olsa da asıl faaliyetler *Ramazan* ayında başlamıştır. Talebeler imam ve hatip bulunmayan köylerde insanlara namaz kıldırmak, Kur'an okumak, İslâm dinin prensiplerini anlatmak gibi önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlarla birlikte cerre çıkmak öğrencilere sürekli kaldıkları odaların dışında da bir hayatın var olduğunu öğrettiği gibi, farklı insan ve kişilerle karşılaştıkları için de sosyo-pedagojik tecrübeler edindirmiştir. Böylelikle öğrenciler medresede edindikleri bilgileri insanlara aktarırken tecrübesizliklerinin vermiş olduğu

⁴¹⁶ Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 2021, 128.

⁴¹⁷ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1/140.

⁴¹⁸ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 166.

⁴¹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, 208.

⁴²⁰ İpşirli, “Cer”, 7/388-389.

⁴²¹ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da eğitim* (İstanbul: 3F, 2007), 70.

heyecanı üzerlerinden atıyor ve kendilerinde eksik oldukları konuları daha iyi kavrayarak tedbir alma imkânı buluyorlardı.⁴²²

Öğrenciler yıllık tatillerde çıktıkları cerrin dışında müderrisleri ile birlikte bazen bahar mevsimlerinde bir nevi piknik etkinliği de yapmışlardır. Bunu içinde ağırlıklı olarak yaylalar tercih edilmiştir. Bunun amacı öğrencinin kapalı medrese atmosferinden ve şehrin kalabalığından sıyrılarak, kendilerini dinlendirebilecekleri, yüksek, sakin bir yere çıkararak temiz hava ve bol gıda ile zihinlerini açmak olsa gerektir.⁴²³

Ayrıca Cerre çıkan talebenin seyahat esnasındaki tüm beslenme ve yol masraflarının devlet tarafından karşılandığını söyleyebiliriz. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin kıyı bölgelerine gitmek isteyen talebeler gemiyle seyahat etmiş ve onların güvenli bir şekilde gidecekleri şehir ve limana ulaştırılması sorumluluğu da gemi kaptanlarına verilmiştir. İç bölgelere kara yoluyla gidecek olan talebelerin ise, yol boyunca kervansaraylarda konaklamaları ve gidecekleri yolun güvenliği o güzergâhlardaki kadılar tarafından sağlanmıştır.⁴²⁴ Bu uygulama devletin talebeyi başıboş bırakmadığını onun eğitim-öğretimi ve güvenliği için ne gerekiyorsa yaptığını göstermektedir.

⁴²² Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 168.

⁴²³ Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, 169.

⁴²⁴ Cihan, *Osmanlı'da eğitim*, 70.

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed'in padişah olmasıyla Osmanlı eğitim-öğretim sisteminde büyük bir yükselişin olduğu görülmektedir. Bunun en büyük sebebi, Fatih Sultan Mehmed'in iyi yetişmiş ve eğitim seviyesinin yüksek olmasıdır diyebiliriz. Padişahın ileri görüşlü ve ilme çok önem vermiş olması, onun hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde adından sıkça söz ettirmesini sağlamıştır. Ayrıca döneminde eğitim-öğretim üzerine yapmış olduğu yeniliklerle anılan Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedip şehirde yaptırmış olduğu külliye ve içerisindeki Sahn-ı Semân Medreseleri ile eğitim-öğretime çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sistemine baktığımız zaman, özellikle, medreselerle ilgili pekçok bilgiye, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren ulaşabiliyoruz. Bununda nedeni o dönem yetişen âlimlerin devlet tarafından desteklenmesiyle onların eserler kaleme almalarının teşvik edilmesi ve eğitim-öğretimin artık sistemli bir şekilde devlet kontrolünde verilmeye başlanmasıdır. Bu da bizlere o dönemle ilgili belli başlı bilgilere ulaşmamıza imkân sağlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da yaptırmış olduğu eğitim-öğretim kampüsü niteliğindeki külliye ile Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim sistemini en üst seviyeye taşımıştır. Bu yapı günümüze kadar ayakta kalmış ve asırlar boyu eğitim-öğretime büyük katkılar sağlamıştır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed, külliye içerisinde inşa ettirdiği cami, dâruşşifa ve benzeri diğer birimleri halkın kullanımına açmış ve medreselerde eğitim gören talebelerin halktan kopmamasını, onlarla iç içe olmalarını sağlayabilmiştir.

Fatih'in Osmanlı Devleti'nin ve İstanbul'un kalkınması için kurmuş olduğu bu külliye, yıllarca amacına uygun şekilde hizmet vermiş ve günümüzde de ayakta kalan bölümleriyle amacı doğrultusunda hizmet etmektedir. Bu dönemde sadece Fatih Külliyesi dışında kurucuları farklı insanlar olan irili ufaklı onlarca Medrese, Mektep, Dârülhadîs, Dârüşşifâ, Dârülkurrâ, Tekye, Zâviye ve yüzlerce Mescid ve Camii gibi örgün ve yaygın eğitim-öğretim veren müesseseler inşa edilmiştir. Yapılan bütün bu çalışmalardan anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmed ilmi açıdan amacına ulaşmıştır.

Fatih Külliyesi içerisinde yer alan Sahn-ı Semân Medreseleri XX. yüzyılın başlarına, yani medreselerin kapatılmasına kadar Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür hayatında en ileri eğitim-öğretim kurumlarından biri olarak faaliyet göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim ve kültür hayatında ciddi katkıları bulunan bu medreseler, zaman zaman irili ufaklı aksaklıklar yaşamış olsa da faaliyetlerine ara vermeden en üst seviyede devam etmiştir.

Medrese vakfiyelerinde görev alacak müderrislerin hem aklî ilimleri hem de naklî ilimleri çok iyi biliyor olmalarının şart koşulduğunu görüyoruz. Fakat bu medreselerde aklî ilimlerden Mantık, Hendese, Tıp, Astronomi, İlm-i Heyet gibi aklî ve tabîî ilimlerin kesin olarak okutulup okutulmadığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Fatih Külliyesi içerisinde Dârüşşifâ'nın bulunması aklî ilimlerin okutulduğuna dair önemli bir örnek niteliğindedir. Yine de burada tıbbi bir eğitim-öğretimin verilip verilmediği kesin olarak bilinmemektedir.

Öte yandan bugün bile bu medreselerde aklî ilimlerin okutulup okutulmadığı konusu tartışılmaktadır. Ancak medreselerde dinî eğitim-öğretime ağırlık verildiği aşikârdır. Bu medreselerde Kelam, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Tefsir ve Hadis gibi naklî ilimlere ağırlık verildiğine dair bilgi ve belge bu kurumlarda görev almış müderrislerin aktardığı eserlerde mevcuttur.

Dinî eğitim-öğretime ağırlık verilen bu medreselerde Kelam ilmi Fatih Sultan Mehmed'in de özel ilgi alanı olduğu için ilk başlarda çok değer verilmiştir. Bu eğitim-öğretim alt dereceli medreselerden başlayarak verilmiş, fakat zamanla etkisini kaybetmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Kelam ilminin Eş'arî geleneğine göre verildiği bilinmektedir.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde Fıkıh ilmine de çok ciddi önem verilmiştir. Bunun sebebi durmadan büyüyen bir Osmanlı Devleti'nin imparatorluk seviyesine ulaşmış olmasıdır. Sürekli büyüyen Osmanlı Devleti'nde artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için fıkıh alanında kadı ve müftü olarak görev yapacak memura ihtiyaç duyulmuştur. Fıkıh alanına gösterilen bu ilgi Usul-i Fıkıh için de aynı olmuştur. Bu alanda da dönemin âlimleri tarafında şerh ve haşiyeler kaleme alınmıştır.

Sahn-ı Semân Medreseleri'nde Hadis ve Tefsir eğitim-öğretimine de çok değer verilmiştir. Bu medreselerde alt dereceli medreselere nazaran daha derin mevzuların işlendiğini çeşitli kaynaklardan takip edebiliyoruz. Ayrıca yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Tefsir dersinde Razi ekolüne mensup veya o ekole daha yakın eserlerin okutulduğunu dönemin âlim ve müderrislerinin aktardıklarından öğreniyoruz.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde ilim insanlarını ve devletin idari kadrosu için kaliteli elamanlar yetiştirmek amacıyla kurulan Sahn-ı Semân Medreseleri, hedefine ulaşmıştır ve buna göre çok değerli bir görevi yerine getirmiştir diyebiliriz. Bu medreselere talebe yetiştirmek için kurulan Tetimme Medreseleri'de amacına uygun olarak uzun yıllar Sahn-ı Semân Medreseleri'ne talebe yetiştirmiştir. Gerek Sahn-ı Semân Medreseleri olsun, gerekse de Tetimme Medreseleri olsun medreseler kapanana kadar daha üst dereceli yeni medreseler açılmış olmalarına rağmen, eğitim-ęretim kalitelerini korumayı başarmış ve kendilerinden övgüyle söz ettirmiştirler.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Evrim Matbaacılık, 4. Basım, 1982.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. İstanbul, 1309.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları 2, 4. Basım, 1993.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarîsi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. Basım, 2004.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Atay yayınları, 2. Basım, 2018.
- Ayvansarayi Hafız Hüseyin. *Hadikatü'l-Cemâvî*. çev. İhsan Erzi. İstanbul: Tercüman yayınları, 1. Basım, 1987.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Fatih Devri Mimari Eserler*. İstanbul: İstanbul Fatih Derneği Neşriyatı, 1. Basım, 1953.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri (1230-1402)*. 1 Cilt. İstanbul: Baha Matbaası, 1966.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*. 3 Cilt. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.
- Baltacı, Cahid. "Fatih Devri İlmi Hayat ve Sahn-ı Semân Medreseleri". *İstanbul Armağanı 1 Fetih ve Fatih*. ed. Mustafa Armağan. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:17, 1995.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 1 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Barkan, Ömer Lûtfî. "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sisteminin Kuruluşu Ve İşleyişine Âit Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1963), 239-296.
- Bayatlı, Ahmet. *Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyyesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları III, 1. Basım, 2013.

- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1. Basım, 1984.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurra”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Bozkurt, Nebi vd. “Dârü’l-Hadîs”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/527-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Bozkurt, Nebi vd. “Medrese”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-340. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Bozkurt, Nebi - İpşirli, Mehmet. “Müderis”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/465-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Cihan, Ahmet. “Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat”. *Osmanlı (Toplum)*. 5/176-186. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı’da eğitim*. İstanbul: 3F, 2007.
- Çelebi, Ahmet. *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 4. Basım, 2013.
- Çetin, Osman. *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüğat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 25. Basım, 2008.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Marif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser matbaası, 1977.
- Erünsal, İsmail E. “Fatih Kütüphaneleri”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/250. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Eyice, Semavi. “Fâtih Camii ve Külliyesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/244-249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Eyice, Semavi. *Son Devir Bizans Mimârisi (İstanbul’da Palaiologos’lar Devri Anıtları)*. İstanbul: Baha Basımevi, 1963.
- Furat, Ayşe Zişan. “Eğitim-Mimari İlişki Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 181-208.
- Furat, Ayşe Zişan vd. *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yöntem ve Finans*. ed. Fuat Aydın vd. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

- Furat, Ayşe Zişan. *XV. Ve XVI. YY. 'Larda Fatih Ve Süleymaniye Medreseleri'nde Verilen Din Eğitiminin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmet Devri*. çev. M. Hüdaî Şentürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 2003.
- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Gül, Ahmed. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darul-Hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 1997.
- Günay, Hacı Mehmet - Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Günüç, Fevzi. "Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi I cami, medreseler, türbeler, kütüphaneler, dârü'l kurrâ, tabhâne". C. 1. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Osmanlılarda İlim, Din ve Sosyal Müesseseler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 12/409-453. Konya: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. çev. İ. Süreyya Sırma. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 1973.
- Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Hızlı, Mefail. *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Eğitim-Öğretim Tarihi Konusunda Önemli Bir Kaynak: Müderrisîn Vezâifi". *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 97-133.
- Hızlı, Mefail. *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* İstanbul: Kronik Kitap, 1. Basım, 2019.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları". *Osmanlı Medeniyet Tarihi*. C. 1. İstanbul: Zaman, 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu". *Bellekten* 66/247 (2002), 849-904.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)”. *Belleten* LXIV/240 (2000), 541-582.
- İnalcık, Halil. “Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul’un Yeninden İnşası (“The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Congueror””, CT, vol, IV, 1967, No. 1-2)”. çev. Fahri Unan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (1988), 215-225.
- İnalcık, Halil. “Mehmed II”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 395-407. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix, 1975.
- İpşirli, Mehmet. “Cer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/388-389. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- İpşirli, Mehmet vd. “Medrese (Osmanlı Dönemi)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-332. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlimiyesi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Basım, 2021.
- İsmail Cerrahoğlu. “Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 7-57.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi ve Tabîî İlimler)*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Kahraman, Seyit Ali. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi’nde Fatih Sultan Mehmed*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Katib Çelebi Mustafa. *Kitab-ı Cihannümâ*. İstanbul, 1145.
- Kaya, Mahmut. “Beytülhikme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Kayaoğlu, İsmet. “Osmanlı Eğitim Vakıfları”. *Millî Kültür*. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Temmuz 1985.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 8. Basım, 2010.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1. Basım, 1984.

- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020.
- Lekesiz, M. Hulusi. *Osmanlı İlim Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme XV.-XVI. Yüzyıllar)*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Mantran, Robert. *XVI. Ve XVII. Yüzlüklarda İstanbulda Gündelik Hayat*. çev. Mehmet Ali Kılıçbey. İstanbul: Eren Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Mecdi Mehmed Efendi. *Şakaik-i Nu'maniye Ve Zeyilleri*. ed. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Nev'î-zâde Atâullah b. Yahyâ (Ataî). *Hadâikü'l-Hakâyik fi Tekmileti 'ş-Şekâyik*. İstanbul, 1268.
- Orman, İsmail. "Medrese Mimari". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/338-340. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı Devleti Eğitim Sistemi*. Bursa, Basılmamış kitap çalışması., 2017.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- Özcan, Abdulkadir. *Fatih Sultan Mehmet Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman*. İstanbul: Kronik Kitap, 3. Basım, 2020.
- Özyılmaz, Ömer. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Sağlam, İsmail. "Geçmişten Günümüze Bursa'da Yükseköğretim ve Uludağ Üniversitesi". *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*. ed. Çiftçi Cafer - Öcalan Hasan Basri. 1-26. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 1. Basım, 2015.
- Sakkâr, Sâmî es-. "Muîd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/86-87. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Sakkâr, Sâmî es - Bozkurt, Nebi. "Müstansırıyye Medresesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/121-123. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 1997.

- Şakir, Ziya. *Fatih Sultan Mehmet Han*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Taşdemirci, Ersoy. “Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 519-532.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Mevzuat ’ül-ulüm*. çev. Mümin Çevik. 3 Cilt. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1975.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku ’n-Nu ’mâniyye fî Ulemâi ’d-Devleti ’l-Osmâniyye*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2019.
- Tekindağ, Şehabettin. “Medrese Dönemi”. *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973*. 3-49. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1973.
- Turan, Osman. “Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Âba Vakfiyesi ve Hayatı”. *Bellekten* XI/42 (1947), 197-235.
- Turan, Osman. *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 2. Basım, 1969.
- Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Unan, Fahri. *XII. Türk Tarih Kongresi*. “Osmanlı Medreselerinde Ulemanın Sosyal Tabanı Ve Bunun İlimi Performans Üzerinde Etkileri”. *Türk Tarih Kurumu Yayınları* 3/12 (1994).
- Unan, Fahri. “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”. *Osmanlı (Toplum)*. 5/149-160. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Unan, Fahri. “Sahn-ı Semân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/532-534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Basım, 1982.
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul Risaleleri 1*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih Külliyesi Ve Zamanı İlmi Hayat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946.

Yaltkaya, M. Şerafettin. *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*. İstanbul: Maarif Matbaası, Tanzimatın yüzüncü yıldönümü münasibetile neşredilen kitaptan ayrı baskı., 1940.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”. *Türk Kültürü Dergisi* 219 (1981), 262-271.

Yıldırım, Cemal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Ramiz Kitabevi, 1. Basım, 2001.

Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü, 1938.

<https://iyc.org.tr/projeler/fatihsahn-iseman>, ts.

<http://www.fatih.gov.tr/seyhulislam-hayri-efendi-ilkokulu>, ts.